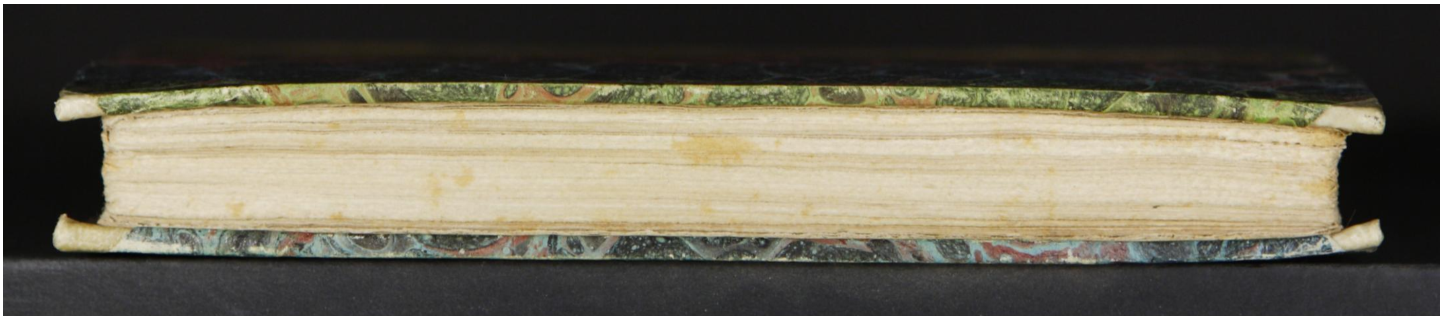

MURETI
ORATIONES
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
II
4
1

M.
N
OR
Earum
Eiusdem
Eiusdem
VEN

M. ANTONII MVRETI

I. C. ET. CIVIS. R.

ORATIONES. XXIII

Earum index statim post Praefationem continetur.

Eiusdem interpretatio quincti libri Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum.

Eiusdem hymni sacri, & alia quaedam poemata.

VENETIIS. ∞ DLXXV

Apud Aldum.

MAXIMILIANI . II

EX . PRIVILEGIO

IMP . CAES . AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D.

SCIPIONI . GONZAGAE Marchioni, & S. R. I. Principi.

OFFERO tibi munus, SCIPIO GONZAGA, *si aut ex ſua, aut ex tua dignitate ſpectetur, perexiguum; ſi ex uiribus meis, mediocre; ſi ex animo, magnum. Orationes quaedam ſunt, uarijs a me temporibus habitae: quas, cum partim diſperſae atque errantes uagarentur, partim apud me in aduerſarijs neglectae iacerent, nunc in unum corpus collectas*

ut edi ac diuulgari paterer, amici qui dam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est, & quam ego ipse uellem, studiosiores, impulerunt. Satis superq. fuerat, earum partim in scholastico puluere, atque in illis eruditorum hominum umbraculis, non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo, sed plausum etiam & ἐπισημασίας tulisse: partim in illo consessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, & silentio auditas, & principum uirorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium, quam audientium, iudicia: saepeq. accidere, ut, quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstiterunt:

runt:

runt: quibus parendum fuit: ne, ſi in negando pertinax eſſem, ſuperbiae denique id potius, quam modeſtiae, adſcriberetur. Cum igitur inibi eſſet, ut ederentur, libenter arripui occaſionem diu optatam inſcribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex ſtudijs meis, eademq. opera teſtificandi et iudicij de te, & mirifici cuiuſdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam SCIPIO: *cum omnes qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo ſit, qui ſe ſtudio atque obſeruantia tui cedere cuiquam putet, ego tamen mihi uideor diuturna & accurata notatione & obſeruatione earum rerum, quae te uſque eo omnibus amabilem reddunt, ſingulare quiddam praeter ceteros* πεπονθέναι. *Quid eſt enim, quod ad conciliandas ac deuinciendas hominum uoluntates ualeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur?*

Nihil hic de ſumma atque antiquiſſima gentis ueſtrae aut nobilitate aut potentia dicam: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum eſt, ut & aliorum ſit. Alios & iſta amatores habent. Ego in te nihil amo, niſi teipſum. Itaque ut ille rex potentiſſimus ex amicis ſuis alium dicebat eſſe φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον: ita tu, alios eſſe, qui & alia in te ament, me plane & ex animo φιλοσκιπίωνα eſſe tibi perſuadeas licet. Ac teipſum cum dico, ne illam quidem dico & oris & totius corporis dignitatem, quae tibi omnium elegantiorum hominum animos primo ſtatim adſpectu conciliat, conſtituens, quoad eius fieri poteſt, ante eorum oculos, & ingenium & mores tuos. Quamuis enim uere dixit neſcio quis poetarum, gratiorem in pulchro corpore eſſe uirtutem: ea tamen eſt in te ueriorum ac ſolidiorum bo-

norum

norum copia, quae te his secundae, ut ita dixerim, notae bonis censeri non sinat. Ingenium excellens, & in quo, tamquam in pingui ac feroci solo, omnes te dignae artes ita facile comprehendant, ut eas non ab alijs accipere, sed ex te ipse parere ac proferre uidearis. Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae Latinaeq. linguae intelligentia, a poetarum, historicorum, rhetorum cognitione ad philosophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte aetate proposueras, quaeque tibi nunc in amoribus ac delicijs est, theologiam ea celeritate properasti, ut, quae honoris ac dignitatis praemia confecto studiorum curriculo tribui ac decerni solent, ea tu tunc meritissimo consecutus sis, cum adhuc maturum uideri poterat, de animo ad illas grauiores disciplinas adijciendo cogitare. Atque ut istius generis ingenium numquam ita

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat: quod tibi dabatur a seuerioribus studijs excepti ac subsecivi temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebant, ita omnes didicisti, itaq. te in eis exercuisti, ut in earum qualibet cum summis artificibus comparari facile possis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut poetae loquuntur, aureos laudem? Potuitne quisquam umquam bonus tecum biduum uiuere, tuaeq. suauitatis partem aliquam gustare, quin, ut sibi totam aetatem tecum exigere liceret, optauerit? Ita tu, quod rarissimi exempli est, summam integritatem uitae cum summa comitate ac facilitate copulasti. Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi molestus sim. Equidem cum de scriptis meis non magnopere laborare soleam, tamen hunc librum praecipue cupio & celebrari

brari nunc, & ad posteros peruenire: ut exstet aliquod testimonium iudicij de singularibus tuis uirtutibus mei. In quo ne forte quis eorum, qui te non norunt, nam de ijs, quibus tu notus es, nihil tale metuo, assentationi & consuetudini datum esse aliquid suspicetur, Deum immortalem testor, nihil umquam a me uerius, magisq. ex animi mei sententia scriptum esse, quam ea, quae de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale. Romae. Kal. Mai. ∞ DLXXI.

Index Orationum.

M. ANTONII MVRETI

ORATIO . PRIMA

HABITA . VENETIIS MENSE . OCTOBRI ANNO . ∞ . D . LIV

QVAE *singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueuerunt, patres amplissimi, uosq. ceteri ciues ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obijciunt uniuersa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetijs dicimus: siue audientem dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: siue ipsa orationis materia, dicendiq. condicio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, doctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus*

in hoc litterarum certamine periclitandum· Venetijs dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq· toto orbe notissimarum rerum ignoratione uersari· Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quò non huius praestantissimae ciuitatis fama peruaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iampridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo & splendore nominis sui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumq· artium praeclarissima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudica extimescat, cadere posse uideatur· Etenim si eloquentissimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum uenissent, unius principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud uos dico, senatores amplissimi, ad quos cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi consessum principum uideor intueri? Ac ceteri quidem sae

pe

pe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscij essent, tamen uel necessita te, uel officio impulsos, uel amicorum siue preci bus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetiuisse, quam detrectare non potuisse, dicant; quam totam rationem nobis ho dierno die ipsa rei natura, conditioq. praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed uestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra uobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem subleuandam putent. Equidem cum & ab in eunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, alijs tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, et docendi exercitatione consumpserim; tamen superiora illa considerans, ita commouebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de uestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae uobis, si minus eruditionis, at certe uoluntatis meae cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, &, cuius rei caussa in hunc locum

adſcenderim, & ad quos uerba facturus ſum, cogitanti, prorſus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem poſſe uerſari, quam ſi, litterarum diſciplina quantum non ornamenti ſolum, uerumetiam praeſidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribus ſaeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commonefaciam, excellentibus a natura ingenijs praeditos, eruditos a ſtudijs liberalium doctrinarum, a diuturno aſſiduoq. magnarum rerum uſu peritos: ſed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta ſcientia unumquemque ueſtrum uehementer affici conſtat, earum animos ueſtros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita ſe habeant; mihiq. ipſa per ſe delectae ad dicendum materiae dignitas ſatis magnam audientiam factura uideatur: tamen magis conſuetudine, quam quod ita neceſſarium iudicem, petam a uobis, ut mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino uis magnumq. momentum poſitum eſt in litteris, uiri ampliſſimi, ad conſeruandas, bonisq. cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda ſunt, e ſingulorum ciuium felicitate conſtet: ſingulorum autem felicitas in

exco-

excolenda, exercendaq. uirtute praecipue ſita ſit; & ad perfectam uirtutem conſequendam, neceſſariam quandam praecurſionem adhibeant litterae: illud profecto conſequitur, ut, niſi in qua litterarum cultura uigeat, florere abſolute ciuitas nulla poſſit. Ponite uobis ante oculos, omnes aetatis humanae partes; omnem publicorum temporum uarietatem, omnes inſtituendae uitae rationes & uias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas ſi quis ſuſtulerit, ſolem ipſum de mundo ſuſtuliſſe uideatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere, atque articulatius loqui coepimus, de ipſo prope nutricum acceptos ſinu, titillatione quadam honeſtiſſimae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis ſaluberrimis complent: non tantum bene dicendi, uerum etiam bene uiuendi commonſtrant uias: excitant in animis noſtris igniculos gloriae: quantus ſit in uirtute ſplendor, quanta in uitijs deformitas, edocent: quae qui ſemel bene penitus imbiberint, ij numquam non poſtea & uitij turpitudinem omni ſtudio refugient, et officij honeſtatisq. rationem rebus alijs omnibus anteponent. Vt autem in ſemente poſita ſpes meſſis eſt, ita totius reliquae uitae exſpectatio ab educatione pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adoleſcen-

tiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniјcere, praeter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophaeo, quiescere uolentem, excitari: quanto eos acrius incendi, atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum uirtute praestantium trophaea non e marmore constituta ad exigui praedicationem temporis, sed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur? Neque uero pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irretiantur illecebris ij, qui aetatis suae florem litterarum studijs dedicandum esse statuerunt. Tanta siquidem est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab ijs, neque laboris taedium, neque auocantium uoluptatum blanditiae sentiantur. Itaque sapienter poetae, cum ceteros omnes deos Veneris imperio subdidissent, in Mineruam modo, & in studiorum praesides Musas, nihil ei, nihil Cupidini iuris esse uoluerunt. Quinetiam illud ab ijsdem memoriae proditum est, Iasonem olim, ceterosq. Argonautas, cum eam insulam, quae ab amoenitate, florumq. copia nomen in-

uenerat,

uenerat, praeternauigarent, periculumq. esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulq. fides blandis impellere dignitis, simul uocem illam, qua rupes nemoraq. traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosq. audientium uoluptate compleuit, ut iam Sirenum uocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos uolumus, indicarunt? Florida uidelicet illa insula, iuuentus est. eam qui quasi praeteruehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, uoluptatum blanditijs decepti, & a recto itinere abducti, in uada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi uatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, uellus aureum, id est, uirtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris uoluptatis sensum perceptio maioris exstinguit. Quanto autem uoluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior, sinceriorq. sit, uel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, sa-

tietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepti plurimum, ita eam acrius, atque auidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta uoluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra se positum cibi potionisq. caperet obliuio. Prodeat sollertissimus ille caelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studijs, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Cyracusanae urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladij cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem uenisse sentiret. O rem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per uias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obuios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praestinguebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaq. omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota & conuulsa sedibus suis, suorum ciuium in caede ac sanguine natabat; cum unius

hominis

hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem uero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq. assidentes amicos, de re quapiam, summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum a uita iucundiorem fore. O discendi cupiditas; quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapientissimus grauissima ui morbi defixus in lecto: uicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis uinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supererat uirium, eo contulit, ut deficiente lingua, uocibusq. interruptis, ac morientibus suum doctrinae, cognitionisq. desiderium indicaret. Quid hunc uerisimile est firmum ac ualentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, uoluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium resp. quam diu tam praeclari uiri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit; dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi: uos enim, uos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in

quae

quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim uobis & ornamento, & auxilio futura ſint, cum uos & generis ueſtri nobilitas, & ueſtra uirtus ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus artibus ciuitates praecipue conſeruantur, pietate, iuſtitia, fortitudine, imprimisq. prudentia; earum ſunt omnium artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque uero haec a me ita diſputantur, ut contendam, niſi litteris eruditum, ciuem patriae utilem eſſe neminem poſſe; ſed hoc dico; niſi litteris exculti ſint ij, qui uelut in reip. puppi ſedentes, clauum tenent, multis eos muneris ſui, ijsq. praecipuis partibus neceſſario defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera ſint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum ſemper optabile eſt, alterum numquam optabile, nonnumquam neceſſarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibus iura deſcribere, quantum cuique tribuendum ſit, intelligere, ciuium inter ſe diſſidia componere, uerba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimum ſit, uidere, & ex alijs alia colligere poterit, niſi qui haec ſibi de litterarum fontibus haurienda omnia exiſtimauerit? Niſi uero eorum recipienda ſententia eſt, qui fieri putant poſſe, ut qui reip. praeeſt, quamuis litterarum ſit

expers,

expers, tamen ad eas res, quas modo enumeraui mus, aliena opera non incommode utatur. An uero, T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse ualetudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq. lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq. consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historijs Appium legimus: cuius uero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq. temporibus & honestam in primis & utilem esse fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, &, quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum

mihi

mihi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmariq. concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq. possit: itaq. qui unum alterumue spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse uideantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum uiam, rationemq. cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? at haec omnia, qui uersantur in litteris, aliaq. plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de prae-

mijs,

mijs, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint, quae tantam uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae laudis habere gustum, neque qui tractant, uerae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantiuisest, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominum uoce legimus fuisse reuocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae uersibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messenijs uictoriam reportauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus paestiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum naualibus aliquot uictorijs insignem fuisse, & ter stipendia fecisse; Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibus suis operam praestitisse, Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studijs fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambi-

guum

gnum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum, de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse uidentur Mitylenaei, praecipuam esse in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. sciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, ciues, quod uiget hodie uestra resp. quod floret, quod beata est, quod cum ceterae orbis uniuersi partes grauissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi praefuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum resp. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum resp. comprobauit. Equidem quo longius

gius in altum inuehor, patres amplissimi, eo mihi amplior & patientior orationis quasi cursus ostenditur. sed & temporis me ratio, & uestra singularis sapientia, ut uela contraham, portum que tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque uestrum secum loqui; & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam uestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si uos prius etiam atque etiam rogauero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi uobis studium ne improbetis. Ego quidem, si non indignus a uobis, qui saepius audiar, iudicer; erit, quod mihi magnopere gratuler: sin forte: sed reprimam me: neque committam, ut meis ipse uotis uidear male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteactae uitae fructum hodierno die uestro singulari beneficio uideor consecutus.

DIXI.

ORATIO
SECVNDA
HABITA . VENETIIS
POSTRIDIE . NON . OCT.
ANNO · ∞ · D · LV

PERMVLTOS *esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores uocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leue quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab ijs suscipi, qui eas iuuentuti tradant; aut eorum magnopere fructuosam esse reip. industriam: in eis denique non exquisitam ullam, ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamq. de triuijs ac circulis requiri doctrinam putent. a quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum uel grauissimum munus esse contendam: neque ullos*

esse,

esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitrer: constitui hodierno die, patres amplissimi, uosq. ceteri uiri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu, atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia uindicare. & uero quid aut huic tempori, aut omnino meo muneri facere conuenientius possum; quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipsa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de uestra, patres amplissimi, singulari, spectataq. in omnibus rebus, ac paene diuina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam leuis est, quam isti eam uideri uolunt: quae uos tandem caussa commouit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeq. contentionem excitaretis; utq. ijs, qui uobis in eo certamine probati essent, honestissi-

nestissimum postea praemium ex aerario decerne retis? quae certe una res ad coercendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat : ut si hebetiores eos natura, stolidioresq· finxisset, quam ut peruidere harum rerum praestantiam possent ; quod tamen uestro talium uirorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid, ac praeclarum suspicarentur· Sed quoniam cum ijs, qui auctoritate non mouentur, rationibus agendum est : adeste animis; mihiq. breuiter ostendenti, quam uaria, quamq· multiplex eruditio requiratur in ijs, qui litteras humaniores docent; eademq· opera, quantos ex eorum nauitate atque industria resp· percipiat fructus ; non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paullisper adhibete· Atque adeo, ut haec tota controuersia melius dijudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere· qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi uident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus grauioribus sententiam : facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poeticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas, & aliquot leuia comendae, ac poliendae orationis praecepta, nihil omnino teneri putent· quid autem magni

negotij

negotij est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Vlixis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere dissererere; identidemq· uelut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenae simulacrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum· siue enim dialecticos spectes; ab ijs certa quaedam ueri falsiq· in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ij se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae sit, diuidendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, & tenere, & alios docere praeseferunt· quid physici? qui rerum principia caussasq· tractant; qui quomodo quidq· gignatur, quoq· modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumq· caussas; qui corporum caelestium magnitudines, interualla, cursus, progressiones, institiones: qui ani-

mi naturam, qui rationem ſenſuum, qui animan tium omnium ortus, uictus, figuras: qui ſtirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita perſequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquuntur, praetermiſſa ſit; haec cum tractant, mediocriter ne reip. proſunt? Nam ſi ad eos te conuertas, qui eam ſuſceperunt philoſophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisq. diſſeritur; ij uero ſunt, quorum induſtriae nulla umquam poterunt praemia ſatis ampla reperiri. quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum diſputationes conſumi uidemus? qui hoc primum docent, qui ſit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia conſilia referri oporteat: quot ſint uirtutum, quotq. uitiorum genera; quibusq. modis illas aſſequi, ab his declinare poſſimus: quo modo exſultanti, iactantiq. ſe, & detrectanti rationis imperium frenos inijcere oporteat cupiditati: tum quo modo quiſque ſe in re familiari gubernanda gerere debeat: poſtremo, quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique diuinius, ne uotis quidem conceptis, optari poteſt, quibus moribus, inſtitutis, legibus temperandae ſint ciuitates: quibus illae modis fundari atque inſtitui; quibus augeri, atque amplificari, qui-

bus

bus denique copiosissimae, locupletissimae, uno uerbo, beatissimae effici possint. o res praeclaras, & ardentissimo studio, summaq. corporis atque animi contentione dignissimas. o uitae philosophia gubernatrix, o uirtutum omnium parens, uitiorum omnium expultrix. tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: tuum est omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum est uitiorum fibras euellere, stirpes elidere, semina exstinguere. merito diuinus Plato nihil te praestantius hominum generi a dijs immortalibus dari potuisse dicebat. eant nunc isti uerborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, & se ulla ex parte cum philosophiae doctoribus conferendos esse praedicent. qui si aliquod forte paullo abstrusius loquendi genus, aut aliquam uoculam non ita peruulgatam, aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant. nonnumquam etiam de eiusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis certamen suscepisse uideantur. haec fere est, patres amplissimi, eorum, qui studia laboresq. nostros deprimere conantur, oratio: qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: numquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue

faciat : quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium ; in eo quantopere fallantur, facile ex ijs, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas, & exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti uolunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulae, quas isti tantopere exagitant, & insectantur, non leuia quaedam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt : immo uero sub eis, uelut inuolucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis deniq. sapientia continentur. Eratosthenem quendam fuisse aiunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. at certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo maior est, quam nescio cuius Eratosthenis, auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimonijs utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed uix umquam de manibus deposuisse uideantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos uideri cupiunt, & quidem eiusmodi philosophos, ut tam

quam

quam Atlante caelum, ita philosophiam superci
lio suo niti putent, ita despicatui ducunt poetas,
ut eorum scripta adspicere se dignari negent.
qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi uide-
rint; cum eos contemnant, quos philosophorum
coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac du
ces, modo deorum interpretes, modo deorum fi-
lios uocat. Aristoteles autem, cuius isti se ger-
manos esse interpretes gloriantur, non tantum,
ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem
poetarum testimonijs utitur, uerum etiam libro
primo de sapientia, philosophum omnem, fa-
bularum amatorem esse confirmat. quod igitur
Aristoteleos esse se aiunt; fortasse uerius, sine
dubio quidem uersimilius dicerent, si se ab Epi
curo esse affirmarent: hunc enim ex omni memo-
ria unum fuisse philosophum accepimus, qui
cum omnem elegantiam doctrinae, tum poeta-
rum praecipue scripta contemneret. quod qui-
dem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disci-
plina ac familia censeri uolunt; in eo, meo qui-
dem iuditio faciunt & impudenter, & imperi-
te. At enim id mihi hoc tempore propositum
non est, ut de poetarum laude dicam: quod si es-
set; facile ostenderem, omnia praecepta uitae,
omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius,
quam a philosophis ipsis, doceri. non igitur, cum
poetarum libros interpretamur inanibus fabel-

 lis,

lis, nutricum more, animos ducimus; sed sementem quandam uirtutis atque doctrinae facimus: non in leuibus, minimeq. frugiferis rebus operam sumimus; sed praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum uarietate condimus. quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae semper principem locum in omni bene instituta ciuitate tenuerunt? an nescimus, eloquentiam a grauissimis auctoribus rerum omnium reginam uocari? haec enim est illa uirtus, quae quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosq. pulchritudinis suae splendore obstupefactos, quibusdam uelut habenis numerosae orationis regit. haec illa est, quae consolatur maerentes, afflictos excitat, iacentes erigit: quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio: improbis terrori; probis ornamento. hac Cicero fretus Catilinae furores, & nefarie in patriam inita consilia dissipauit: hac togatus superauit armatos: ut uel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. hac instructi qui sunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. siquidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere; animis nullam adhibere uim possunt: hi uero dominantur in animis. quae

quę ipſis honeſta atque utilia uidentur, ea non facere modo alios, ſed etiam uelle cogunt: illi inuitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt omnes, & odioſi ſunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque uero non qui eloquentiam contemnere ſe ſimulant, illius praeſtantiam intelligunt: ſed quod aſſequi non queunt, inuidioſe uituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate ſuarum uirium confiteri. Orationis igitur meae ſumma eo redit denique: etiam ſi nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas; & iuuentuti quaſi uias, quibus ad dicendi facultatem peruenire poſſet, indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodeſſe nos, neque paruis in rebus coutemnendisq. uerſari. Nunc tantum abeſt, ut ea ſolum requirantur a nobis; ut nulla ſit ars digna hominis liberaliter educati ſtudio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum eſſe eum, qui munus hoc cum laude ſuſtinere meditetur. itaque hoc inter nos & alios intereſt, quod alij eos tractant ſcriptores, quorum uno aliquo de genere tota diſputatio eſt. non enim fere in libris dialecticorum, phyſicorum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue ciuilis ſcientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipſis, de quibus

inſcripti ſunt, artibus repetere poſſis: at nobis ij quotidie ſunt explicandi libri, qui cum ſcripti ſint a uiris omni ſcientia excultis; ipſi quoque innumerabiles locos ex omni diſciplinarum genere depromptos habent. itaque ceteri etiam ſi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium ſint omnino rudes: tamen ſufficere poſſe ſuo muneri exiſtimantur: neque umquam aut medico turpe habitum eſt, neſcire leges; aut iuriſperito uel medicinam, uel aſtrorum ſcientiam non tenere. nos uni ſumus, quibus omnis illa liberalium artium uarietas non pertractanda quidem, ac pernoſcenda penitus, ſed deguſtanda tamen, & delibanda neceſſario eſt. non longe abierimus. ſuperiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati ſumus. quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis ignoratio feſellerat? libros eiuſdem de finibus nunc ipſum interpretandos ſuſcipimus. quam multa nobis ex omnibus philoſophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari neceſſe eſt? quid aſtrorum ratio? quid terrarum ſitus? niſi qui haec utraq. utcumque teneat, ſatis ne ſe quiſquam idoneum poetarum interpretem profiteri poteſt? et tamen uſque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in do-

cendo

cendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucupari putent? nam illud quoque minime praeter mittendum est, quod a grauiorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant; ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant uiolatae latinitatis. quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in ijs etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint & uerborum & sententiarum lepores. quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum expectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? desinant igitur, desinant isti alienae industriae contemptores, gloriae obtrectatores: comprimant uocem stultitiae atque inuidentiae indicem. Vos uero, patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate uestra labores nostros fouere: ut haec florentissima, & bonarum artium studijs deditissima iuuentus, exercitationibus hisce nostris ad uirtutem praeparata atque praeculta, uestram olim in hac felicissima rep. gubernanda sapientiam facilius imitari queat.

DIXI.

ORATIO TERTIA

HABITA . VENETIIS MENSE . OCTOBRI ANNO . ∞ . D . LXVII

SI *quis forte uestrum est, auditores, cui admirabile uideatur, quod cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius, aut poematis explicatione uersari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumq. rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa, uix esse attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicauerim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim:*

rim: is, si mei consilij atque instituti caussam rationemq. cognouerit, simul & id, quod facio, probabit, & me, si aliter fecissem, iustam doctorum & intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumq. rerum scientiam, quam philosophi & tenere se, & alijs tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornate copioseq. dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui distrahere ac diuellere conarentur, & uel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento consectari se dicerent, uel uerborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosq. tum suis, tum alienis studijs consulere, et exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparaui, ut exornandae orationis curam cum rerum inuestigatione coniungerem: & postea omnibus qui se in disciplinam mihi dederunt auctor fui, ut eandem illam uiam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam uestigijs uiderent, ipsi quoque toto pectore, omniq. animi contentione sequerentur. Animaduerteram enim, & eos, quorum omnis

in con-

in concinnitate uocum, & in uerbis tamquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consummeretur industria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leues futilesq. contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter uobis ad ea studia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. secundo dissidentes ueterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. tertium Catilinariae sibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspicijs, quas uobis, auditores, quam exquisitas, quamq. praeclaras auidarum doctrinae mentium epulas apparaui? decreui enim animos uestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam colligere, & ad naturae suae contemplationem traducere,

cere, uos denique ipſos uobis oſtendere, & illam diuinae aurae particulam, quae in nobis omnibus latet, conſiderandam, cognoſcendamq. proponere. Excutiendae nobis erunt omnes ueterum philoſophorum bibliothecae: perluſtranda omnis antiquitas: replicanda omnium ueterum hiſtoriarum, monumentorumq. memoria: ut ſciamus, quid homines ſapientiſſimi de humanis animis ſenſerint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos eſſe eos, & interitus expertes cum ſibi, tum alijs perſuaſerint: exagitanda & coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduerſus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem deſpicatui habuerint, ac pro nihilo putauerint, partim etiam cunctantem cupide accerſierint. Stulte illi quidem: ſed tamen ut aperte oſtenderent, ſe nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exſuti ac liberi, in illas ſedes, in quibus puros a ſcelerum contagione animos poſt obitum uerſari acceperant, euolarent. O praeclaram diſputationem & ueſtro omnium concurſu, ſtudio, attentione digniſſimam. Etenim ſi uere ſcripſit Ariſtoteles, magis expetendam eſſe quantulamcumque praeſtantium rerum, et remotarum a captu uulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium,

& per

& peruagatarum quamlibet exquisitam tracta tionem: quis est qui non uideat, quantulamcumque cognitionem animi, quo nihil est diuinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non uel nitido concepta speculo, uel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius, quantoq. suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingenijs animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, uigilijs fient, sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia uestra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem iucundumq. reddit. Alios uulgaria atque obsoleta delectent: uos mecum, auditores, ad haec recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu posita, nos a uulgarium oculis remota delectent: illos deterreat & examinet difficultas, nos exacuat & exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant,

quod

quod non quilibet unus e multis consequi possit: nos quidquid ignaui uel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam non nulli reperiuntur, qui, quod uel erroris caligine occaecati, haec philosophiae cum eloquentia con iunctio quam sit fructuosa, non uident; uel inuidiae ueneno suffusi, ad quae adspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignantur: uel deni que, quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicij famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non uerentur: clamantq. regendos esse professionum fines, suisq. quamque limitibus ac terminis coercendam: neque patiendum ut aut philosophi, quae sunt eloquentium usurpent: aut diserti philosophica attingant: eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum ualidas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse uideantur: statui hodierno die, au ditores, nobis disceptatoribus atque arbitris aduersus eos disserere, & quidem ea lege disserere, ut nisi eos non dicam ego, sed ipsa philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiece rit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos uaticinari atque insanire; illi stu-

dijs adolescentum optime consulere, nos ijsdem uehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indisertam philosophiam colunt: aduersus quos utrosque dum dissero, peto a uobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque uobis maximo pere cordi esse noui, ut studium meum attentione uestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis & mobilibus, quos perinde ac paruos puerulos, seuera & torua quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicumque uocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex uerbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse: idcircoq. esse philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut luscinijs canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis

causſa

caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamq· praeclarum ad aures modo demulcendas uoluit adhiberi; sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum dijs immortali bus intercedere uoluisset, aptosq· eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere, easq· alij cum alijs communicare possent · Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere: et ex ipsis philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus, earum rerum quas contemnunt specimen aliquod exhibere · Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilij expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius, minusq· perfectum · nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intel ligentiam & cognitionem progredi queunt: hae uero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecumque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam prouehi, eoq· sunt mutis animantibus superiores: sed, quoniam immortalis ipso-

rum, & ſimplex, & caeleſtis animus, mortalis, & concreti, & terreſtris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem & ſcientiam ſine ſenſuum miniſterio peruenire non poſſit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quaſiq. ſatellites ſenſus nominauit, eoſdemq. duces ad ueritatem eſſe dixit: eius autem auditor Ariſto teles pronunciauit, nihil intelligi, niſi prius aliquid ſenſu perceptum fuiſſet, quod quaſi uiam ſtrauiſſet ad illud intelligendum. idemq. alio loco ſtatuit, ſi cui ſenſum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem neceſſario aliquam eſſe ſcientiam defuturam. Cum autem duobus tam quam itineribus ad ſcientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipſi per nos, quaſiq. parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc diſciplinam uocant: neceſſe erat, ad earum utramq. ſenſum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem ſenſus ad rerum praeſtantiſſimarum indagationem, aurium uero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipſa natura conſtitutus eſt. inſtrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem eſſe uoluit: cumque ceteris animantibus ſonos modo quoſdam dediſſet, quibus uoluptatem, dolorem, deſideria naturae, affectus denique indicarent;

distinctam hominibus, articulatamq. tribuit uocem, unde eos Homerus μέροπας nominauit: quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque uariassent, quasiq. compacto statuissent, quam cuique uoci uim esse uellent, tum eo instrumento ad ea quae animo concepissent patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione exsistunt in animis rerum uniuersarum notiones: ad eas uero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius usus cum ad eos tantum qui eodem tempore, iisdemq. in locis uiuerent pertineret, hoc amplius machinata est hominum sollertia, litteras, quae, ut uoces notionum, sic hae uocum ipsarum essent notae; efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ij, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse a natura tributam: sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem uocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum alijs, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt

tandem ſcriptores illi, qui diſtinčte ordinateq. dicendi praecepta tradunt? philoſophi · qui rerum admirabilium, quae in terris, mundoq. fiunt, cauſſas aperiunt? philoſophi · qui herbarum, qui ſtirpium, qui animantium, ortus, progreſſus, naturas, uires, utilitates proſequuntur? philoſophi· qui de officio, qui de uirtute, qui de ratione inſtituendae uitae, qui de moderandis affectibus diſputant? philoſophi · a philoſophis omnis doctrina liberalis, a philoſophis omnis hiſtoria, a philoſophis omnis artium uarietas ſumi poteſt; ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerum publicarum rectores exſtiterunt: neque quiſquam umquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philoſophorum officina politus ac limatus fuiſſet · Ac mihi quidem ſaepenumero permirum uideri ſolet, reperiri nonnullos uſque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philoſophiae ignaro ſuſtineri poſſe credant· nam cum illi ipſi fateantur, tria eſſe, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos ſuauitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod uult affectibus concitet: nullum eſt horum, quod mihi ſine philoſophiae auxilio perfici poſſe uideatur · An uero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philoſophis propoſitos fontes animo & memoria contineat,

tineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea quae ab aduersarijs allata sint subtiliter dissoluere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque uero uideo, quo modo delectare, nisi forte pueros aut homines puerorum simillimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit uoluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad statum naturae ipsius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum laetantur; & in animis idem usu uenire credendum est. quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitiq. teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione deuinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale persersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tamquam ex perenni quodam fonte, numquam intermitten-

 te,

te, nusquam insistente fluxu, nouarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumq. pertractare intimos sensus, & quocumque collibuit flectere, quis umquam nisi philosophia munitus consequetur? An uero uel accendere, uel restinguere iracundiam, uel incutere, uel excutere timorem, uel conflare inuidiam, uel leuare, uel ad misericordiam adducere, uel a misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum caussas rationesq. pernouerit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemq. notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. quod si ita est, quid quæso commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam, tantumq. studium in audiendis philosophis & in perscrutandis penitusq. cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi deam sessitauisse di-

ctum

ctum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici ueteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret, eumq. assectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosq. permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodam modo & salebrosam esse philosophiam, inamoenumq. illius studium, quodq. nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi uiam uideatis tum mollissimam & planissimam, tum rosis & uiolis constratam, quamq. uiridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucasi niues, si per feruentes Libyae arenas gradiendum foret, tamen,

men, si uiri essetis, omnem laborem omnemq. difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uersari. Scitote enim, hoc studium, quod uos asperum & inamoenum putatis, ita esse dulce, itaq. iucundum, ut nihil suauius, aut iucundius, ne uotis quidem conceptis, expeti possit. cui rei uel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio breuem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus est. quidam enim nihil aliud dicunt, nisi uerborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. quidam etiam indecoram esse contendunt: sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq. in utroque excellat; & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoq. nolle se in sequendo eo, quod assequi numquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij est.

nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeq. misera uita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis contectis stramine & angustis tugurijs, ac gurgustijs, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias possumus: idq. ad necessitatem satis est. num iccirco aedificandi artem repudiemus? In uestitu cultuq. corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior ciuilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in ijs modo, quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo spectanda est: præcipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studijs quoque eam omittendam non esse fateantur. Isti nobis acrius inse-

ctandi sunt, uehementiusq. repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se philosophos uisum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, &, ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus uolutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in uulgus assequebantur. Non ualde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philosophiæ professoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit: nisi forte quis Epicurum & eos qui ab eo sunt obiiciat: quos ego uix in hominum, in philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operaepretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram, tamque absurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & seuerae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. ut incultos & horren-

tes

tes solitariosq. lucos plus habere maiestatis ac uenerationis, quam nitidas & uiridicatas, et digestis in quincuncem arboribus consitas siluas, sic squalentem, &, ut ita dixerim, impexam, nescio quo modo angustiorem & maiestatis pleniorem uideri, quam comptam, & quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum uolumus: non si calamistro intortus capillus, & buccae minio ac cerussa fluentes, et uulsa supercilia, & quaesitus arte dentium candor matronam dedecent: continuo illuuiem & situm, ac sordes decere. Est & suus non modo matrisfamilias, uerum etiam uiro cultus. &, ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie feminibusq. laeuatis in publicum prodeat: sic si quis Patroclem illum imitari uelit, quem cauillans Aristophanes, numquam in uita lauisse dicit, ita ut numquam os, numquam manus abluat, numquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspectum, & taetrum ac uirulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque uero nos a philosopho exigimus, ut uerborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur: neque, si agrestem esse illius & inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam & canticorum similem uolumus:

neque

neque tam ut rerum praestantiam uerborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea uerborum portenta euomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, uoces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam, & quasi religionem inesse uis: uide ne potius impium sit, ut uasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. enimuero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. sin hoc uel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaq. philosophia collocari. Superest, ut ijs satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioq. qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenij imbecillitate loqueren-

tur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios me tiantur, &, quod se praestare posse diffidunt, id uniuerse ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur. usque eo ne rerum ueterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis ueteribus exstitisse dicendi uim ac copiam nesciatis? ecquis umquam Platonem, aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus in primis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iouem ut ipsum, si Graece loqui uellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus saecu lis eam in Carneade uim fuisse proditum est, nul lam ut umquam rem confirmandam susceperit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? haec ciuitas quam mul tos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita o-

omnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? quorum uos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta ciuitas, quae semper toto orbe terrarum habita est fecundissima uirorum omni uirtutis et doctrinae laude praestantium parens, per uestram ignauiam, atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. an uero uos, illis orti maioribus, qui nihil umquam sibi dulce praeter uirtutem, & eruditionem putarunt, quidquam uirtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at exterae nationis, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari solent. hic sedem uirtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium uirorum esse omnes uno consensu gentes exterae confitentur. hanc uos tam praeclaram, tamq. magnificam laudem, quae ad hunc usque diem, semper & creuit & floruit, uestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, ceterosq. heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui numquam in caelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu uixere, illam, ad quam mea uos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia cōiunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent.

Hos ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq. cogitate, & ad eam ueſtra induſtria exaequandam contendite. Habetis in hac ciuitate publice conſtitutos homines eruditiſſimos, qui uobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint. Quorum me in ſocietatem, licet ualde ipſis omnibus imparem, quando ipſa reſpublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde poſſem in ipſius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas ſignificationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq. aliјs omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia ueſtra omni genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda.

DIXI.

ORATIO QVARTA

HABITA . ROMAE XVI . KAL . DECEMBR. ANNO · ∞ · D · LXIII

VETERI *conſuetudine receptum eſt, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam ſuſcipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem inſtituti ſui cum eius, quam ſe tradituros eſſe profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo uirium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum ineſſe confirment. Quae conſuetudo etſi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda ſunt, quae ad amplificandam honeſtarum artium dignitatem, et ad excitandum in hominum animis earum ſtu*

dium

dium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur: fit, ut in uulgus eleuetur omnium auctoritas: & ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse: sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus uident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire: futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere uoluisset. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad confirmandos mores,

instituendaeque uitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae uires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius uobis commendarem, dicendum arbitrarer; uerentem, ne cum suis eam modo ac propijs laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque uiuendum, fore, ut breui eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoq. perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cogituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi uestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breuiter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut

est ueritatis amans, tamquam Achilli Homerica Pallas, manum iniiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale ueritatis proprium esse ait Euripides, ea, quae ad rem facere uidebuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusque finis praestantior ac diuinior est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis umquam reperietur tanta ui praeditus ingenij, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia, pro ipsius dignitate, uerba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & imperia, quae, quod concupiuerint, multi, quod aspernatus sit, nemo umquam uituperatus est; non quidquam denique proponit eiusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi uotis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod

ſi tanto ſtudio coluntur artes quaedam, quae nihil ſibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec ſtudio digna eſt, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio abſumi, non naufragio abſorberi poſſunt: quaeque certam rectamque uiam commonſtrant ad perſequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina eſt, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualetudinis ac firmitatis tum effectrix eſſe, tum conſeruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae ſe in animis idem effecturam eſſe profitetur? Nam & praeſtantior corpore animus eſt; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque perículoſiores. Quod ſi cui forte dubium eſt, excutiat ille paulliſper intelligentiam ſuam, ſecumq. reputet, quam ſaepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & ſimilibus morbis medetur philoſophia, eamque in ſuis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum ſplendor, non obſcura & contempta paupertas, non honorum ſitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare poſſit. Ut

enim

enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt: propterea quod altius sit, quam ut eo uis uentorum tempestatumq. perueniat: sic philosophorum animus sublimior & excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic uerberant, non ut eam commoueant, sed ut ipsi frangantur. Nouit philosophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consectentur, sed quas respiciant uiri; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quouis dolore lacerari, quam uenenata ac pestifera earum suauitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas uoluptates, easdemque sincerissimas, nullaq. ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa uirtute, & ex honestis actionibus carpit: ijs fruitur, ijs mentem pascit, eis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se flo-

tem induentes: sic in eorum, qui uere ac serio philosophantur, animis toto uitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt, & absolutae, aliae in eo sunt ut absoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaq. aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quam, incertum est, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito & exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id uel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facile parabiles: eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse: nihil magni faciendum, quod aeque pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur: haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in uitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ij, de quibus illa narrantur, philosophi: sed rudior

illa

illa quaedam, et simplicior philosophiatum fuit: politior nostra haec, & ad usum ciuilem accommodatior: quae docet, opes, siquis aut a parenti bus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, non aspernandas aut reijciendas esse, sed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum uideri solet, quid ita ueteres illi iudicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto summam diuitiarum contemptionem significare ac praeseferre uoluerunt, eo ipso indicasse ni miam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut alijs rebus con templandis ac cognoscendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduersarium a se quam longissime amoueat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congrediatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento sit egestas studijs, quam diuitiae. Necesse est enim, qui, unde uiuat, non habet, eum sibi uitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae stu-

dijs detrahit. Melius igitur philoſophia, cui qui ſe regendos permittunt, ij opes, ſi non habent, non requirunt; ſi habent, utuntur ut decet: neque umquam torquentur aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiuſque ingenij corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam ſemper uirere in eorum quos ſemel occupauit animis, neque umquam conſeneſcere, grauiſſimus auctor ait Thucydides, uerba faciam? Numquid illius umquam facibus accendi poterit pectus, quod infuſa prius philoſophiae praecepta irrigauerint? Immo uero etiam ſi antea ſubiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum inſtillata philoſophia reſtinguet. Ea enim magiſtra ac praeceptrice cognoſcimus, uerum decus, ueramq. gloriam in ſola uirtute poſitam eſſe: eam qui conſecutus ſit, quid alij de ſe iudicent, non admodum laborare oportere: praecipue uero deſpiciendam leuis & imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco ſaepius & inconſiderato impetu, quam certo, & explorato iudicio fertur. Praeclare & ſapienter Cato: malle ſe dicebat, quaerere homines, cur ſibi poſita non eſſet ſtatua, quam ſi quaererent, cur poſita fuiſſet. Eodem animo ſunt ueri omnes philoſophi: eſſe ſe, ut de Amphiarao ait Aeſchylus,

quam

quam uideri optimos malunt: honores autem & magiſtratus aut non petunt, aut alienae, non ſuae utilitatis cauſſa petunt: neque, ſi adepti ſint, exſultant: neque, ſi repulſam tulerint, anguntur animo, ſed placate id & moderate ferunt: aut, ſi quando dolent, reip· dolent uicem, non ſuam· Caeſarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia deſcenderet, matri dixiſſe, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exſulem· Iam tum praeſagire ac praecognoſcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam· Itaque, quid poſtea effecerit, uidemus· At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinio poſthabitus, aequiſſimo, ac moderatiſſimo animo tulit· Ita ſunt philoſophi· maximam uoluptatem in praetermittendis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento ſuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt· Satis honoratum putant eſſe, qui honore dignus ſit: ſatis magnum regem, qui ſeipſum regere; ſatis potentem imperatorem, qui cupiditatibus ſuis imperare poſſit: qui uero eis plane domitis ac ſubactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem umquam excutere, impoſuerit, ab eo omnes aliorum uictorias triumphosq· ſuperatos· Quod ſi libidinem, auaritiam, ambitionem peſtes quaſdam ac furias eſſe nouimus, quae funditus humanam uitam

tam

tam conturbent: quantus honos habendus eſt phi loſophiae, quae ſe omnes earum conatus repulſu ram, omnes igniculos repreſſuram, omnia ſemina eliſuram, non magnificentius, quam uerius, pollicetur? uidere uos opinor, quam ſe latus orationi meae campus oſtendat, ſi, quaecumque hoc loco ſe offerunt, perſequi, & in ſingulis inſiſtere atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla ſit, de qua non ſplendide, & ornate dicere; nullum uitium, in quod non grauiter, & copioſe inuehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici poteſt, idem ad philoſophiam laudandam accommodari poteſt: quam uirtutis indagatricem, uitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentiſſimus uere ac merito nominauit. Sed non committam, ut cuiquam uidear tranſilire eos terminos, quos initio pegi: potiusq. reprehendi me patiar, quod multa, quae fuſius explicare licuiſſet, compreſſerim, ac coartauerim, quam quod in ulla re dilatanda euectus ſim longius iuſto, neque ſatis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam conſiderate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, ſed omnia prorſus, quae bona putantur in uita, niſi quis philoſophiam uitae ducem habeat, peſtifera ac pernicioſa eſſe. Da homini non philoſopho opes ac copias: da honores atque imperia: da firmam ualetudinem: da gladiato-

rium

rium totius corporis robur: da multarum magnarumq· rerum cognitionem ac ſcientiam: da flexanimam illam, ut poetae uocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filijs parentum uotis optari ſolet: quo eiuſmodi plura in talem hominem congeſſeris, eo illum magis & in ſuam & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad ſuam libidinem explendam: imperijs ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: ſcientiam copiamq· dicendi ad circumueniendos ciues ſuos, ad perturbandam remp· ad omnia denique tum ſacra, tum profana permiſcenda, & euertenda conuertet. Da haec eadem uero, minimeq· fugato philoſopho: deum quendam ad bene faciendum humano generi e caelo demiſſum eſſe dices. Atque hoc illud eſt, quod in Alcibiade minore ſiue Plato, ſiue Xenophon diſputat, ea quae ſuapte natura bona ſunt, ſine ſcientia eius quod optimum eſt, quam eandem & philoſophiam eſſe ſtatuo, ad perniciem non ad ſalutem ualere. O praeclaram laudem philoſophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodeſſe poſſunt. Merito dixit Plato, nullum a dijs datum eſſe hominibus ea maius aut praeclarius donum. merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum. Neque uero non illud ad eius, de qua

proprie

proprie ſermo nobis inſtitutus eſt, philoſophiae laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quae a ueteribus de philoſophia honorifice dicta ſunt, ad hanc pertinent, quae in uitae ac morum emendatione uerſatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam uocem, tam quam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philoſophi, aut reges philoſopharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in diſſerendi ſubtilitate, aut in perueſtigandis rerum naturalium cauſſis occupati eſſent: quae quamquam praeclara ſunt, longiſſime tamen abſunt ab eo, ut beatas reſpublicas efficere poſſint: ſed, cum uirtutis pulchritudine incenſi omnes uires ſuas ad eam non cognoſcendam modo, ſed exercendam, excolendam, propagandam contuliſſent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum ſermunculis aduerſus philoſophiam iactatum eſt, quoſcumque in eam aculeos ſcurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipſius dignitatem ueteris comoediae licentia effutijt, id omne, ſi diligentius excutiatur, ad dialecticos potius, et ad phyſicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod ſi ullus in orbe terrarum locus eſt, ubi politicen florere, ſuamque dignitatem obtinere deceat, Romae id Romae potiſſimum fieri debet: cui urbi a primo

ipſius

ipsius ortu diuino permissu datum est, ut alijs im peraret: unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exstiterunt tam multi clari uiri, qui haec praecepta, quae nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosq· praestantes uiros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere, neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus, philosophabantur: quod pulcherrimum ac uerissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique uirtutem & colebant ipsi, & alios colere iubebant. eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem peruenerunt, ut pleraeq· gentes, quod ipsae olim a talibus uiris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae alias deuicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse uincentium, cum uicti tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo uos quotidie atque exacuam: neque ullum ex Aristotele praeceptum

ceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeq· illustria exempla repetantur · Constitui enim, quando PIVS *optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis uirtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me uirtutis & officij praecepta uobis proponi atque explicari uoluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato questionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex uetere historia exemplis illuminato atque distincto · Peto autem a uobis, ut, si & in ijs rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis uigilijs, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut uestris commodis consulam, uidebitis, industriam meam diligentia ac beneuolentia uestra adiuuetis ·*

D I X I ·

ORATIO QVINCTA

HABITA . ROMAE VII . ID . NOVEMB.

ANNO · ∞ · D · LXIV

SVPERIORI *anno, cum in iunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiae, cohortatusque uos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem uitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique & uestram & publicam caram haberetis: ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a taeterrima uitiorum seruitute in iustam plenamq. libertatem assertos ad uerum decus, quod in uirtute positum est, traduceret, quae denique & singulos priuatim & publice totas ciuitates conseruaret, eius in studium toto pectore, alia omni co-*

gitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praeteruectam esse aures uestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse uel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga uos amore non possum, quin uos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini: qui nondum, ut id uobis, primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasq. nosse: siderum ceterorumq. corporum caelestium situs, magnitudines, interualla scientia comprehensa tenere praeclarum: illa uero etiam quam in haec inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, & fructuosior cognitio est, & perniciosior ignoratio. Itaq. ut nos iis qui abdita illa & retrusa tractant & ingenii acumine, & do-

ctrinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi ualde ini qui sunt, ea, quae disputantur a nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fru ctus afferre fateantur necesse est. Nullus enim umquam, quod illa aut non teneret, aut etiam neg legeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis existimatus est: haec aut ignorata aut neglecta, non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos quae adolescentum, quae constantis aetatis, quae senum officia sint, quaerimus: nos quid domi, quid militiae, quid a priuatis, quid ab ijs, qui cum impe rio sunt, praestari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter uirum et uxo rem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ciues, quid denique inter omnes homines obserua ri par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, cete rarumq. uirtutum uim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione mu ta conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumq. cognitio: illa ipsa domina & regina artium theologia animos requirit diligen-

ti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcumque quis uitae uiam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam peruerso homines ingenio, qui caussas, propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem ceteros auocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam uim, ut ad uirtutis studium excitent. cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen & flagitiosissime uiuunt. Quibus utrisque breuiter respondere institui: & efficere, si possum, ut ij, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum: cumq. se nihil dicere uideant, sententiam mutent: sin minus, nihil est enim difficilius, quam uincere pertinaces: certe quidem, ut ne alij stultitiae & maleuolentiae plena eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque

allici

allici ſolent, iiſdem ſe ipſi ab hoc ſtudio auerti abſterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur utilia & praeclara ſunt, ſi eodem accedit, ut clara, perſpicua, aperta, cognitu facilia ſint, eo maiores concurſus ad eos qui illa docent fieri conſtat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum ſtudia plurimum ualere conſueuit, ea ſe ipſi tardari ac retrahi aiunt? Ego uero, etiamſi praecepta uirtutis quamlibet multis obſtructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & ſudandum, & numquam, niſi eis cognitis ac comprehenſis, conquieſcendum putarem: nedum ea, quia, ut iſti uolunt, a quolibet non tardiſſimo neque inertiſſimo percipi poſſunt, omittenda aut minoris facienda cenſeam. An de rebus ad uitam nihil pertinentibus inter homines eruditiſſimos ſumma contentione diſputabitur, in eisque, quia inuolutae & prope inenodabiles ſunt opera praeclare collocari uidebitur: haec quae uitam omnem continent, ut nimis obuia & in medio poſita, negligentur? Quamquam quid diutius ita diſputamus, quaſi eis concedamus, quod nolunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam uulgo notum ſit, aut quiuis ſine doctoris opera facile conſequi poſſit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum eſt, ſapientiſſimus Socrates, qui nulla umquam alia de re,

quam de uirtutibus & uitijs disputauit, uulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes uiri? quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece uulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis uere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum uita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe uulgus hominum in iudicandis uirtutibus uitijsque fallatur. Quod ni ita est, cedo caussam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largitur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi restricti tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum

unum

unum ex arca moueri: parcimoniae ac frugalitatis nomen ferant: cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisconsultorum uigiliae in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut uidere ac dijudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumue sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae uirtutum omnium uim naturamq. pertractat, cum in una uirtute cognoscenda uideamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam uirtutum & uitiorum omnium notiones: sed illae tantam uim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina uere de rebus expetendis fugiendisq. iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamq. salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum

*praeſtantiſſimorum omnis aeui ſcriptorum teſti-
monijs fulcire ac corroborare, tum inſatiabili
quadam ueterum exemplorum copia exornare at
que illuſtrare ſoleamus: tamen ne inuenientur,
qui eleuare labores noſtros audeant: quaeque
præſtantur a nobis ijs ſudoribus, ac uigilijs, qua-
rum ipſi nobis conſcij ſumus, ea quemlibet unum
e multis ludibundum perficere poſſe contendant?
Qui ſi periculum facerent ipſi, quam non qua-
rumlibet uirium ſit munus hoc, ita, ut nos faci-
mus, ſuſtinere & exſequi, fortaſſis, experientia
edocti, minus de ſe elate ac magnifice ſentirent,
minus de alijs maledice contumelioſeque loque-
rentur. Sed omittamus iſtos. neſcio enim quo
modo factum eſt, ut de re dicere ingreſſus, de me
plura quam uolueram dixerim: quod ipſum ut fa
cerem, quorundam me hominum, quos nomina-
re nihil neceſſe habeo, iniquitas coegit. Diffici-
lior cum eis luctatio eſt, qui negant, ſermonibus
noſtris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex
eo colligunt, quod ſaepiſſime contingit, ut qui op
time loquuntur peſſime uiuant. Nos uero ſi dice-
remus eam in diſputationibus philoſophicis ineſ
ſe uim, ut ex audientium animis uitia radicitus
euellere, uirtuteſque eiſdem ingenerare poſſent,
merito ut uani atque inepte glorioſi reprehende-
remur. Multas magnasq. mercedes, ut ait Theo
gnis, ferrent philoſophi, ſi, quemadmodum
Circe*

Circe herbis & cantibus suis homines statim con uertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami uita moribusq. perditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem unica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in uitijs deformitas, quanta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auertat, ad hanc incitet; aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendam. Quod autem obijciunt plerosq. philosophorum factis dogmata sua euertere, neque ignem aquae magis contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bellum indixisse uideantur: utinam tale esset, ut id nobis infitiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam ijs, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare uelle dementiae est: non negabimus uerum esse, quod obijcitur: tantum deprecabimur,

bimur, ne propter hominum uitia res ipsa in inuidiam uocetur, ne ue, quorum facta merito auersamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Vt enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, uita laudatur: sic horum uitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, idest Regulam inscripsit: quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda obseruari conueniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime & accuratissime persecutus est. eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime obseruata erant: ne quid praecipere alijs uideretur, quod non ipse praestaret: quam statuam ipsam quoque Canona nominauit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus: neque tantum traderemus alijs praecepta, ad quae uitam suam dirigerent, uerum etiam uitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quam sperandum uidetur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus uescimur, facimus, ut resectis & amputatis ijs, quae inutilia sunt, ijs, quae prodesse pos

sunt, utamur; idem in hoc genere philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitiosaq. uita, grauem seueramq. doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed, illi quidem quid agant, non laborant: artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque uituperanda: cum discrepant & dissident: caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reijciendum, horum a dictis facta ita distare constat, ut non caelum a terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atque, ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem uitae putarent, diutissime saluberrimeq. uixerunt: ita nos nihil, si uolumus, impedit, quam libet multos philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges alijs proponebant, ipsi seruauerint, merito sunt apud omnes

popu-

populos numquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimumquartum aetate prouectus est. alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo umquam morbo tentatus esset: & uictor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo peruenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori ualetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum peruenerit. Nos e philosophiae castris, ad repellendos ipsius uituperatores, primum quidem in aciem educemus, illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecutae sunt philosophorum disciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterq. summam in dissimili genere eloquentiae laudem pari uitae grauitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iustitia uni-

uersus

uersus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, una uoce reuocauit, ac iurare uetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei uiro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, unoq. uerbo tota uetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceteriq. illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut ijs, quibus cum uiuebant, ad omnia recta et laudabilia, non uoce magis quam exemplo, praeirent. His copijs facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita uicti erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari uelint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuosa erat, & uicto: haec et uictoribus erit laetitiae, & uictis saluti. Sin, cum se fractos ac perculsos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obstinatione animi: &, ut ignaui canes, philoso-

phiam,

phiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini uos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consueuit. Videte, ut eam ijs in studijs collocetis, quae uobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

D I X I.

ORATIO SEXTA

HABITA . ROMAE POSTRIDIE . NON . MART. ANNO . ∞ . D . LXV

QVOD principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes uitae partes utilissimam, tum ijs, qui in iure ciuili excellere, locumq. aliquem, non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter ueros & graues, & ueterum illorum simillimos iurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id & aliqua iam ex parte, quam uerum sit, iudicare potuistis, & ex ijs praecipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi mystagogo Aristotele in augustissimum & religiosissimum

giosissimum iustitiae templum; lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipsius deae forma: & tum quae quantaque uis illius potestasq. sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina & regina uirtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quae benefactis honores & praemia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitet, malorum improbitatem coercet: qua sublata, non domus ulla, non ciuitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique uniuersitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc ueniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae, priscis temporibus, summa sapientia praediti homines de Iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a caelo esse dicebant: illic eam & uigere, & ex omni aeternitate uiguisse: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia esse. In ijs autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iustitiam materias uitio cerni non posse: esse tamen aliquam caelestis illius imaginem,
alibi

alibi expreſſiorem, alibi minus expreſſam: futurum enim alioqui, ut permiſcerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius ueſtigia retineret, ita eſſe eam perfectiorem, ſtabiliorem, immortalitati uiciniorem: ut pauciora minusq. certa, ita minus perfectam, minusq. conſtantem, pluribusq. caſibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaq. dupliciter conſiderabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum eſt: & quatenus ad compoſitionem, quaſiq. coagmentationem ceterorum corporum particulae quædam illorum aſſidue permiſcentur ac temperantur. Tota igitur elementa, niſi ſedes ac regiones ſibi a natura datas atque attributas obtineant, ſi irruere in alienas & migrare conentur: ſi ignis proxime ſibi ſuppoſitam animalem ſpirabilemq. naturam depaſcat, & abſumat: ſi aqua non contenta iјs terminis, quos pegit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confuſionem, qualem poetae ante orbem conditum fuiſſe fingunt, conſecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coaleſcere ad alia corpora progignenda & conſtituenda oportet: nonne iuſtitia quadam temperationis illius moderatrice opus eſt: ut tantum cuiuſque pro rata portione, quantum

ſatis eſt, admiſceatur? In illa etiam quadriper tita tempeſtatum uarietate, qua diſtinctus eſt an nus, idem obſeruari poſſe dicebant. quae cum ita eunt, ut quadam ipſius naturae quaſi lege ſancitum eſt: hoc eſt, cum & tellus conceptis ſeminibus hiberno frigore adſtringitur, & uernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fruges fructusq. arborum aeſtiuis caloribus probe percoquuntur, & eodem ſub autumnum remittente ſe paullatim ac frangente miteſcunt: tum & ſaluberrimus annus eſt, & maxima rerum ad uictum neceſſariarum ubertate ac copia inſignis. cum contra fit, tum & caritas exſiſtit annonae, & uarijs morborum generibus omne genus animalium tentari ſolet. Cumq. unuſquiſque noſtrum duabus ex partibus coniunctus concretuſque ſit, corpore & animo: earum partium ex utraque quae iuſtitiae iniuſtitiaeq. uis eſſet, liquido perſpici poſſe adſeuerabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex iniuſtitia euenire: iuſtitia ſalutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor ſint, quae quattuor elementis proportione reſpondeant, igni flaua bilis, animae ſanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum aequabilitate quadam inter ſe permiſta ſunt, ualemus ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius,

aut

aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se a communione ceterorum segregauit: conflictamur uarijs morbis, tandemq. interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis haec uerba sunt. Corpus hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flauam & nigram: ex ijs omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut & doleat, & bene ualeat. Bene igitur ualet, cum ea moderate inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeq. si permista sint: dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis uerba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim uis aliqua sit, quae & siccum & humidum alimentum ubi iam coctum atque confectum & in succum ac sanguinem conuersum est, aequabiliter distribuat, ac dispertiat, atque id quod cuique parti aptum & accommodatum est, et quantum opus est tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformita

tem habitura & quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id fit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tamquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumque ducit sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis splendor elucet. at cum excusso ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus ciuis, fasces arripit, in arcem inuadit, mentem de sua sede contra ius fasq. deturbat: tum, ut nauis discordibus acta uentis, sic hominis uita contrarijs & inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisq. bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus conuictuq. hominum multo euidentius multoque illustrius, cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum seruis, quae primae coniunctiones sunt, conuenire

pote-

poterit: quae in omnibus uita erit, nisi & ille iuste imperet, & hi iuste pareant? Si uir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse uelit, neque eam pro comite indiuidua uitae, pro diuinorum humanorumq. omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere: si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se alijs rebus & uiri partes praeripere conetur: neque se ei morigeram praebeat: si uterque liberos in seruorum, seruos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius est imperio premat: si liberi parentum, serui dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non uidet nullam in domo ita instituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum uoluntatumq. consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querellarum, contentionum fore? ut in qualibet solitudine, in quamlibet uastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suauior uita, quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse uideatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem uitae, uitam denique ipsam tollit e uita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si uidetur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet?

quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auersetur, odio habeat? quin eius concursum dirum sibi ac taetrum atque ominosum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odiosa atque inuisa sunt: tamen iniustitia praecipue alienat ab ijs, in quibus est, aliorum animos: omniumq· sibi odia constat, conciliat, colligit. Ceteris uitijs affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur: quibusdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: amaros tolerant: multos aliena intemperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugiunt, etiam seueritatis ac castimoniae laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est: timidis & nimis cupidis uitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat: suis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua uitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperias, qui se auarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum

esse fateatur. Quinetiam ceteris uitijs suis hanc aut defensionem, aut excusationem praetendere ac praetexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse. Auarus sum, fateor: sed ita, ut mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo, uoluptati, hilare uiuo: quidquid animo meo collubitum est, facio; sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus.

Leno, inquit, sum, fateor: pernicies communis adolescentium:
Periurus, pestis; tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit iniustitia: quam turpe atque inuidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt alijs se uitijs implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, ac postea tam multa saecula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum se aequo iure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis,

quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore confiderent: & quamdiu id obseruatur, tamdiu amice inter se ac concorditer uiuunt: simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella ciuilia exsistunt. Praeclare, ut omnia, Euripides,

Custodia legum ciuitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque ciuitatibus exitiosum esse. Iustitia ciuitates a paruis & humilibus profectae principijs breui tempore ad magnam potentiam peruenerunt: iniustitia florentissimae & opulentissimae breuiori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis uinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat, ui atque metu, sed iustitia & aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regijs liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad uirtutem magistros dabant, tum unum in primis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam Indicam gentem litteris proditum est in sacris publicis nihil aliud a dijs, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas illius: ut poetae loquuntur, siue comites, siue sorores, ueritatem & fidem pax & amicitia, et bonarum artium cultus, et omnium rerum expeten

darum

darum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset uirtus praestantior, iustitiane an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem ualet: at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaque faustitas:
Pacatum uolitant per mare nauitae:
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris:
Mox & lex maculosum edomuit nefas:
Laudantur simili prole puerperae:
Culpam poena premit comes:

quemadmodum suauissime cecinit Horatius: ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarij, non uenefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aureae aetatis hominibus euenisse memorantur.

Nam

Nam ne tum quidem aliam ob caussam
Ver erat aeternum, placidiq. tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos sine semine flores:
Nec renouatus ager grauidis canebat aristis,
quam quoniam homines
Sponte sua sine lege fidem rectumq. colebant.
Neque enim debemus illa poetarum figmenta tamquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, deum ipsum fauere hominibus iustis: eorum labores fortunare: eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, beneuolum, propitium ijs, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad uerbum ediscendus poeta, uerumetiam philosophus in primis bonus, multis uersibus persequitur ac percenset ea bona, quae a deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, numquam bello, numquam fame, numquam alijs eiusmodi pestibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & alijs innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem uersus ipsos: nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nollem:

lem: Latine autem me inaffectatam quandam il lorum iucunditatem pari grauitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quod si haec non essent, siq. iniusti quidem abundarent omnibus copijs, in summa opum atque honorum affluentia uiuerent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent: iustos autem odium, contemptus, egestas, exsilia, orbitates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone diuinitus & religioni nostrae conuenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos; iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisq. rebus infelicissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecumque poteram: neque enim id tempus tulisset: neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant: sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicaui: quotidie autem, ut spero, plura & meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animaduerti, ut, cum ad clausulam orations uentum est, illa, de quibus egerunt, breuiter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id eo quoque facere cupio: sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt, quod

mihi

mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboq. uobis uerba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi, unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur. quibus uerbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit, ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda mihi uidetur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit aut fortis aut prudens. est enim harmonia quaedam & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit uis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia uocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri quidem & uxoris mutua concordia, seruorum autem in dominos bonus animus, & uicissim in dominis amica & beneuola seruorum procuratio: in corpore autem & animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, uita, & bona ualetudo, & integritas uirium: tum autem sapientia omnisq. scientia. Quae igitur una & totum & partes ita regit & seruat, efficiens omnia inter se concordia

& ami-

& amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragijs praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius uirtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas uos, auditores, uoco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est. Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Vtinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos uestros excitandos. Sed quo minus doctrina & ingenio ualeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare possit. Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est: multae noctes uigilate, ut ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue olim, cum in iuris ciuilis studia incumberem: ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc ualde fefellisse uestram de me opinionem: neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum uos ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis.

D I X I.

ORATIO
SEPTIMA
HABITA . ROMAE
XVI . ID . NOVEMB.
ANNO · ∞ · D · LXV

CROESVM *olim Lydorum regem opulentissimum, petendi oraculi caussa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leue quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno testudinem simul & agnum coquens, experiri uoluerat, numquid eorum quae agerent homines deum lateret: neque quid facere oporteret, ut ex se procrearet liberos: neque ecquid aduersus Persas bellum suscipere deberet, neque denique quidquam simile eorum, quae prius quaesiuerat: sed rem omnium multo maximam, multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omni-*

bus

bus operae ac studij collocetur : quomodo felicitatem consequi, & quid agens, id quod supererat aetatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerisq. in alijs rebus usus est, inconsiderantia & termeritate: quod de uia, quae ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse, neque cuiusquam hominis fidendum consilio, sed deum consulendum iudicauit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum, & illa, quae cum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentique aceruos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperij sui longe lateque proferret, sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Iam, etsi apud nos, qui uera religione imbuti sumus, nihil Apollinis ualere debet auctoritas: tamen eiusmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad instituendam uitam continent, amare & magnifacere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quae quoniam diuinitus immissae in eorum animos uidebantur, ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Croeso, beatum eum fore, si se cognosceret : quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus : toties illud cogitare debemus, ma-

gnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cum inter omnes omnium aetatum sapientes uiros conuenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut grauiora mala, quam sui ipsius ignoratione, prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus uiribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum uidendum est, quid sit nosse se: ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse. Vti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus intersit: quam sententiam & Aristoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro sexto de rep. his uerbis Africanus expressit. Mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest. Quod si homo

non

non corpus est, sed animus: qui iubet, ut nosipsos noscamus, illud uidelicet iubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tusculanarum disputationum. Est illud quidem uel maximum, animo ipso animum uidere: & nimirum hanc habet uim praeceptum Apollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam, figuram ue noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi uas est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt, quae hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, & nosse se nihil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemq. rem non uno eodemque modo a diuersis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor; & animum hominis aliter physicus considerat, aliter politicus. Physici, quae sit animorum natura, quaerunt: simplex, an composita atque concreta: corporea, an expers corporis: mortalis & caduca, an immortalis &

aeterna: ſit ne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas ſuam in corpore ſedem quaſiq. domicilium habeat a ceteris ſecretum ac ſeparatum. Nos quaecumque de ijs & talibus ab eis, dumtaxat religioni noſtrae conſentanea, traduntur, tamquam uera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione conſideramus, qua uel deprauari & corrumpi uitijs, uel uirtutibus perfici & ad Dei ſimilitudinem, quantum natura patitur, perduci poteſt. Quare cum hodie nobis illud propoſitum ſit, ut ex Ariſtotelis, in ijs libris qui ad moralem philoſophiam pertinent, ſententia, de animi humani partibus, deq. uniuſcuiuſque illarum perfectione uerba faciamus, (hoc enim potiſſimum modo praeparandos eſſe uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius ſexti libri explicatione tradentur) certos quaſi cancellos circumdabimus orationi noſtrae, eamq. ſuis regionibus ac terminis circumſcribemus: ut ab ijs quae phyſicorum ſunt abſtinentes, ea tantum quae ad munus noſtrum proprie pertinent explicemus. Hoc loco prope ſuperuacaneum eſſe iudico, petere a uobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea uobis cauſſa huc ueniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, ſi, quos lauandi cauſſa in balneas ingreſſos uidet, ab eis multis precibus petat, ut lauent: ita ego mihi

uideor

uideor ridiculus fore, quod facturi huc conueni stis, id si, ut faciatis, uos, rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, aduersus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; uestrum, ne ea praeteruolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos uestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus uenirem, prouisum est: uos quoque ad me qua soletis benignitate & attentione audiendum satis uestrapte sponte paratos esse confido. Animi nostri siue partium siue facultatum bipertita diuisio est. partim enim ipsarum ratione praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quae etiam in bestijs atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decreuimus) duplicem ipsae quoque habent uarietatem. Aliae enim sunt, quae uitam continent; aliae, quae animal constituunt. Quae uitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inueniendis acutissima, et in eisdem appellandis

diſertiſſima Graecorum natio uocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. *Nos quia uetera quidem Romana uocabula, quibus haec exprimamus, non habemus; ijs autem, quae poſtea cuſa ſunt, uti propter quandam, ut uerum fatear, ſtultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura ſpargere ac diducere cogimur, dicimusq. uim nutriendi, uim augendi, et uim procreandi. Hae omnes non in animalibus modo ſunt, uerumetiam in ſtirpibus. Quae autem conſtituunt animal, duorum ipſae quoque generum ſunt. partim enim cognitione quadam & apprehenſione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas* γνωστικὰς *Graeci, has* ὀρεκτικὰς *uocant.* γνωστικαὶ *in animalibus ſunt duae, ſenſus & phantaſia: utendum enim eſt hoc, quando latino caremus. Senſibus apprehenduntur ſingula tantum non etiam uniuerſa, niſi quatenus ſunt in ſingulis. non enim lapidem aut lignum proprie ac per ſe uidemus, ſed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, ſed huius lapidis aut ligni colorem. Senſus enim non percipit eſſentiam, ut Ciceronem locutum eſſe aiunt, ſiue, ut poſteriores locuti ſunt, ſubſtantiam: ſed ea tantum, quae ei adiuncta ſunt: neque roſam aut uidemus aut olfacimus, ſed roſae odorem olfacimus, colorem uidemus. Senſus autem ſunt, ut notum eſt, numero*

quinque:

quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum alij in alijs desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam, &, ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non possunt: ut hoc flauum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, numquam fallitur: dum & interuallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interijcitur, probe affectum. at phantasia saepe fallitur: ut cum in picturis eminere uidentur quae plana sunt: ut cum remus in aqua inflexus uidetur: ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro uidebatur. Hanc inesse in bestijs uel ex eo cognoscimus, quod earum pleraeq. & meminerunt & somniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea de qua loquimur facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in persequendo fugiendoq. cerni, & Graece ὀρεκτικὰς uocari diximus. Nam cum omnem sensum uoluptas aut molestia comitetur: quarum altera naturae consentanea & amica est, altera aduersa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis & appetitio eorum quae iucunda & fuga eorum quae molesta esse uideantur. Ὀρεκτικὰς δυνάμεις Aristotelis interpretes Hammonius, Eustratius, & alij uulgo, duas

tantum faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus exsistere & ex bono praesenti laetitiam, & ex eo quod nondum adepta sunt cupiditatem, & aegritudinem ex praesenti malo, & metum ac declinationem, si mali quid imminere uideatur. Haec Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse uoluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque uera ipsas laetitia, neque uera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem, ut stultam & deliram, exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, aliiq. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac conuenientiam retinere ac conseruare uellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus; sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed uerius est haec omnia conuenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum exsistere, sed etiam ex sensu aut phantasia

boni mali ue aut praesentis aut imminentis. Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae quae Graecorum lingua ὀρεκτικαὶ *nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum uidetur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quiuis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi aduersari uidemus. Rursus, esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis sententia dicitur,* τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι, καὶ κατ᾽ οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν: τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν. *Haec latine ita expedite, &, ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt: Sed nihil difficile amanti.*

Libenter hoc & omne militabitur
bellum, in uestrae spem gratiae. Conabor si qua ratione possim haec ita latine eloqui, ut intelligantur.

gantur. Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, uis alendi, uis agendi, uis generandi, sensus, & phantasia. Nam hae omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera uis est concupiscendi bonum propositum, eiusq. adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. nam & concupiscunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis est Ouidij Medea, quae se ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo

parti-

participes? quoniam eas rationis audire imperium, eiq. parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωίτερόν γε θεὰ ἔπος ἐρύσασθαι.

Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχωλωμένον. ὥς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: uereq. dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodemq. modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrariis uitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae

uirtu-

uirtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam & recepto uocabulo Morales nominantur. Sequitur, nunc ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita & hominum propria est: cuius etiam ipsius uires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, uoluntatem & προαίρεσιν, quam uulgo electionem uocant. quarum uoluntas semper tendit ad bonum; προαίρεσις uariat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium expli caremus, et in librum septimum, ubi de continen tia incontinentiaq. disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δοξὰν id est opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore, uocare institui: & νοῦν, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum mentis uocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Vt enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illae ab omni conta

gione

gione materiae ſeparatae: apprehenduntur mun di & eorum quae illius ambitu continentur primordia, ceteraque eiuſmodi, quae multis magnisq. obſcuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae receſſibus abdita & retruſa ijs demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caeleſtem quandam in terris uitam agunt. Ad illud mentis lumen cum ſe applicuit & admonuit διάνοια, in qua ineſt uis ratiocinandi, et ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exſiſtit, & exoritur illa omnium uirtutum ſuprema, quam magnificentiſſimo uocabulo Sophian Graeci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: recteque iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius, non enim inter omnes conuenit: ſolum Deum eſſe ſapientem. Sed tamen priſcis temporibus qui de Deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſſis diſſerebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos Sapientes uocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarumq. rerum, et cauſſarum quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt ſapientem, ſed philoſophum, id eſt ſapientiae amantem eſſe profeſſus eſt: ab eoque deinceps qui ſe ijſdem quibus ille ſtudijs dediderunt, philoſophorum appellationem retinuerunt.

runt. At mente in rebus tam ſublimibus tamque arduis uti pauciſſimis hominibus datum eſt. Pleraque pars in foediſſimo eodemq. tenaciſſimo corporearum cupiditatum coeno haerentes, & quaſi clauis quibuſdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad diuina & caeleſtia ne adſpirare quidem poſſumus. Quod cum ita ſit, in omnibus tamen hominibus lucent quaſi ſcintillae quaedam illius luminis quibus fit, ut principia diſciplinarum, & communes illas ſententias, quas ἀξιώματα *aut* κοινὰς ἐννοίας *uocant, ita uideamus, quaſi ea quae cernuntur oculis, eisq. ſine cauſſa firmius etiam ac certius, quam ijs quorum cauſſam tenemus, aſſentiamur. Ad quas cum ſe admouit* ἡ διάνοια, *& ex illis alia quaedam neceſſario collegit, efficitur* ἐπιστήμη, *id eſt ſcientia, quam eſſe aiunt cognitionem rei per primam, propriam, & neceſſariam cauſſam. Quid mens proprie, quidq.* διάνοια *ſit, diximus, ſimulq. paucis tum ſapientiae, cum ſcientiae originem oſtendimus. Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet, quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo* νοῦν θεωρητικὸν *uocant. Eſt enim & altera quae ab eis dicitur* ὁ πρακτικὸς νοῦς, *aut latiori nomine & aptiori ad omnia cōplectenda,* ὁ νοῦς ὁ ἕνεκά του, *quaſi tu dicas mentem, quae non ſimplicem, ut illa, ueritatem ſibi propoſitam habeat, in eaq. acquieſcat, ſed referatur praeterea a lio, ut ad actionem, aut ad operis alicuius molitionem et ef*

fectio-

ſectionem. Hac aut uidemus duce natura, aut cer
te facile percipimus communes quaſdam ſenten-
tias de rebus bonis & malis, expetendis & fu-
giendis: cuiuſmodi ſunt, tuendam eſſe hominum
inter ipſos ſocietatem: colendam eſſe iuſtitiam:
ab iniuria abſtinendum: uim ui repellere ius fasq.
eſſe: itemq. alias quae quaſi principia ſunt ac
ſemina artium ad uitam neceſſariam. Ad haec
principia cum acceſſit primum διάνοια, quae ut
dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs ne-
ctens progreditur ac prouehitur paullatim lon-
gius: deinde diuturnus uſus & experientia cum
accurata et diligenti animaduerſione ac notatio
ne eorum quae eueniunt in uita, exſiſtit illa ma-
giſtra uitae, omnium bonorum conſiliorum prae
ceptrix, omnium honeſtarum actionum modera
trix, omnium moralium uirtutum dux guberna
trixq. prudentia. eademq. illa ui excogitatae,
auctae, & ad ſummum perductae ſunt artes il-
lae, quibus aut nullo modo, aut certe non ſatis
commode carere poteramus. Reliqua eſt opinio,
uarium & multiforme monſtrum: quoq. non
Proteus aut Vertumnus plures induerit ſpecies.
quamquam enim in rebus incertis & fortuitis
proprium illius munus eſt: non tamen eis ſe fini-
bus continet: ſed indomita quadam & effrena-
ta licentia per omne genus rerum temere ruens,
omnia permiſcet atque perturbat. Interdum et-
iam ſeſe pro ſapientia, pro ſcientia, pro pruden-

tia

tia uenditans, homines nimium fidentes ſibi, in grauiſſimos ac pernicioſiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, et inſtabilis eſt, nullius uirtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de ijs quae ſciri poſſunt praeparatio quaedam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo uero, ut in diſciplinis quaedam ponuntur, quibus ſine ulla dubitatione credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententijs ſenum & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in conſilio capiendo & in inſtituenda uita maximam fidem habendam eſſe: eas enim eandem uim ad prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breuiter, ut propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus: et quamquam hanc totam diſputationem quotidianis uerbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam uobis non minus gratam fuiſſe, quam ſi omnes undiq. floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato uerborum ſono aures ueſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facile perſpicere ex ijs quae dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cum in ſuperioribns libris, earum uirtutum, quae ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere, ſed rationi tamen parere poſſe diximus,

mus, natura pertractata sit: in hoc de uirtutibus illius superioris ac diuinioris partis, hoc est de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia disseremus. Quid igitur? finem ne statim faciam, (id enim a me iam exspectari uideo) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuisse uideatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis uobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eijcienda sit? Vbi, quaeso, istam egregiam indolem, qnam in plerisque uestrum uidemus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suauius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari; quo ad discendum inuitari atque allici possit; cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum a cogitatione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum

euoluen-

euoluendis, in patefacienda ſapientiae, ſcientiae que natura, neceſſario tractanda erunt. Eſt quem non tam ardua & ſublimia, quam in quotidiano uſu poſita, et ad inſtituendam uitam accommoda ta, delectent? Vtiliſſimis ad uitam praeceptis au res eorum qui me audient quotidie perſonabunt. Eſt cui antiquitatis cognitio & ueteris hiſtoriae commemoratio iucunda ſit? At nos quidem ſcitis uix ullum praeceptum tradere ſolitos eſſe, quin ei illuſtrando repetitam ex Graeca Romanaq. hiſtoria exemplorum lucem adhibeamus. Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo diſputationes noſtras eius quaſi ſalis adſperſione condimus. Graecam linguam amat aliquis? Ariſtotelem hic quotidie Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus eſt aureum orationis flumen fundere. Latinam ante ponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non peſſima Latina faciamus: neu quis a nobis audiendis, tamquam in latine lo quendo non ſatis diligentibus, abſterreatur. Omninoq. quicumque tãtam huc animorum alacri tatem tantamq. diſcendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum uarietatem, & quantum perſpicue docendi ſtudium adferam, faxo, numquam eis ueniat in mentem, quod docen ti mihi aſſiduam operam dederint, paenitere.

D I X I.

ORATIO
OCTAVA
HABITA . ROMAE
ANNO · ∞ · D · LXVII

NON *eram neſcius, cum hanc Pandectarum interpretandarum prouinciam ſuſciperem, fore, ut multis ſermonem darem: quibus mirum ac nouum uideretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita conſumpſiſſem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad philoſophiam pertinerent, mutata ſubito uoluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam longo interuallo redire: a quo me plerique iampridem animum omnino auocaſſe, & ad mitiora ſtudia, tamquam ad Sirenum ſcopulos, adhaeſiſſe, aut quaſi loti cuiuſdam Homericae, ita illorum dulcedine, ac ſuauitate captum, huius iam ne per ſomnum quidem meminiſſe arbitrarentur.*

Quibus ut satisfaciam, simulq. uobis omnibus huius consilij atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breuiter commemorare constitui: quae si audire ac cognoscere graue non erit, spero fore, ut grauissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse uideo, factum meum non improbent: uos autem optimi & studiosissimi adolescentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardauerit, meq. decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, reuocauerit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi uestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uisus sum utcumque imbutus esse, leuiter gustatis dialecticae principijs, ceteris autem philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius ciuile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, &, quacumque de re ageretur, abunde

loquax essem: &, quod multis palmarium uidebatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos uersus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, & peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum, ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae; ut res ipsa docuit, stultitiae & inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subsellijs destinabant: magnamq. in spem uenerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, praesertim cum & natura essem firmis lateribus, & uoce magna, &, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumq. clamare docuissent. Quid uerbis opus est? Inibi iam erat, ut illud uitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei & Alciati et aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae numquam ante illud tem-

pus adſpexeram, in manus meas uenirent. Quae cum euoluere coepiſſem, paſſimque in eis multa reperirem, quae de magiſtris meis numquam audiſſem: multas ſententias, quas illi me ratas ac firmas eſſe docuiſſent, grauiſſimis argumentis conuulſas ac labefactatas, multa ex Graecis ſcriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae eſſent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Viſus mihi ſum de caelo decidiſſe: aut in alium quendam orbem delatus eſſe: neque aliter affectus ſum, quam egeni & inopes homines interdum ſolent, qui cum totam noctem ſomniarunt ſe diuites repente factos eſſe, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi ſuae obtenta telis aranearum uident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus & ferox, cum mihi de repente uultus, animus, uerba cecidiſſent: iamq. ſuffuſus pudore, uerecundarer inter eos uerſari, qui de me ita magnifice ſenſerant: ſubduxi me clamculum ex illis, in quibus diu merueram, caſtris, & in Graeciam nauigaui: id eſt, ad Graecarum litterarum & diſciplinarum magiſtros me contuli: eademque opera perluſtraui etiam uetus illud Latium: id eſt, omnes ad unum ueteres linguae Latinae ſcriptores diligenter & accurate peruolutaui, ſedulo undecumque omnia colli-

gens,

gens, quibus mihi iuriſprudentia inſtructior & ornatior fieri poſſe uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae ſpatijs ſaepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otioſi ſenis hortos inuiſos praeterij, quamquam ueneno rum, quam ſalubrium herbarum feraciores, neque diſiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipſa uenerunt: ita iuuit me incredibiliter, cum apud illos ſapientiſſimos ſenes cernerem, quibus ex fontibus manaſſent ampliſſima illa iuris ciuilis flumina, per quae, toto orbe ſparſa atque diffuſa, tam multi aſſidue ſummo homines ingenio nauigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturae cauſſa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq. animo caram domi uxorem reliquit, ſaepe de ea cogitans, ſicubi aut gemmam aliquam, aut ſcite tornatum anulum, aut monile bacatum, aut ſegmentatam ueſtem, aut talia mundi muliebris ornamenta conſpexit: ſtudioſe omnia comparat ac ſeponit, quibus eam, domum reuerſus, muneretur: ſic me per omne ſcriptorum genus uagantem numquam ea cura ac cogitatio

deſerebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque poſſem, quod, cum àd iuriſprudentiam reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum eſſet. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro ſpectare ſolitum Ithacam uerſus: itidem ego ad iuriſprudentiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abeſſe me, uix ſatis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae diſciplinae uſu quodammodo ſuum facerent, multa ſaepenumero faciebam uſucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacumque ſcripta declarant crebris iuriſconſultorum adſperſa ſententijs, & quotidianae diſputationes, quibus, quoties erat occaſio, aliquid ex hac diſciplina petitum intexebatur, non obſcure indicabant. Nunc, cum mihi uidear non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfeciſſe, ſed uſque eo tamen progreſſus eſſe, ut ijs, qui iuris ciuilis cognitionem ex ipſis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre poſſim: putaui tempus iam ipſum poſtulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere ſtudiorum operae ſpecimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potiſſimum extra ordinem interpretari uoluerim, cauſſa haec fuit. Videbam eruditiſſimos in hac ſchola

la uiros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate uideatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaestionum tractatione uersantur: exquisitam singularum uocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq. si ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumq. exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumultatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitaui igitur, si pro mea uirili parte huic incommodo mederi studerem, neque inuidiosum id mihi, neque inuti-

le alijs fore. Nam neque inuidiam habet ullam, quod ab alijs neglectum iaceat, id sumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque, si gubernatorum in naui regenda praecipuum est munus, non ij quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quamquam, si id quod res est fateri, si recta & uera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quaeque sit, non quanti uulgo fiat, spectare uolumus: multo plus est in hac pura & simplici uerborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspicarentur. Nam cum uerba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quae animo concepimus, notae: fieri nullo modo potest, ut, qui uim uerborum non percepit, eam sententiam, quae illis uerbis expressa est, assequatur. Itaque & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque uerbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis saepunumero falli: & apud Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum auorumque nostrorum memoria, cum peruersa quaedam ac pestifera opinio inualuisset, nihil cultum orationis, nihil historiae ueteris notitiam, ad eos, qui

graues

graues ac ſerias diſciplinas tractarent, pertinere, Graecas uero litteras etiam impedimento eſſe, quanta & quam denſa caligo uniuerſum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque uerborum neglectum rerum ignoratio conſecuta ſit? Sed, quid neceſſe eſt huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipſi, quorum libros quotidie terimus, ueteres iuriſconſulti, in explicandis legibus, ſenatuſconſultis, edictis praetorum aut aedelium, conſtitutionibus, decretis, epiſtolis principum, quam quaeſo uiam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda ſingularum uocum ui ac proprietate tam multi tamq. aſſidui ſunt, ut magnam induſtriae ſuae partem in eo conſumere uideantur. Quod prolatis ac producłis ipſorum locis probarem, ſi, quam facile, tam neceſſarium eſſet. Antiſtium Labeonem iuriſconſultum nobiliſſimum cum alicubi ualde commendaſſet Gellius, ad poſtremum addit: Latinarum uocum origines rationeſque percalluerat: eaque praecipue ſcientia ad enodandos iuris laqueos utebatur. Hos me ſequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpauerit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Vlpianus, Paullus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antiſtites praeiuerunt, eam ſequemur, & eorum ueſtigijs, quantum uires noſtrae ferent, inſiſtentes, ſumma ope conabimur, effi-

cere,

cere, ut neque praetermittamus necessaria, neque inutllia consectemur: & quotidie tamen aliquid minime uulgare minimeq· contritum adferamus. Quod ut iam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de iustitia & iure interpretandum accedo, quaeso, diligenter attendite.

D I X I.

ORATIO NONA

HABITA . ROMAE PRID . KAL . MARTII ANNO · ∞ · D · LIX

QVOD antiquitus a sapientissimis uiris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus, aut non facturus sit, certo pronunciare: quod in uita multa eueniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreueris: tum ea ut facias, quae numquam facere constitueris: id ego & saepe antehac in alijs, & in meipso nuper uerissimum esse cognoui. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione uersatus, eo me, ut scitis superioribus mensibus sponte abdicaueram: idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, numquam me postea ean-

dem

dem prouinciam susceptorum, numquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere quam deficere: me, siue placuissem, satis iam spectatum esse; siue displicuissem, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: utcumque esset, tradendam quasi cursu alijs lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinae copia instructiores, institutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo, quam uiribus, iurisprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri uellent exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiae dederem: qui semper ignauorum uitam mortemq. iuxta aestimassem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis studiorum ac fortunarum mearum patroni summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad exteros,

& olim

& olim ad posteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, & tamquam in portu, complicatis uelis, ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, uestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo, & subductam iam nauim, mutato consilio, deducere, & uela uentis pandere coegit. Quae mihi res eo mirabilior uisa est, quod non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui uobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso uere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historijs est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali uiro populus Romanus praetulisset: sic fateor, mihi mirum uisum esse, quid ita uobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad uetus honorarium accessione reuocare, quam in locum meum aliquem ex ijs sufficere ac substituere, qui id, in beneficij loco, petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non uestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram; & tamen non debeo esse aut aduersus dignitatem meam, aut aduersus uestra iudicia improbe curiosus. Nam, siue aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut ue-

stram

ſtram de me opinionem rebus confirmem, quam ut uerbis refellam: ſiue, quod magis credo, ueſtra tantum in eo humanitas, & quaedam erga me uoluntatis propenſio ualuit, non minus optabile aut honorificum duco, a uobis amari, quam magna aliqua ſiue eruditione, ſiue eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere, neque diſſimulare poſſum, recentem iſtam ueſtrae erga me uoluntatis ſignificationem magnum mihi onus impoſuiſſe, magnam curam & ſollicitudinem, magnam uigilandi, laborandi, contendendi omnes induſtriae meae neruos neceſſitatem attuliſſe. Non enim mihi tantum elaborandum eſt, ut, ſi quam mihi exiſtimationem ſuperiorum annorum labores uigiliaeq. pepererunt, eam conſeruem ac tuear: ſed multo magis, ut ueſtra de me iudicia ſuſtineam, & aliqua ſaltem ex parte reſpondeam illi exſpectationi, quam de me, ut ueri ſimile eſt, in multorum animis pondus auctoritatis ueſtrae concitauit. Quod quidem me ſtudioſiſſime conſtantiſſimeq. facturum uobis omni adſeueratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium miltitudo, ſi nulla alia re, at certe induſtria & adſiduitate uix alium quemquam a uobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri praefici potuiſſe fateatur. Sed iam tempus eſſe uidetur, ut ſpe-

cimen uobis aliquod exhibeam eius rationis ac uiae, quam & usque adhuc in docendo tenui, &, nisi uos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decreui. Quod dum facio, date mihi obsecro hanc ueniam, ut auertam a uobis orationem, atque ita disseram, quasi ij tantum adessent, quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo reuocandum censuistis.

DIXI.

ORATIO DECIMA

HABITA . ROMAE PRIDIE . NON . NOVEMB. ANNO · ∞ · D · LXIX

MAIOREM *in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris ciuilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique uulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse uel uirium uel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodq. omnibus uotis expeto, plane perficiendum, requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacumque fundamenta iacere, experiri si forte alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim:*

sim:

sim: efficere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu uere iudicare et poterunt & uolent, quiduis mihi potius, quam aut in diligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem alijs commonstranda uoluntatem defuisse fatean tur. Quibus enim rebus eius, qui quamcumque artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, & alias semper, et prae cipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus et multum operae posuisse me dico, et multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditan tur: exponam ea, ut potero, breuiter, uobisq. potestatem faciam, ex ijs quae hodierno die de do ctoris officio dicam, existimandi quid a me in po sterum non exspectare tantum, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus uerbis com prehendi posse munus eius qui docet: uidendum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius il lud eam uim habet: curandum esse ei, primum ut uera doceat; tum ut propria eius artis, in qua uersatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia

qui praestet, ut in docendo et uera tradat, & per tinentia ad eam artem quam docet, & ea ita di- stinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & uerbis proprijs, significantibus, ab eorum qui pure ac nitide loquuntur consuetudine non ab- horrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem de esse statuo: qui autem cum ea plene quidem & ab solute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet uirium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus, & industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpe- tuus applausus approbatioq. comitetur. In his omnibus uarie peccatum esse uideo a multis eo- rum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ci uile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis hu meris caelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe pro ueris falsa docuerunt: & referserunt libros suos alienissimis quaestionibus: & sine ullo ordi ne omnia tradiderunt; & cum latine loqui ne- scirent, nouum quoddam & monstrosum sibi con finxerunt loquendi genus, ut si ueteres illi Paul li, & Vlpiani, & Papiniani & ceteris uiris an tistites reuiuiscant, multis interpretibus eis o- pus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpre-

tati

tati ſunt intelligendos. Ac cur falſa quidem pro ueris tradiderint, non negauerim alias quoque fuiſſe cauſſas: duas tamen praecipuas fuiſſe arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruerſum quoddam ſtudium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperij Romani facies ita uerſa atque immutata eſſet, ut nullum retineret ueteris formae ueſtigium, aliae conſuetudines eſſent, aliae leges, alia religio, alij magiſtratus, alia iudicia: exſtincto autem lumine latinarum & graecarum litterarum, omnia denſiſſimis ignorantiae tenebris ſepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tamquam in illuni nocte ſine lumine errantes, ſaepe offenderent, ſaepe laberentur, ſaepe quouis potius, quam quo inſtituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cum aliud acceſſiſſet ex praua quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam adſentiri, ac tum demum ſibi pulchri ac beati uiderentur, ſi ſuperiorum placita labefactare ac ſubuertere, ipſi autem aliquid, quod ante ſe nemo dixiſſet, adferre potuiſſent: quaſi clauum clauo, ſic opinionem opinione trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum ſit, in rebus iudicandis communem interpretum ſententiam ſequendam eſſe, ſae

penumero, quae in plures probata ſit, in tanta diſ crepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem eſt quod ait Plato, ſemper inter ſe conſentire eos qui aliquid ſciunt: nam neque ſciri poteſt niſi quod uerum eſt: neque in quaque re uerum eſſe amplius uno poteſt. Iam, quod ſecundo loco poſui, multas ſaepe ab eis inculcatas quaeſtiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quin uerum ſit, dubium nemini umquam futurum eſt, qui eorum ſcripta uel per tranſennam, ut dici ſolet, adſpexerit. Niſi forte quaerere, quae ſit poteſtas ablatiui, ut loquuntur, abſoluti, aut gerundij, aut relatiui QVI, QVAE, QVOD, et ſimilia, quae uel referre piget, grammaticorum non eſt potius quam iuriſconſultorum: aut quae ſit ratio definiendi, quid interſit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam iuris ciuilis profeſſores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus paſſim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria ſunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem ſemper ſapientiſſimus quiſque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philoſophis ut ſummum ac ſupremum huius uniuerſitatis parentem atque opifi-

cem

cem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas & permistas inter se rudis materiae partes discreuisset certoq. ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamq. uim in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum ceteris uerissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quam ordinem: nihil contra aut adspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent: aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? Vt si quis rusticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conferat, non illius aceruum horum commentarijs existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer. Non aliter enim apud hos, ubi uerbi caussa de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis: ubi de emptione & uenditione disseritur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inseretur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, numquam, nisi admonitus, diuinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias uestem non in uestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio ueterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, μᾶν ἐν παντὶ μέμικται Hoc an in physicis uere dicatur, uiderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentarijs uerissime dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent di-

scentium

scentium ingenia, peruolutandi saepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si uerum est, nam ego quidem aliam potius fuisse caussam suspicor, neque ita de eis male sentio, ut, cum melius possent, uoluisse credam: sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus. Vltimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique ut sine ullis salebris, sine ulla asperitate influat in aures animosque discentium, eisq. se non adscita fucisq. ac pigmentis quaesita, sed naturali pulchritudine ac suauitate commendet. A quo ij quos dico quam longe omnes absuerint, quis non uidet? Et sunt tamen qui eos defendant: ut nulla est tam mala caussa quae patronos non iuueniat: dicuntq. eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: satis esse si artem suam teneat: eius praecepta dum tradat, quibus ea uerbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis, quibus ait se in philosopho eloquentiam, si adferat, non adspernari; si careat, non admodum requirere. Nimium delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant: & perinde facere, ac si optimos & saluberrimos cibos fasti-

dirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscumque uerbis sine delectu efferuntur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo usu hoc iam & experientia, compertum esse, quibus uerborum cura est, eos exsuccos fere, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludi magistros, quam ueros & solidos iurisconsultos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subseilijs regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac dijudicatione dominentur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen alijs ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo

umquam

umquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare possum: praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in uasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos uerum esse. Balbi enim balbos, ut est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitati, & Latinae linguae intelligentes, nouos sibi de uerborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est qua loquuntur, sed taeterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum colluuione, olens, ut seruus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, superuolantes aues necare solitus

dicitur,

dicitur, ita illud pus, illa ſanies, illud uirus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adoleſcentes & acutiſſimo ingenio praeditos, qui cum in alijs diſciplinis exercitati, ad artem ſe iuris accingerent, talium magiſtrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuiſum aſpris ueluti qui ſentibus anguem
Preſſit humi nitens, trepidusq. repēte refugit.

Quod autem quaſi firmamentum defenſionis ſuae ponunt, non poſſe quemquam magnum iuriſconſultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura ſit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito ſaeculo, in hac tanta luce ac ſplendore diſciplinarum omnium cuiquam ſe perſuaſuros putant? Quemquam ne ex illo ſuo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod inſtitueram redeo. Dixi quattuor eſſe, quae qui ius docent praeſtare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum, Id qui non praeſtarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praeſtaturum eſſe profiteris? Non auſim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque

que plane imparatum esse me ab ijs, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Diecrastini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco: tum quid sit pactum, quae pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum ueterum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda ueniemus.

DIXI.

ORATIO VNDECIMA

HABITA . ROMAE POSTRIDIE . NON . NOVEMB. ANNO . ∞ . D . LXXI

CONSTITVERAM hodie, *nulla, ut Gaius noster loquitur, praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere instituí, accedere: idq. et uobis utilius, et mihi conuenientius fore arbitrabar, nisi me amici quidam, quorum & iudicio, et auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaq. sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adsensus sum; sed, ut Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negaui. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea quae huius artis propria sunt ingrederer,*

sed

ſed hoc anniuerſarij laboris quaſi ueſtibulum opulari aliqua & magis ad omnium ſenſus accommodata diſputatione exornarem, in eo non grauate ipſorum uoluntati acquieui: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecumq. argumentum ſumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, populare modo, & plauſibile, & in quo oſtentare uim ac copiam dicendi liceret, id ut ipſos a me obtinere ſinerem, ipſe a me non potui obtinere. Vix iſta faciebam adoleſcens, cum & omnes uias perueniendi ad aliquam eloquentiae famam ſtudioſe conquirerem, & ijs in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, ſed & requiri ſolent. Hac uero aetate, & hac qualicumq. hominum opinione de me, & hoc ſuſcepto munere, quod ab omni uanitate longiſſime abeſſe debet: ſi puerorum aut ſophiſtarum in morem de comenda ac pingenda oratione ſolicitus ſim, & ſine ulla neceſſitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere poſſe uidear, ineptis fortaſſe gratum faciam: quos ſemper fucata & inania omnia, magis quam uera & ſolida delectant: grauium certe ac cordatorum hominum non effugiam iuſtam ac meritam reprehenſionem. Obſequamur igitur amicorum petitioni: ſed ita, ut ne obliuiſcamur, quid deceat. Explicaturus ſum eam partem

tem Digestorum, in qua de iudicijs disseritur. Sed prius dicam nonulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reip. felicitatem: tum qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praefuturus sit: quae in iudicando seruanda, quaeq. fugienda uideantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more: sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permouendos animos sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut et amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat: et hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere uideatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudicijs praesunt auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim uere dixerunt ueteres, legem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere unamquamq. ciuitatem, ut bonis malisue legibus temperata est.

Vtor

Vtor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad ueritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus: legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui eas exsequantur ac custodiant: & legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato uocat: magistratum porro praecipua uis in exercendis iudicijs cernitur: constare opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem esse totius ciuitatis statum. Immo uero ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum ciuitatum: ut essent, qui uim coercerent, tenuiores a potentiorum iniurijs defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod uetustissimum in terris imperij nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, ueterum opinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes, cultus apud Tenedios pro Deo: quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt: eaq. percutere, quos, caussa discussa, iniuriam fecisse cognosset: ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium

negauerat:

negauerat: cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac diiudicandis caussis uacare nollet. Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed indices uocabantur: ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare. Siue enim priuata iudicia inspiciamus: uere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant: siue publica, omnium ciuium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei, religioniq. commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus remp. contineri dicebat, poena & praemio: earum autem rerum utraq. in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis: eorumq. & singularis quaedam prudentia, & spectata probitas esse debet: ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa ciuitatis fundamenta subuertant. Ac ueteres quidem illi paucissimis uerbis iudicis officium concludebant: cum ita dicerent, legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret: atque ita legem & iudicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima iudicis; iudex,

quasi

quasi uox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controuersiis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim uerum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. *Huic incommodo sapientissimi quique ueterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda; quam paucissima autem in potestate atq. arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graues caussae adferuntur. Vna, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes uiros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi ueri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & uniuerse ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit. At iudicia & de praesentibus negotijs,*

& de certis personis exercentur: ut & gratia, & odio, & inuidia, & miseratione, & ratione proprij alicuius commodi, aut incommodi, facillime abduci a uero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue obseruandum est, ut boni uiri eligantur: in quo ueteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris uiri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem suum, cum sibi uirtutis & officij praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. Sic me, inquit,

Formabat puerum dictis: & siue iubebat,
Vt facerem quid: habes auctorē, quo facias hoc.

Vnum ex iudicibus selectis obijciebat. & alibi cum uiri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit.

Quo multae magnaeq. secantur iudice lites.

Ac uidete, quantopere ueteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis suspicione puros esse uoluerint. Notationi atque animaduersioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque siquis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimmo quosdam a censoribus e senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam leuissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repe-

tundarum

tundarum qui ſenatu moti eſſent iudices non poterant dari. Aetas etiam in iudicibus conſideranda eſt: neque enim idonei ſunt adoleſcentes ad tantum munus ſuſtinendum · cuius rei tres fere cauſſae adferri ſolent · Vna, quod de moribus adoleſcentum nihil adhuc certo ſciri poteſt · mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. & improbum quidem eſſe aliquem ut cognoſcas, uel unus dies ſufficit, ut ait Theognis: at diu uixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnae & uehementes ſunt animi commotiones, quas illi ſaepius quam rationem ſequuntur · Poſtrema, quod longus rerum uſus in iudice requiritur, qui cadere in adoleſcentem non poteſt. οὐ νέον. ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque uero quilibet ſenex ad iudicandum aptus eſt. Non enim ut prudentia neceſſario aetatem requirit: ita aetas neceſſario prudentiam adfert · ſed is demum, cui anteactae uitae curſus & integritatis & prudentiae opinionem comparauit · Obſeruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhauſti homines facile ad iudicandum admitterentur · Cum enim plerique a Theognidis ſententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, uerendum uidebatur, ne ſaepe tales iudices non tam rationem muneris ſui, quam magni

tudinem munerum alienorum considerarent: neue libentius in nummorum quam in argumentorum quae utriumque adferrentur ponderibus expendendis occuparentur: &, utrius grauior esset manus, eius caussam quoque meliorem uideri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudices non tantum ex moribus & ex aetate, sed etiam ex sensu legebantur: quod Romanis alicubi obijcit Tertullianus. Cumq. iuris iurandi religio maximum & sanctissimum fidei uinculum merito apud omnes existimetur, iudicaturi prius iurabant se ex legum praescripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Demosthenem, & alios mentio est. ne ue legum uerbis callide, & subdole interpretandis ab earum sententia & uoluntate discederent, addebant, τῇ γνώμῃ, τῇ δικαιοτάτῃ, ut apud Demosthenem, aut, quod idem ualet, τῇ ἀρίστῃ, ut apud Aristotelem in rhetoricis, & apud Iullium Pollucem libro octauo relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi & aequitati maxime consentaneum uideretur. Quin etiam, ut maiore diuini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamuis enim Deus omnibus locis praesens est, eiusq. ut ait Aratus, omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo illius praesentia commouemur. Atque hanc consuetudinem antiquissi-

tiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudi ces in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapidis sacro in loco conse-disse. οἱ δὲ γέροντες, inquit, εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in eo adhi-benda diligentia est, ut tollantur omnes occasio nes, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a uero. Nam quod de amo re ait Theocritus, pulchra ei uideri, quae pul-chra non sunt, idem absolute de toto talium com motionum genere dici potest: prout quisque af-fectus est, ita res eis alias atque alias uideri. Arquatis, ait Varro, & ueternosis omnia lu-tea uidentur. febricitantibus amara, quae dul-cia: aliter omnibus de rebus ebrij, aliter sobrij iudicant. Idem putandum est euenire ijs omni-bus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidentia, aut deniq. aliquo πάθει oc-cupatus est. Docent philosophi, si sensus de re bus sibi obiectis uere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητή-ριον uocant, ἄποιον idest omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, uacuum esse. sic & iudicis animum in sola ueritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse o-portet. Male uerum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum at

que ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideo ueteres neminem rei suae idoneum iudicem esse noluerunt: quod & apud iuris nostri auctores saepe legitur: & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de filij quidem negotio idoneus iudex est pater. amat enim eum ut patrem sui. & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filijs seuerissime iudicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alij: usitatius tamen est: patres in filiorum peccatis conniuere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur iudices etiam donis: & ea caussa fuit, cur ijs legibus, quae de pecunijs repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easq. sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere: eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, M'. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum maestum ac sordidatum produxisset, tunicamq. eius a pectore discidisset, & cicatrices aduersorum uulnerum, quae ille pro rep. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem ab

sentem

ſentem forte damnaſſent, eum, adſpectu ipſius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis uſus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non poſſet: cum multa pro ea dixiſſet, ad poſtremum ſtatuit eam in conſpectu iudicum, & pectus eius papillasq. nudauit: qui adſpectus tantum potuit, ut, quam omnium ſententijs damnatum iri opinio erat, omnium ſuffragijs abſoluta diſceſſerit. ex quo inſtitutum eſt, ut Ariopagitae noctu iudicarent. cuius rei praeter ceteros auctor eſt Lucianus. Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora eſſent, nomina ipſa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri ſolita, quidam tradiderunt. ut, nulla prorſus perſonarum ratione habita, de rebus tantum ipſis iudicaretur. Multum etiam in iudicijs peruertendis poteſt eloquentia: neque prorſus mentiebantur ueteres illi magiſtri, qui ſe docere profitebantur, quo modo cauſſa inferior dicendo ſuperior fieri poſſet. Cui enim nota non ſunt uerba Ciceronis in cauſſa Cluentiana, obiectas a ſe iudicibus tenebras gloriantis? Ideoq. rectum erat illud eundem Ariopagitarum inſtitutum, apud quos oratores praeconis uoce nihil uerborum extra rem facere, & neque prooemijs uti, neque epilogis iubebantur. Sapien

ter quoque Anastasius & alij posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemq. necessario in patria sua multis cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: ijsq. omnibus rebus iudiciorum religionem ac seueritatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudicijs omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. expediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi siuissent, grauissimas poenas constitui: ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in loca dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit: ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Vnum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de alijs iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum iudicaturum. Alterum,

ne

ne prius ſententiam ferant, quam diligentiſſime utriuſque partis iura cognouerint. Merito laudatur a Platone illud Heſiodi, Μηδὲ δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. *Et elegans eſt illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occluſa accuſatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit ſe eam ſeruare integram reo. Poſtremum illud eſt, debere quidem iudicem plane medium eſſe: ideo enim* μεσῖται, *ut ait Ariſtoteles, uocantur. Sed tamen, ſi in alterutram partem inclinandum ſit, ut Circe dicebat minus periculi eſſe, ſi nauis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quam ſi ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali eſſe in clementia ac lenitate, quam in ſaeuitia, & acerbitate. Nam etſi laudata eſt apud ueteres praetoris cuiuſdam ſeueritas, cuius tribunal ſcopulum reorum uocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa uox Neronis, ſi ex animo prolata eſſet, aut ſi ipſe in eadem manſuetudine perſtitiſſet, qui ſubſcripturus ſententiae capitis in quendam, Vtinam, inquit, numquam didiciſſem litteras. Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas ſemper uſque ad aliquem modum mitigabat. Pleni ſunt libri noſtri talium ſententiarum: Benignius interpretandae ſunt leges, quo uoluntas earum conſeruetur.*

uetur · &, Interpretatione molliendae ſunt poe
nae potius, quam exaſperandae · Non poſſum
hoc loco praeterire dictum quoddam uetuſtiſſimi
oratoris Antiphontis · Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ
ἀδίκως ἀπλούσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι.
τὸ μὲν γαρ ἁμάρτημά ἐστι. τό δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι,
ἀσέβημα. cuius ſententiae ſimilem quandam ex
libris noſtris ſuo loco proferemus · Dixi de au-
ctoritate & officio iudicum, non quaecumque po
teram: neque enim id aut res poſtulabat, aut tem
pus patiebatur: ſed ea tamen, quae dixi, neq· alie
na, neque inutilia fuiſſe confido · Quid praeſtite-
rim, uos ipſi iudices eritis · Si quis erit, qui me
contendat debuiſſe ſtatim ad ea, quae iuris ciuilis
propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi ue
niam neget, quod ego amicis rem non magni mo
menti petentibus negare non potuerim: ne ue ſit
ita difficilis creditor, ut in craſtinum exſpectare
nolit: cum praeſertim ipſi iuriſconſulti ſub eo e
quem explicaturi ſumus, titulo tradant, in mo-
ra modici temporis non magnum damnum ineſ-
ſe cenſeri.

·D I X I·

ORATIO
DVODECIMA
HABITA . ROMAE
NON . NOVEMB.
ANNO.∞.D.LXXII

IVs ciuile me non uulgari uia, sed noua quadam, & ante me in his quidem scholis inusita-ta ratione tradere ingressum, & in opere institutoq. pul-cherrimo quartum iam an-num, magna auditorum frequentia, magna a-nimi contentione uersantem, uestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq. mu nus suscipere coegit auctoritas. Nam, cum ho-mo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, & adflicta ualetudine, et ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a uobis honestissimam im petrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri

posse

posse uideretur, mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam prouinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritate uestrae: neque mihi quidquam umquam a uobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam: quaeq. mihi a uobis imperata erunt, numquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reip. litterariae partem administrari ac procurari uelitis: nostrum, parere, & mandata uestra subsequi, neque umquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, ut de uestro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neq. ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad quam tradendam nunc uocor, semper nobilissimam existimaui: &, si aliter sentirem, fortassis tamen non uererer imitari Laconem illum, qui in conuiuio, extremo loco iussus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut uulgo dicitur, magistratus uirum ostendit, & in luce hominum collocat: sed etiam saepe magistratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam ferunt, cum a ciuibus suis te

learchus

learchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectasse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. tantum enim Epaminondae ualuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus ciuitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseq. in eam rem operam dedisse: etiam, si uultis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem uenisse: uereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam ueteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut uobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas uias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde ut ad superendam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paullo maiore

cum

cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium diuinae benignitatis aura comitetur, utcumq. posse uideor sustinere. Vt enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantum polliceatur, ostensurum se quam uiam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere uideatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me ijs, qui eloquentiae studio tenentur, uias quae ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussae, ut opinor nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quae praestare non possim. Nolite autem auditores existimare me uulgare aliquid uobis & in medio positum polliceri, cum polliceor me uobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut uulgo accipi consueuit. Hodie enim ut quis uulgaria rhetorum praecepta utcumq. didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolij libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae uoces, tum ipsa etiam structura & colloca-

tio Ciceronem oleat, protinus magno eorum con ſenſu, qui nihil altius aut ſublimius cogitant, eloquentis nomen aſſumit. Itaque, ſi de quopiam iſtorum percunctere, num Platonem, Ariſtotelem, Theophraſtum legerit, deniq. num philoſophiam attigerit, negabit: ſe enim, relicto alijs philoſophiae ſtudio, eloquentiae gloria contentum fuiſſe. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, ſtudioſeq. uerſauerit. Aliquid ſe fortaſſe ex eis libaſſe dicet, ſed properantem & aliud agentem, & qui unam modo ſpectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quaſi fontem quendam eſſe dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipſi eloquentiae magiſtri prodiderunt, ceteros deniq. Graecos & Latinos poetas accurate peruolutaſti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quaſi ego poeta, non orator, eſſe uoluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud ſcriptorum genus abdicaſſes, in illis eloquentiae luminibus Lyſia, Hyperide, Andocide, Iſaeo, Iſocrate, Demoſthene, quamplurimum olei conſumpſiſti, in eis egregium aliquod ſtudium collocaſti, eos ſaepe relegens in ſuccum ac ſanguinem conuertiſti tuum. Immo, inquit, quorundam ex iſtis uix ipſa nomina agnoſco:

alios

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi ſolus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae ſtudio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex ſinu depoſui: cuius in ſcriptis ita diligens ac ſollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipſo dignoſcuntur, ita ego uoces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non ſunt, ſono ipſo diſcernere ac dijudicare poſſim. Bene ſit, inquam, iſtis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: ſed cur, quaeſo, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigiſti. Iſtos, inquit, legiſſem, ſi Graece eloquens eſſe uoluiſſem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti ſatis eſſe unus Cicero uiſus eſt. Quae iſta, malum, Latina eloquentia eſt, aut quando quiſquam ueterum iſtud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quiſquam eloquentiam uocat, cum genera cauſſarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiuſmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quaſi teſſellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, ſedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et pſittacorum iſta eloquentia eſt, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquã umquã dicere quod ſit uere ac proprie tuũ. Aliud antiqui uoca

bant

bant eloquentiam: qui nisi qui de ciuilibus nego tiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, ne minem eloquentem uocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de uirtutibus ac uitiis, multa de permotionibus animi, multa de ueterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant: seq. propterea non rhetoras, aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet rethoricen quiddam esse ex dialectica, & ex politica conflatum atque commistum: & opus rhetorices esse ait iis in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia uidere, quae ad fidem faciendam ac commodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait, si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos uiros esse nos opinentur. si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum accommodatos: si id quod probare uolumus, aut demonstremus, aut demonstrare uideamur. Vt autem dialecticus, non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione : sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant ; enthymema, quod syllogismo ; exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur : neq. sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historiarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor : sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius : nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur : uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem meti-

tis,

tis, uobis denique iste pariet laetitiam labos. Videbitis me quotidie caussa uestra efficientem, quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non potero. Alite uos quoque studium meum attentione uestra: &, dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis alijs curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenij cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere ut utilitas uestra, quae & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandauit, & nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, admonebo instabo, urgebo, excitabo, nonnumquam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum uobis aduler. Contemnam uos, si uos litteras contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse commoda uestra ex animo, &, ut uos me uicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decreui. Cras id facere incipiam. Policeor autem uobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet.

DIXI.

ORATIO

DECIMATERTIA

HABITA . ROMAE XV . KAL . NOVEMB. ANNO . ∞ . D . LXXIII

CVm mihi a summis uiris, quorum auctoritate, atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum, & earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuuenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsueto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum uiribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi

hi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq. laudum argumenta sint: ita facile uidebatur homini quamlibet infanti atq. indiserto laudare eas artes, quas uere, ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, uituperare iussus essem, aut earum dignitatem abijcere & extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem uituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multo me magis uerecondari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem aduersus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne uitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse mihi uidebar facilem & expeditam prouinciam

ſuſcepiſſe commendandi ac celebrandi apud uos ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs eſſe conſtaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commouerent, nec quieto eſſe ac ſecuro animo ſinerent. Nam & in tam ubere ac copioſa materia neceſſe eſt, unicuiq. audientium multa in mentem uenire, quae commode dici queant: neque fieri poteſt, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus: & ea eſt hominum natura, ut, cum quis, quod ipſe dixiſſet, id ab eo, qui dicit, omiſſum uidet: non hoc quoque dici potuiſſe, ſed hoc potiſſimum dici debuiſſe contendat. Ita dum pro ſuo quiſque captu quid ipſe dicturus fuerit cogitat, & alia prope omnia faſtidiens, dum id unum dicatur, auide exſpectat: quidquid dixeris, ſemper uideberis omiſiſſe praecipua: et omnia communia ac contrita dixiſſe, quod ea non dixeris, quae ſi dixiſſes, ipſa quoque alijs obſoleta & uulgaria uiderentur. Vt melior hac in parte ſit eorum condicio, qui aridis, ac ſterilibus in argumentis uerſantur: quorum, ſiue abundarunt, laudatur ingenium; ſiue defecerunt, materiae ieiunitas accuſatur: cum contra, ubi ampla dicendi ſeges eſt, quidquid allatum eſt, ubertati materiae adſcribatur; quidquid omiſſum eſt, tibi. Ego uero quo modo aut quidquam allaturum eſſe me ſperem, quod nouitate audientium animos teneat, cum

ijs in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alij ijsdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque ualde laborandum est, ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam: sed praecepta, quibus uetustas addit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna uestris auribus attulero, quibus eacumq. uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, uiri praestantes, & cum alijs nominibus, tum praecipue harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc, & tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem uestram, qui instinctu quodam, afflatuq. diuino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; siue oblectationem, nihil suauius ac iucundius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si ueteres illi, qui errore ducti pluris esse Deos opinabantur, quem cuiq. eorum diem con-

secrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior caussa est, quicumq. ijsdem honestissimarum artium studijs, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & autoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem deintegro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easq. celebrare, quas nobis uicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq. nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quae se ad dicendum offerunt copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq. grauissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quae cum artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: easdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a seruis,

aut

aut ab hominibus ſeruili praeditis ingenio exer ceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli conſentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci earum cognitionem, ſua lingua, tali quodam uocabulo affeciſſent, ex quo id modo intelligeretur, ſtatim a pueritia dandam eis operam eſſe: maiores noſtri hoc, ut pleraq. melius ac ſapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem uocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus diſciplinis expolitos, & uulgus aliorum quam inter ceteros & pecudes intereſſe. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus diſcernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraq. in eis, qui harum artium expertes ſunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque abſoluta eſt. Ariſtippus quidem, cum quaeſiiſſet quidam ex eo, quid boni filio ſuo allatura eruditio eſſet: Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non ſedebit. Idemq. alteri, qui cum ſibi nimium magnam mercedem poſci pro inſtitutione filij uideretur, dixerat; Iſta pecunia ſeruum mihi emere poſſum: Tu uero, inquit iocans, etiam hoc amplius: ſi unum emeris, duos habebis. Significauit uidelicet, quorum colluſtratus doctrinarum luce non eſſet animus, eos lapidum, non hominum, aut, ſi forte, inter homines, ſeruo

rum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse haben dos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse uiae uidentur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignauiae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alijs, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici,

Non pugnis, dura ue exercēt mēbra palestra:
Sed mēsā & citharae strepitū, dulcesq. choreas,
Stragulaq. et molles curant post balnea lectos:

Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, duris ue ligonibus arua
Vertere; non ulli uiuebat idoneus arti.

Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque

priuatim, neque publice, neque sibi, neque alijs utiles, ita uitae curriculum conficiunt, ut, uelu ti naues, nullum sui uestigium relinquant. Qui mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendideq. uiuamus. Quid maiores uestros nominatis? qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postremis iaceretis. Si quales uos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur: sin alij, uos indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra ratio discrepet. Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignauiam omnibus turpem esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. Nam & physici docent, quae cuiq. rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neq. eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusq. id quod a sapientissimis uiris proditum est, nihil esse inertia foedius: otio ali uitia: otium, ut non grauissimus poeta grauissime tamen cecinit Catullus, non priuatis modo hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitij caussam fuisse. Cum igitur otiosa & ignaua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,

num

num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adijcere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studijs nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex ijs quidem quae ita necessariae sunt, ut eis ciuitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex ijs autem, quae ad ornamentum ciuitatis, et ad animos honesta uoluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeq. illiberales, picturam, et statuariam. Nam quod boni unaquaeq. ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem, & statuariorum opera, et uoluptatis atq. admirationis habent plurimum, &, quae liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, uiribus constant: & ad conseruandam clarorum uirorum memoriam, ceterosq. ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam uim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactiue surculi, quam ingenia praeceptis philosophide consita, ampliores, aut uberiores fructus

ferunt.

ferunt. Mercatura autem uel si tenuis est, sordida est; uel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negauerit, optabilem sibi uideri fortunam, quae rudentibus apta esset: cuiuimodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes consectatur, quae nec furem, nec praedonem timent, nec incendijs, ruinis, naufragijs obnoxiae sunt, nec ullis deniq. casibus eripi possunt. Iam uero quae Apellis aut Protogenis tabulae, cum Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis statuae, cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, & solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum uirorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subijciunt oculis, & ijsdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam uim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix uetustas his unis

non modo nihl detrahat, ſed maiorem in dies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas ſexaginta Demetrio Phalereo ſtatuas aereas populus Athenienſis anno uno, eoq. non toto po ſuerat: quibus omnibus Demetrius ipſe ſuperſtes fuit. At quae ipſe ſibi monumenta ingenij ac doctrinae magnitudine exſtruxerat, ea & multis poſt ipſum ſaeculis uiguerunt; &, cum poſtea denſa quaedam & opaca nox omnem prope diſciplinarum lucem exſtinxiſſet, & oculis erepta, incredibile deſiderium ſui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate & magnifice de ſe, ut ſolet, Pindarus, ſed tamen uere. Statuarium eſſe ſe negat, qui mutas ſtatuas edolet una defixas in baſi: ſed quos ipſe cantibus ſuis celebrat, eorum famam, terra mariq. ſpargi ac diſſeminari. Sed erunt fortaſſe qui uitam militarem huic noſtrae pacatae, atq. umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propoſitum eſt, neque fas uidetur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid poſſunt, omnem induſtriam ad eos celebrandos conferendam cenſeo: & hoc ipſum numero inter praecipua bona, quae ab artibus noſtris in uitam hominum manat, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem poſteritatis memoriam

moriam conſecrantur. Sed tamen ſi quis ſecum in animo reputet, quae uita ſit eius hominis, qui, modicis opibus inſtructus, in litterarum ſtudio molliter ac placide conſeneſcat, et quae eius, qui ab adoleſcentia armis tractandis aſſuetus, ſub dio ſaepius, quam ſub tecto, ſub pellibus ſaepius, quam domi ſomnum capiat, uix dubium fore arbitror, utra melior & magis expetenda ſit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore, alterius Muſarum concentu & Apollinis fidibus adſidue perſonant: illius oculi caede & ſanguine, & incendijs; huius admirabilium naturae operum adſpectu et contemplatione paſcuntur. Ille aut in ipſo aetatis flore hoſtili gladio tranſuerberatur, aut mancos ac debiles artus et inſignem cicatricibus uultum referens, domum redit; hic ut animo ita & corpore integer, uultum, niſi quantum rugae, caniq. uenerationis addiderunt etiam nutrici agnoſcendum, perfert ad ultimam ſenectutem. Neque uero minus glorioſa, aut minus hominum generi fructuoſa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperij proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis: nouit ille quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum iniuria aut repellatur, aut reponatur, hic quemadmodum & accipiatur aequo animo,

mo, & negligatur: dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidauerit, hic quam multos a caede facienda, oratione sua reuocauerit: ille quam multos in seruitutem abduxerit, hic quam multos a seruitute uitiorum in ueram libertatem perduxerit: illius usus nisi in bello nullus est, huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice, ac concorditer uiuerent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si deniq. ij essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit: nostrae uero tum demum florerent, ac uigerent; tum demum eas optimus quisq. summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque uero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda uideatur nullius empta lacrumis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto praetereo: quod mihi, non tam, ut copiam & uarietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim umquam tanta ubertate ingenij, tanta dicendi copia praeditus reperitur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse uideatur? Omnia, quae homines in uita expetunt, cuiuscumque tandem generis

illa sint,

illa ſint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conſeruari, amplificari queunt. Eſt qui rei familiaris anguſtia preſſus, ex ea expedire ſe, & ad moderatas opes ſine ulla turpitudine peruenire cupiat? Quae ad id conficiendum uia aut honeſtior, aut expeditior, ac facilior eſt? Quam multos ex tenui & exſili patrimonio, aut iuris ſcientia, aut medendi arte fretos, ut eas potiſſimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire uidiſtis? Nam quod plerique uulgato iam prouerbio dictitant, ex omni noſtrarum artium numero duas modo illas frugiferas eſſe ac fructuoſas, ceteras cultoribus ſuis decoquere, ac decollare: in eo uanitatis illos, ac mendacij facile res ipſa coarguit. Nota eſt hiſtoria de Thalete Mileſio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in ſapientiae ſtudio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi poſita putabant omnia, nulli uſui eſſet: uultis, inquit, oſtendam uobis, poſſe hominem huic ſtudio deditum, ſi ei commodum ſit, diuitem fieri, & hanc eſſe, ſi quis uelit, ad quaeſtum, ac compendium uel maxime compendiariam uiam? Cum illi ſe uelle dixiſſent, homo, qui ex aſtrorum ſcientia, magnam eo anno olearum ubertatem praeuideret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Mi-

lesiorum praela ac trapeta conduxit: quae cum postea suo tempore, quanti uoluit, elocasset, magnamq· ex eo uim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus, ac praestantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontius Gorgias? non ne rhetorices professione, & maximas sibi diuitias peperit & tantam gloriam, ut ei uiuo ac uidenti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythij templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiae quasi mercator, atque opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & ijs opibus, ut ter ad trierarchiam uocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur. Et tamen quantam sibi opum uim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam quibusdam incredibile uisum iri. Sed tamen, si uera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex ueteribus illis Romanis M· Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae

cae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid aduersus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam, & artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaque excellendum est ijs, qui magna & praeclara concupiuerunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes, & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae: non iacent: neque iacuerunt umquam: et, si antea iacuissent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos ueteres atque usitatos nostros & litterarum patronos, Io. Moronum Sacrosancti Collegij Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cuius e uultu ipso, atque oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officij, & ad omnium animos ac uoluntates deuinciendas ipsis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domi-

cilia uirtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum, ad eos igitur, quorum iampridem in fide, ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua uestigia incedentem uidet, quemq. optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumq. florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere uoluerit: qui tali argumento declararit uoluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere patiatur? Sed ut unde digressus sum redeam, atque id quod institui absoluam: & ad facnltates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, & multo magis colendae iis, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad uirtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademq. ratio est & eorum quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori, aut illustriori ornamento condecorare, &, ut Homeri uerbo utar, coronare possunt nobilitatem a maioribus acceptam: neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seq. in luce, atque in oculis omnium collocatos, a contemptu, atque ab obliuione in perpetuum uindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo: & uiam sibi ad summam claritatem ac potentiam

tentiam

tentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Phi lippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, praedicabat: &, cum ab illo diuul gatos esse libros quosdam arduis de rebus scri- ptos accepisset, aegre tulit: ac generosa qua- dam indignatione motus, epistolam ad eum scri- psit, in qua haec uerba sunt: Nam qua re post- hac ceteris praestabimus, si quae a te edocti su- mus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opi- bus & potentia ceteris anteire. Haec igitur il le regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possu mus, quos supra omnes omnium fumosas imagi- nes litterae collocarunt? Obstetricis filius erat So crates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem uendendis oleribus uitam to- lerasse accepimus. At ipse & regum familia- ritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie ma- gis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympani- stria fuit Aescinis mater, etiam, si Demostheni credimus, uulgati corporis. At eum rex Ma- cedonum Philippus quantopere coluit? Quid ti bicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid hu ius rei plura exempla conquiram? Signantur

eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus uixerint, quam qui eis florentibus regnauerint, quaerere soleamus. Neque tamen haec precipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora, longeq. diuiniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes, quasiq. fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easq. rationis finibus regunt: abducunt a uitijs, duces & magistrae sunt ad uirtutem: prosperis rebus ornamento sunt, solatio aduersis, neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt: eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo uersu respondisse dicitur; Choenix lupinum, & mentis a curis quies. O magnum & excelso animo praeditum uirum. Quod alijs regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum, & philosophiae commercium, choenix lupinorum adferebat. Quod si tam multa, tamq. praeclara bona litteris ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac uocabulis testata est uetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse: si & ignaua uita homine

indigna est: & nullo in studio melius, quam in litteris, industria collocari potest: si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates uia optime litteris sternitur: si eisdem & animi tranquillitas, & nominis aeternitas comparatur: quid statis adolescentes, aut cur oblatum uobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini? cur non, alijs omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur: neque lata, ut ait Propertius, uia currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & uigilias in earum atrio ac uestibulo excubare uoluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus uenalia proposuit. Ego autem, ut libere uobiscum agam, ualde uereor, ne, cum plerisque uestrum alia omnia abundesint, mollitia multi et laboris odio a studijs auocentur. Itaque quibus uerbis Homerica Pallas Nausicaan e sommo excitat, quam segnem, & ignauam uocat, quod uestes magni pretij, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, easq. illotas ac sordidas iacere patiatur: surgere igitur eam iubet, & ad eas abluendas cum prima

luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum: iisdem merito multos e uobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum miser, & ex animo torporem atque ignauiam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo, multo qualibet ueste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasiq. rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obuios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum uitiorum maculis, & multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum, multo magis quam unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaq. complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro uos, languidis, ac remissis omnia difficilia, nauis & industriis omnia peruia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecumq. hic acta dictaq. sunt, grata et accepta esse cupio, uobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae uos hortatus sum, tam sequi uelitis, quam consequi potestis.

D I X I.

ORATIO
DECIMAQVARTA
HABITA . ROMAE
POSTRIDIE . KAL . MAI
ANNO . ∞ . D . LX

OMNES quidem Christianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia perfusos esse: nec eorum fuisse quemquam, quin, sublatis in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus uerbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragijs collocarent. Sed quanto nostri Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, et insigni atque assiduo defendendae ornandaeq. illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt:

runt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro uirili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo uiro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cuius fidem & integritatem tibi plane perspectam esse nouit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optime, & libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam, & expressiorem significationem uoluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicauit, sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, & aliae praeterea caussae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore confideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaesia, eius quem modo nominaui Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis uirtutem, & fidem exploratam habet, quiq. praeterea pietate, & obseruantia erga hanc Sedem, neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae uoluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi Beatissime pater,

quam

quam uniuersae Christianae reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium maerore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, breui se, tuo ductu atque auspicijs recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiae naui teneat: cuius a natu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum; qui denique; supra omne humanae dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigi uolunt, nullus ut in omni eius uita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno uerbo, uirtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propria censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac

sapien-

ſapienter inſtitutum eſt a maioribus, ut quoties de ſummo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re ampliſſimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipſe gregi ſuo praeficeret, quem digniſſimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut conſtituendam, aut conſeruandam aptiſſimum, quem denique, quantum humana condicio fert, ſui ſimillimum iudicaret. Quod ſi eiuſmodi Pontificem ulla umquam tempora deſiderarunt, noſtrorum certe is ſtatus eſt, ut numquam magis ex iſtius Sedis auctoritate uniuerſi orbis ſalus pependiſſe uideatur. Non enim Petri nauis, ut ſolebat, placido mari, ſecundis conſpirantium uentorum flatibus impulſa fertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatiſſimis metuenda rectoribus agitat: ut, quamquam a naufragio quidem nullum periculum eſt, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam ſaeua tempeſtas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde poſtea nec enatare ipſi, nec euadere atque emergere alieno auxilio poſſint. Quo nos omnes diuinae bonitati maiores agere gratias conuenit, quae, depoſitis prope iam rebus, cer-

te quidem in ſummum diſcrimen adductis, & extrema ſpe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, ſed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum ſermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortaſſis etiam, quorundam e noſtris licentiori, & diſſolutiori uiuendi genere offenſae, abſciderunt ſeipſas a corpore Eccleſiae, & aduerſus eam impium ac nefarium bellum ſuſceperunt, mutato conſilio, ad ſanitatem redeant, & erroris ſui ueniam petentes, depoſita omnia contumacia, ſanctiſſimis pedibus tuis oſculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum ijs praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, ſed oppreſſos erigere; non in ſeruitutem abducere, ſed a taeterrima ſeruitute in ueram libertatem aſſerere; non perdere, ſed ſeruare uis: non eorum ſanguinem fundere, ſed, ne ſanguis IESV CHRISTI fruſtra pro eis fuſus ſit, efficere: non retortis poſt tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, ſed ijs ipſis uinculis, quibus impediti tenentur, exſoluere meditaris. Quibus igitur ipſis, niſi

in eo ut uincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eo praefractos ac peruicaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo seruari? Immo uero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati. Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis prouincias peruaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur uotorum suorum per te omnes uerae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a

Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi uelit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea, quae desperata uidebantur, integra, & incolumia conseruarit. O nos beatos, cum illa, ut speramus, euenerint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficij a te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & suscipiendae occasionem, & ex animi sententia conficiendae spem tibi offerre tempus ipsum uidetur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimiq. reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cum undique armornm ful

gor,

gor, ſtrepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praeſtingueret, obtunderet, conſternaret: cum quibuſdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos aut ſua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguiores efficerent: eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conſcelerati homines opinionum ſuarum uenena per omnes populos fidentius atque impunius ſpargerent, & principes, alijs cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum conuertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus conniuendi neceſſitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroces illi bellorum impetus reſederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demiſſa, eorum animos, qui odijs, ut uidebantur, implacabilibus diſſidebant, aeterno, ut ſperamus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, alijs curis ſoluti, ad purgandas prouincias ſuas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciſcus, rex Chriſtianiſſimus, & iam nunc diligentiſſime facit, & diligentius atque animoſius

mosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas extirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam praestarent, nullam sibi umquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Christianae pietâtis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosq. innumerabiles heroas, haeresum exstinctores, uerae fidei assertores, Pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat: eorumq. se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, uictorijs totus terrarum orbis nobilitatus est: &, ut uetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamq. insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum uestigia non persequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, si fieri possit, superare conabitur: quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum

N praestet,

praeſtet, omni ſtudio elaborauit. Tu modo, pater Beatiſſime, pro tua ſingulari, & eximia ſapientia, quid ad compeſcendos tumultus, & ad ſtatum Eccleſiae componendum utiliſſimum ſit, ſtatuito. Notum eſt, maximas ſaepe, & perniciosiſſimas in Eccleſia diſſenſiones rite conuocato ex omnibus Chriſtianae ditionis partibus Epiſcoporum Concilio ſedatas fuiſſe. Eodem remedio ſi tibi nunc quoque aegrotis exulceratiſq. rebus ſubueniendum eſſe uideatur: nihil eſt, quod regi gratius, aut optatius poſſit accidere: neque tibi dubium eſſe debet, quin ipſe omnes uires ſuas eo collaturus ſit, ut quaecumq. ab eiuſmodi Concilio decreta fuerint, pie inuiolateq. ſeruentur. Omnino autē, Beatiſſime pater, quaecumq. obedientia ab optimo, et obſequentiſſimo filio praeſtari poteſt, eam tibi rex ſumma fide ſummaq. conſtantia praeſtiturus eſt, id que ſe ſemper facturum eſſe, per hos clariſſimos, & ornatiſſimos uiros, oratores ſuos, ſanctiſſime pollicetur. Tu uiciſſim perge, ut facis, & regem ipſum, & uniuerſum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae ſunt cauſſae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipſa muneris ampliſſimi, quod te Deus in terris ſuſtinere uoluit, ratio. deinde ardentiſſimum illud ſtudium, quod ſemper uſque a Clodouaeo uiguit in regibus noſtris, adiuuandi Ro-

manam ecclesiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, se, regnumq. suum in apertum discrimen obijcere maluerint, quam Ecclesiae laboranti deesse. qua ex re illud assecuti sunt, ut, & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq. coniunctio, quae inter te, & lectissimam, omniq. laude ac praedicatione dignissimam feminam Catharinam regis matrem intercedit. Nam cum ei, neque quidquam umquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem uideret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optauerat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te uoluntatem referri. Possemus, & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te, & regem uoluntatis testimonia utrimque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna beneuolentia prosecuturus.

Haec habuimus, Beatissime pater, quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, &

opes, & copias deserunt, seq. omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos, omnemq. tibi, quae a filijs debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecumque de Galliae regno diximus, eadem, ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus.

D I X I.

ORATIO

DECIMAQVINCTA

HABITA . ROMAE POSTRIDIE . ID . DEC. ANNO . ∞ . D . LX

Quo tempore Ioanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & catholicam esse profitebatur, & se numquam a S.R.E. obedientia descituram pollicebatur.

SI *quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Nauarrae, & Ioannae ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuisset: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum ho-*

norem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiae ac iudicij laudem, uniuersae Christianae Reip. magnam & prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem eius rei caussa subito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea caussa testificationem uoluntatis suae aut sibi honorificam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore. Et uero, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc sanctissimum, augustissimumq. concilium non ex uulgi opinionibus, sed ex ueritate unaquaeque res penditur: gratulatio paullo serius facta non tam propter tarditatem aliquid de illa nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi, cum primum ad istum caelo proximum in terris locum diuino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudij sui caussam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per totam

tam uitam omnibus maximis honoribus dignissi mum praebuisses, eum consecutus, quo nullus am plior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari uirtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissi mis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur, & ea quae iam sunt: quanto experta iam & explorata, quam sperata, & exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commouent: quanto certius & uerius homines praeterita, & presentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede uniuersum orbem sapientissi me gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusq. in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq. augurarentur. Neque uero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarrae, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum interualla licuisset,

concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae uoluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuauem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum uirum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, uero IESV CHRISTI in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret, atque exhiberet: tibiq. atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, et Ioannam Reginam Nauarrae, uti ueros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam euenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione diuellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis uela pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eo-

rum

rum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere instituam, uereor, ne, cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque se quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praestare uideantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suae modo uoluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse noluerunt, & eorum uirtus ex celso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod uerissime ac copiosissime facere possem, supersedebo: tantum ex ueteribus historijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisq. suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis nostrae religionis hostibus, defendendaq. apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historijs peregrinus atque hospes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit?

Cuius

Cuius uiri per omnem uitam domi forisq. specta ta uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit, & confecto huius uitae curriculo in caelestium concilio collocatum ad diuorum religionem & sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine diuino consilio san cti Regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post trecentos propemodum annos, matrimonij foedere copulata, in unam eandemq. domum denuo coluisse uideatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Diuo Ludouico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res diuinas attingere, & de diuorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, & fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e caelo in suos intuentem, horum de

quibus

quibus loquimur principum coniunctione laetari, & assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua uestigia gradiantur, utq. in uero Dei cultu non tantum ipsi se populosq. suos contineant, uerum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae conseruanda, et propugnanda religione paritur, principatum sibi praeter ceteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Nauarrae Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi et re et cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarrae, a quo per multos gradus numquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uerbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, uerum etiam patritae atque auitae uirtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administrauit. Theobaldi uero Campaniae Comitis, qui & ipse Nauarris

regio

regio imperio praefuit, uirtutem quis se umquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI *aduersarijs consumpsisset, eiusque rei caussa, usque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa proelia commisisset, multas uictorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defensioni alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, uerum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque uero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit numquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum uirtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeq. memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Vnde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem inijcerent, breuiq. se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quam*

numeroso

numeroſo exercitu, aduerſus eos profectum eſſe, cum prius pulcherrimum clariſſimumq. iuſiurandum iuraſſet, numquam ſe ex eo bello, niſi parta uictoria, reuerſurum. Excogitauerant barbari cum alia multa ad prohibendas noſtrorum incurſiones aptiſſima, tum catenas quaſdam ferreas, quibus ita uias omnes occluſerant, ut equitatui, quo plurimum ualebant noſtri, omnis adempta ſpes faciendae in hoſtem irruptionis uideretur. Sed nihil uirium habent aduerſus prudentiam ſubdola, & aſtuta conſilia: debiles ſunt omnes aduerſus conſtantiam machinae: imbecilla & inutilis aduerſus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hoſtes ſibi & ſuis uiam ferro faciens Sanctius non prius deſtitit, quam barbaros fuſos, fugatos, caſtris exſutos docuit uictoriam non in munitionibus operibuſq. bellicis, ſed in cauſſae bonitate poſitam eſſe: qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non poſſe ne collatis quidem in unum aliorum omnium uiribus ſuſtineri. Superatis igitur, & in poteſtatem redactis hoſtibus, omnium noſtrorum & imperatorum & militum incredibilis concurſus ad Sanctium factus eſt: alius amplexari eum, alius ad genua adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hiſpaniarum liberatricem, uictoriae confectricem, exoſculari: qui propter multitudinem pro-

pius accedere non poterant, uultu, oculis, manibus, corpore, quascumque poterant, animi sui significationes dabant: una omnes uoce, & bellatorem fortissimum, & imperatorem inuictissimum consultabant. Inde cum de diuidenda praeda agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coaceruare potuerant: nemo erat in uniuerso exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcumque sibi partem ex ea uel deposceret, uel etiam suo iure sumeret Sanctius, numquam tantum ad eum peruenturum esse, ut non multo plus ipsius uirtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectiq. permagna uis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatae uestis, multum peristromatum: ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi praestantes permulti: phalerarum, ephippiorum, ceterorumq. ornamentorum equestrium incredibilis copia: captiui longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum uellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri uultu, cum gratam sibi esse illam exerci-

tus

tus uoluntatem significasset: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obiÿcerem, induxit. Christianae mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimae regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu uindicandae studium, faces ad eam rem, & stimulos subdiderunt. Nunc, cum id, quod uolui, diuino beneficio, & uestra milites uirtute consecutus sum: non committam, ut maiori animo uidear armatorum et stantium copias, quam inermium & iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primum immortalis Dei nostri Diuorumq. templis ac delubris: ut partim in sacrariÿs reposita, partim e tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam nostri: posterosq. nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrae defensionem exsuscitent. Ditent cetera egenos & exhaustos, pro suis quemque meritis, milites: ut, cum iuuentutis suae firmitatem in periculis & laboribus cōsumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas spectantibus adiuuantibusq. uobis perfregi atque perrupi: & praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deic-

ctam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis uictoriae memoriam, simulq. ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestauit; & instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasq. similes uictorias, Regibus Nauarrae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani & principes, et populi sine ullis discordiis, sine ulla opinionum uarietate ac discrepantia, summo consensu, omnes uires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos principes alios aliorum uiribus collisos attritosq. uidit, & in populis, ne quid abesset miseriis nostris, grauissimas pestilentissimasq. seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te

impositum

impositum iri, PIE *Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes fellerit, omnia quae possunt euenire miserrima, maximeq. detestanda uereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, uniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresum peste sublata, sacrosanctum* IESV CHRISTI *nomen eodem animo, eadem uoce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum Beatissime pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quamdiutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse uelit, urge constanter, ut facias, illud propositum: omnemq. diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo uiam nobis in caelum panderet, non recusauit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamq. diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur ueteres ritus, prauae opiniones aboleantur, concordia, ne umquam postea dissolui possit, seueris legibus uinciatur. Mnlta perdidit ecclesiasticus ordo & ornamenta*

dignitatis, & praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, se, Regnumq. suum, et Bearniam, & quascumque denique summo cum imperio obtinent prouincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae numquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur.

D I X I.

ORATIO
DECIMASEXTA
HABITA . ROMAE
ANNO · ∞ · D · LXIV

SI *eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis disserit, ingenio & dicendi copia pendere tur: magnopere mihi uerendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumq. rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi uiri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut ueteri at-*

que usitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis prae ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter disseram: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione pie fortiterq. gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum uestigia gradiatur: quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat: quamtopere te tali uiro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac dijudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cognitione animum eri

git

git ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeq. res sit, ex natura ipsius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile uidetur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem uelit, maiora confingere; neque, uera consectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESV CHRISTI saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque seruauerit? quae plures atrociores ue illius hostes aut exstinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae Apostolicae Sedi laboranti tam saepe subuenerit, eamq. tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit,

tam firmis praesidijs muniuerit? Omnia, quae ab alijs regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum ijs quae nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Hlodoueus, qui postea Hludouicus uocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianae defensores, eos commisso in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus uocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris caussa, tunicam ei purpuream, siue, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulq. coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibusq. collucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potissimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euersores, prouinciarum uastatores, Dei hominumq. hostes cadere uoluisset.

Ille,

Ille, ut principem uere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiauit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conueniret: dignam rem sacrario, dignam quae non humano usui, sed diuino cultui addiceretur: itaque eam summa cum ueneratione, in templum Lateranense missam, diuo Petro Apostolorum principi consecrauit. Nimirum ut belli principia ex solo diuini cultus studio extiterant, ita uictoriae insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: ut omnibus saeculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quam Hlodouei regis pietas, religioq. fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum praestitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, sanciendi foederis caussa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perstare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, iniurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit, & tyrannum ipsum obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianae opinionis prauitate reuocauit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem, aut auaritiam explendam, sed ad ue-

ram & catholicam religionem latius ſpargendam ſuſcipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam ſalutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia ſunt, quae mihi ſe ad dicendum offerunt, ut cum ſingula intueor, nihil eorum ſine flagitio praetermitti poſſe exiſtimem: ita multa rurſus, ut cum uniuerſa contemplor, plurima mihi neceſſario omittenda eſſe cognoſcam. Dagoberti tamen primi ſingularem eximiamq. pietatem tacitus praetirire non poſſum: qui, & edicto propoſito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis ſupplicio affici iuſſit; & in reliquis uitae partibus ita ſe geſſit, ut, qui honores more noſtro relatis in diuos haberi ſolent, eos illi poſt mortem Eccleſia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid poſtremum eloquar? Ille Sarracenos, ferociſſimam, & Chriſtiano nomini inimiciſſimam gentem profligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidiſſe, cum e noſtris pauciſſimi deſiderati ſint, hiſtoricorum monumenta teſtantur. Ille Friſios, impio falſorum deorum cultui deditos, & a Chriſtiana religione abhorrentes; repudiata ſuperſtitione, Chriſto initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copijs bellum renouare & Narbonensem prouinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicata, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum uniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauennam, et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obuiam profectus, tria

millia

millia passuum pedibus confecerit, manu frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transporta to in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tam diu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat, restituturum, neque umquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiuran do, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateq. omnia populatus, postremo hanc ipsam ur bem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem condiciones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatium, finibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia to ta contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS · PIVS · PRIMVS AMPLIFICANDAE · ECCLESIAE · VIAM APERVIT · ET · EXARCHATVM · RAVENNAE · CVM · AMPLISSIMIS · *Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est.*

At aenea quidem & marmorea monumenta con ficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoq. exsilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque uix a me percursa sunt, ijs in singulis immorari, atque insistere uoluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus differere uellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereses denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper uictam, semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis uindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: additos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, additum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam,

fractis & obtritis hostium Ecclesiae uiribus, restitutum. Illa uero quanto pleniore ore laudarem: relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gentes ualidissimo exercitu, terram illam quae uagitus IESV CHRISTI *nascentis excepit, quae eum concionantem audijt, admirandis operibus certissima diuinitatis suae signa dantem obstupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam. Talia quam libet multa dicerem, multa tamen necessario praeterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod si uellem ulterius progredi, & tum quae priscis temporibus Hludouicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Crassus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & Sedis Apostolicae caussa fecerunt, exponere: commemorare, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu uenerint: quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint: quam multa Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebrauerint: multorum dierum multorumq. uoluminum, non unius horae & unius o-*

ratio-

rationis negotium esset. Ob quae omnia semper summi Pontifices et quoscumque potuerunt honores habuerunt regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt. Exstat epistola diui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc principium est, Quanto ceteros homines regia dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium regna regni uestri culmen excellit. Innocentius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut ipsius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos exstitisse. Honorius tertius eosdem opposuisse se tamquam murum inexpugnabilem pro populo Christiano. Gregorius nonus regnum Galliae ait esse quasi pharetram quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes, & regna subijciat, in arcu, ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Regem Galliae Gregorius primus regem Catholicum, & praecellentissimum filium suum; Gregorius nonus Christianissimum inter omnes Christianos; Innocentius quartus Catholicum principem, & Christianissimum regem; Vrbanus quartus principem inclyta deuotione praeclarum, principem Christianissimum, praecellentium meritorum, athletam Christi strenuum, & solicitum fidei Christianae defensorem uocat.

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesq. curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, et filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpent foras, seq. iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si nonnullas proferre instituam, facile conuincam, ne-

que

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & exsecrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Glliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali uis. initia occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarij homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noui euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concionibus

bus, ad contemnendos magiſtratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & ſanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quaſi quibuſdam furiarum facibus, cum accenſa impiorum pectora eſſent, itum eſt ad arma: occupatae improuiſo opulentiſſimae ac munitiſſimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipſi aut expulſi, aut occioſi: antiquiſſima & religioſiſſima templa partim ſpoliata, partim inflammata, partim diruta & ſolo aequata: quae deiecta non ſunt, in ijs ea patrata, quae commemorari ſine horrore non poſſunt. O illorum temporum uel memoriam ipſam acerbam ac luctuoſam, cum de legum auctoritate ſceleratorum audacia triumphabat: cum proſtratae religioni uictrix inſultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque peſſima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura ſe & difficiliora, propugnandae religionis cauſſa, feciſſe, ac praeſtitiſſe, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari poteſt. Omnes enim alij in externos bella geſſerunt; hic ſuis bellum inferre coactus eſt. Alij & a ſuis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & ſui, &

alieni oppugnarunt . Alijs, ſi uincerent, propoſita erat, praeter gloriam, imperij ac potentiae ſuae amplificatio; ſin uincerentur, erat, quo ſe reciperent . huic, ſiue uinceret, ſpectanda magna ſtrages ſuorum, cum inſigni uirium ſuarum imminutione; ſiue caſu aliquo uinceretur, regno fortaſſis carendum fuit . Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quominus urbes ſuas obſideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obſeſſos commeatibus intercluderet, proelia, in quibus multi fortiſſimi imperatores militeſq. ceciderunt, committeret: omnia denique in ſolo ſuo faceret, quae in hoſtili fieri ſolent . Neque, ut opinor aliud bellum aetate noſtra geſtum eſt, in quo, quidquid ex utraque parte periret, uni periret . Quamquam autem meſſes ſe ſuas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conſeruari non poterat, omnia ſibi perferenda eſſe ſtatuebat . Reginae autem in illis tumultibus quod ſtudium, quae ſolicitudo, quae concurſationes fuerunt? quid non illa tentauit, quid non molita eſt, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut et conſernaretur Catholica religio, quod ſemper ei praecipuum fuit, & quam minimum ſanguinis funderetur? in quo fecit rem gentis ſuae nomini mirifice congruentem . Medicata enim

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilijs, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauiter aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Hludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cum ad regnum uocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, &, propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam ad

ministra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigensibus multo taetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, exstincti tandem, deletiq. sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facias quamdiutissime facere possis, a Deo optimo maximo uotis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum uirum Iustum Turnonium, comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi, Beatissime Pater, & uobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam uirtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili aduersus haereticos proelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemijs prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus rex, Beatissime Pater, sibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESV CHRISTI *uicarium, uerum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctae Sedi uere, atque ex animo*

mo quam debet obedientiam praeſtat ac defert: & ut certo ſperat, ſe, in omnibus quae a te praeſtari poterunt, a te adiutum, atque ornatum iri: ita ſe omnes uires ſuas ad Eccleſiae & Sedis Apoſtolicae defenſionem ſemper promptiſſimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium conceſſurum pollicetur.

DIXI.

ORATIO

DECIMASEPTIMA

HABITA . ROMAE

XIIX . KAL . FEBR.

ANNO . ∞ . D . LXVII

QVANTO opere gauisus sit uniuersis orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis uirtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi diuinitus delatum esse, PIE quincte Pontifex maxime, uel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudij uis non uicinarum se regionum, ac prouinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnia, simul ut exortus est, sua luce complentis, ad remotissimas gentes, & posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna admirabili celeritate penetrauit. Neque uero ei contigit, quod uentis solet, qui cum, unde oriuntur, ibi uehemenissimi sint, ad longinqua fracti

fere,

fere, debilitatiq. perueniunt; sed quod ingentibus, uastisq. fluminibus: quae cum ab ortu ipso magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Vt cum alijs permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi caussa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exsultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentisissimus enim, idemq. religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniae, quam iucundus, & exoptatus si-

bi suisq. populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de caussa legauit huc illustrem uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognosceres, quam si Regis ipsius non os modo intueri, & sermonem audire, uerum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandauerit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisq. plenissimo coetu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc saeculis, Polonorum Reges ad Christiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deq. quotidianis pro Christiana republica laboribus ac periculis dicerem: quaeso obtestorq. te, Beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas res, memoratuq. ac cognitu dignissimas afferam, & quamquam notas atque illustres, tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum & potentum regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eo minus perulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis,

quam in ijs quae gessisset memoria prodendis, occupatior fuit: semperq. maiorum suorum uirtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateq. dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia diuidebat, & Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisq. fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad uitam necessarijs usque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes & animosi, quiq. non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint: ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia.

genia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tamquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi uiri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse uideantur: quo essent ceteri Polonorum uirtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quidquam a suscepto mu nere facturus alienum, si breuiter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicumque corporibus adestis, & in re ma ximi momenti diuinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutatio nes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus il lud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosq. impia superstitione purgatos caelesti doctrina imbuere statuerat: aduentantis iam,

& in-

& instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Princeps (quatenus haec conuenire in hominem non Christianum queunt) & iustitiae, et clementiae, & beneficentiae, & aliarum uirtutum laude cumulatus: & in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic, cum multos annos sine liberis esset, grauiterq. ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facile diiudicari posset, maiorem ne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filij caecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum peruenerat puer, eiq. patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenq. imponi oportebat: cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia perfusus pater conuocatos ad se hariolos consulit quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur. Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Miecislaus: iam ad uirilem aetatem peruenerat: iam

mortuo

mortuo patre rerum potiebatur: & ceteris quidem uirtutibus patri non absimilis, nihil cetero qui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & uanitatis uatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenerant & in Poloniam sancti quidam uiri: qui aut solitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis siluarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, seruiebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad principem adeant, eiq. polliceantur & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum uerum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere uellet. Ipse quoque diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatas, breui tempore totam Poloniam ad

Christia-

Christianam pietatem et exemplo suo incitauit, & cohortationibus, ac praemijs allexit; & minis, ac supplicijs aduersus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos caecus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonae gentis caecitatem: quod omnibus humanis auxilijs frustra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope sanabilis diuinitus depelleretur. Neque uana fuit hariolorum praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore diuini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines, Deo permittente, uera uaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrimque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est uerbum Dei. Vt autem ab ea Ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae pastorem uenerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi credenda,

denda, quaeq· facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae Vngarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Vngaria Christi sacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cum uniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quae hodie Dania uocatur, sub Imperium suum subiunxisset, ut ostenderet, eam se uictoriam Christo quaesiisse non sibi, nihil in uictos acerbe, aut crudeliter statuit: sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo uero declarauit, numquam desidem atque ignauam esse uirtutem: nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias: fortes & constantes uiros honestorum laborum ac mune

rum

rum perfunctione, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex alijs assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusq. corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor, non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi, Beatissime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exsilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos, Perieramus, inquit, nisi perijssemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, se nisi ab eo uicti essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, reuocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me ulla dicendi uis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam

dari:

dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta, in angustum unius breuissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa quae si pandi explicariq. possent, quasiq. spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoq. ne de bello quidem quod Boleslaus quinctus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Vngari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili inusitataeque uirtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo:

omnes

omnes qui ubique sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non grauabuntur, facile cognituros esse confido. Lituania, Beatissime pater, amplissima, & fortium uirorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in ueteri superstitione perstabat. Colebant autem eius prouinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque opidis perpetuum asseruabant. Fulmini quoque diuinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in siluis eximiae proceritatis arbores uenerabantur ut deos. Viperis quoque & alijs serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum uiolasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamq. prouinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate uersari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens numquam quiescere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos uiginti imperabat Iagello, idemq. prae-

terea & Samogitiam, & magnam Russiae partem obtinebat, fortis & strenuus princeps, & quamquam religioni s nostrae mysterijs nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludouico Vngariae & Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis uelle Christianum fieri, petere ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae prouincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut numquam diuellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulernnt manus ad caelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulchritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere uoluit: totamq. rem ad illius uoluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Vngariam, quo se mortuo uiro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire uellet, quod & ad

amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius ſpargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune conſulerent, req· mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptiſſimum, & regno utiliſſimum putarent fore. De procerum igitur ſententia, conſtituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno ſaeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortaſſis a matre puer acceperat, ſanctos illos reges, quorum memoriam nuper Eccleſia recolebat, ad adorandum Chriſtum recens natum non ſine muneribus ueniſſe, ne ipſe quidem immunis ad Chriſtum uenire uoluit, eiq· pro munere non thus, non aurum, non myrrham, ſed fratres ſuos, quos ſecum baptizari uoluit, ſed Lituaniam, ſed Samogitiam, ſed Ruſſiam, ſed omnes, uno uerbo, quos in poteſtate habebat populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, ſed angelis ipſis fuiſſe ſpectaculum credimus, cum uir fortiſſimus ad ſacros fontes incredibili alacritate properaret, cum ſe in uas ad eam rem praeparatum cupidiſſime immergeret, cum magna & clara uoce Deum & homines teſtaretur, ut in ſe aqua illa ſpargeretur, ita ſe pro Chriſto ſanguinem ſuum ubi res ferret ſparſurum eſſe. Baptizatus igitur & nouo nomine, Vuladiſlaus Iagello dictus, poſtridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo poſt conſecratus

& inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius uideretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos uideret, comitatus uxore & multis principibus uiris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inusitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est? Nam cum populum aegre ab inueterata superstitione auelli uideret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna ui secures impingens, easq. ab radicibus deturbans, tum ingentem uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non est, clamabat, non est Deus quod excindi ac deiici, non quod exstingui potest. O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit. In uenenatis autem & mortiferis animalibus quae potest esse diuinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem uestrum, & resipiscite et tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem uere aeternum incidatis. Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edisserebat: ut eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habi-

tus exſtingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque ſacerdotes, quos ſecum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipſemet eos ſummam fidei noſtrae ab apoſtolis traditam, quam ſymbolum uocamus, ipſe formulam precandi a Chriſto Ieſu inſtitutam, ipſe cetera quae diſcere ſolent ij, quos catechumenos uocamus, in Lituanicum ſermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem ſubterfugiens, edocebat. O regem rari, & ſingularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatem omnibus ſaeculis praedicandam. Ita igitur inflammauit Lituanorum animos, ut ad danda Chriſto nomina, & ad ſacroſanctam illam aquae adſperſionem ſimul omnes facto agmine concurrerent, ſeq. longiorem moram pati non poſſe clamarent. Ideoq. ſolis nobilibus ſingulatim baptizatis, cetera multitudo idem ſacramentum cateruatim diſtributa ſuſcepit. Quid ego nunc exſtructarum ab eo ſacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum eccleſiaſtici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid ſuſceptos in Samogitia ad Chriſtum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum eſt, quod ne regnandi quidem ſuauitas, maxima illecebra peccandi, quae

saepenumero multos aduersus alia omnia satis firmos abstulit, ullam uim habuit, ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paullo ante Ioannes Hus & Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum uirus afflauerant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant, multisq. precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet, maximo uterque animo eorum preces repudiauit, addita illa nobili, & numquam satis celebrata uoce: Religionem sibi esse haereticis imperare. Non patitur temporis breuitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniae & Vngariae rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu uexauerat, multisque proelijs fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduersus pactas cum eis indutias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademq. me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio inuoluere, tum in Sigismundo primo Sigismundi Augusti patre laudando esse breuiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum

a regno suo nouarum opinionum studium; bellicam uero fortitudinem tam multae, tamq· memorabiles de Moschis, Valachis, de Tartaris, de Turcis uictoriae, et, ut caetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem proelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos uixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utriusque uenerandus, satur uitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam uirtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset, Beatissime pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur. Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognoui. Qualem enim iamdudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore nauim Ecclesiae in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana resp. deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime uideas, nos tamen qui ab hostibus undiq· circumsessi sumus, certe propius intuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo inuadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, grauiori, & implacabiliori odio Christianos a Christianis, quam

Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus, diuisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus. Iamq. mali uis, inuitissimis, & nequidquam retinentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium maerore senserunt; & nos, quamquam omnia probibendi caussa facimus, peruincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris uicinitate ac contagione noceatur. Em, numquam ne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, Beatissime pater, cuius & apud Deum preces, propter sanctitatem, & apud homines iussa, propter auctoritatem plurimum ualent, per illam qua genus humanum complecteris caritatem, per illam curam, quam Christianis omnibus & debes & praestas, per illum ipsum, cuius in terris uice fungeris, Iesum Christum, succurre ac subueni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se deuinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum uirum oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur: per eum ad te omnes uires ac

copias

copias suas defert: per eum tibi & huic sanctae Sedi obedientiam praestat: quamq. laudem a maioribus suis hereditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, & quicumque hostes Christi atque Ecclesiae fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conseruaturum, neque umquam ab eorum uirtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, Beatissime pater, cum omnia fausta & prospera precatur, tum quo facilius ea quae a te exspectantur perficere possis, illud a Deo uotis omnibus petit, ut publico Ecclesiae bono non minus diu Pontifex uiuas, quam te Pontificatu dignum uixisse, omnes, qui uere & incorrupte iudicant, confitentur.

DIXI.

ORATIO
DECIMAOCTAVA
NON . EST . HABITA

SI quis est qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariae Dux, posteaquam te in summum istum & caelo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communi patrum omnium uoluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si orationem meam cognitione sua subsequi, quasque ille gaudendi caussas habuit, earum unaquaeque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere uoluerit, simul & id quod cupit intelliget, & mihi, si forte illius gaudij magnitudinem uerbis exaequare non potuero, ignoscendum potius, quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo uerborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis aestimatoris est, non dicentis

imbe-

imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id quod agitur singulare quiddam & eximium esse indicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis uehemens, atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ecclesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus est, quae ceteros quoque principes Christianos admirabili ob eam rem uoluptate cumularunt, tum aliis etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipsius maius, & insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse qui per omne anteactae uitae spatium talem se praestitisset, ut tamquam perfectum & absolutum antiquae illius innocentiae, & integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius in locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem prouectus est, te uno iis omnibus uirtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, diuinitatis

exem-

exemplar proxime accedere, cognitione primum, & intelligentia earum rerum quae dignae sunt in quibus studium collocetur, deinde procurandis hominum commodis, iisq. actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perueniret: iam inde a principio ita uitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque umquam ullum temporis punctum mentis aciem ab eis deflexisse uidearis. Itaque totum illud adolescentiae tempus, cui & communi hominum consuetudine, & quadam prope ipsius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti solet, a te, non in remissionibus animi, neque in eis uoluptatibus, quibus aetas illa plerumq. etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua praestantium doctrina uirorum consuetudine, diligentissimaq. cum omnium honestarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus necessariae sunt, peruestigatione consumptum est. Neque uero te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo aut deterrere postea laboris asperitas, aut auocare uoluptatem blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses, omnia tibi, dum eo quo institueras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu uirtutis

pulchri-

pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores exitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed ijs, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicatius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiusq· desiderio incensus, nisi adepta ea, uitam ipsam tibi acerbam, atque insuauem fore statuebas. Igitur cum Patauij primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, ijsque adolescens egregie nauatae in studijs operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo, & umbratili uitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinae sitim expelere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studijs abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos numquam magnopere commendatos, saepe etiam

repre-

reprehensos ac uituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, uerumetiam sedatis grauibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, ciuibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspicatum principium. o praeclare positum rudimentum: Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum uirtutis suae specimen pace, & priuatim, & publice componenda dedisset? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se uocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis uirtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur uenisti, ubi uirtutis tuae tam multa, tamq. luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus

rara quadam & exquisita prudentia, tum mirò in pernoscendis hominum ingenijs acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidauro Archiepiscopatu cohonestauerit, deinde uero absentem reipublicae caussa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium Collegium adsciuerit. Hic ego, si, quod poetae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestorem mihi aliquod, aut Vlixeum eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper uirtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de raris inusitatisq. rebus dicentem, usitato, et quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio subleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te diuinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclaui aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consen

serunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis praestanti & eximia uirtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maioribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae caussas, quae communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis principibus, non parui quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes, ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere uideatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, & ipse non paterni magis imperij quam illius in te obseruantiae hereditatem creuerit, sciatq. praeterea e suis omnibus neminem esse cuiuscumq. ordinis, qui non eodem plane animo sit semperq. fuerit, quiq. honori tuo ex animo, atque ex illa summa uoluntate non fauerit, cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit uoluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem

cum

cum Illustrissimo principe Cosmo Florentinorum & Senensium duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deuinxerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem qui uniuersam Ecclesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Ille uero statim accepto nuncio sese in uiam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusq. tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis nec opinata patris sui, optimi ac praestantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim ineuitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodq. multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaq. omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sententia uerborum quoque formulam apud maiores hanc in re usitatam retineamus, DEBITAM TIBI · OBEDIENTIAM · PRAESTAT : seq. semper non ad fortunas modo suas, uerum ad sanguinem quoque & uitam pro huius sanctissimae Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseueratione confirmat.

DIXI.

ORATIO
DECIMANONA
HABITA . ROMAE
V . KAL . QVINCTIL.
ANNO·∞·D·LXVI

IN communi omnium Christianorum principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum patrum suffragijs delati fama cumulauit, Pie V. Pontifex Maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonsi secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, uereor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt

uerisimile sit ea modo sibi uideri audire, quae cuilibet alij eundem adepto honorem diceren-tur: & ij qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex uetere aliquo libro sollemnem, & certis conceptam uerbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare uideantur. Neque uero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcumque hic amplissimus ordo ad Ecclesiae gubernacula admouerit, quando totum illud negotium non humanis consilijs, sed diuini spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges obseruent, se suaq. omnia eius potestati tradant ac permittant: eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumq. esse profiteantur. Sed tamen & longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum quicumque sibi rector diuinitus datus est libenter accipiunt: alia cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicarant, quemq. semper toto pectore optauerant, eum diuino quoque iudicio probatum uident: et quamquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex: non est tamen obscurum esse quosdam populos quosdamq. principes, quorum id priuatim multis de caussis maxime intersit. Ex quibus

bus ut unum eſſe Alfonſum ſecundum Ferrariae Ducem omnes homines intelligant: neque uulgarem illam, aut mediocrem laetitiam fuiſſe, qua ipſe accepto Pontificatus tui nuncio perfuſus eſt, idq. eo dici, non quod ita dici ſoleat, ſed quod uerißimum ſit: conſtitui, ſi per te liceat, Beatißime Pater, primum quidem breuiter exponere, cur tibi potißimum boni omnes communibus uotis iſtum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint; deinde uero quas priuatim cauſſas Alfonſus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non poteſt, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idq. cum aliqua tua moleſtia fieri neceſſe eſt: propterea quod, ut quiſque laude dignißimus eſt, ita minime libenter laudes ſuas audire conſueuit, ſupplex a te etiam, atque etiam peto hanc ueniam, Pater optime ac ſanctißime, ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iampridem ſparſa ac diſſeminata ſunt, ea me ſtrictim ac modice attingere, ac deliberare patiaris. Vos autem, patres ampliſſimi, oro, atque obteſtor, ut ſi me ſublimia humiliter, ampla tenuiter, illuſtria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quae ad dicendum ſuppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem, uerius quam exponentem audietis: cogitetis cum ani-

mis uestris, neque posse quemquam in tam ubere materia omnia persequi, neque ea quae satis per se splendida, & magnifica sunt, ornatu uerborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemque modestissimi Principis patrisq. nostri aures quamquam uerissimis, & omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen, & longe multumq. supra exempla uulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atque equidem, Beatissime pater, ut mea tibi quantum in me situm est minime molesta sit oratio, abducam, & auocabo eam a persona tua, & de te reticens rem tantum ipsam excutiendam considerandamq. proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad uirtutem derectum iter ingressus hoc robore animi, atque hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta uoluptatum respuens, & aspernans, nihil in uita expetendum, aut magnifaciendum putaret, nisi quod esset cum laude, & cum dignitate coniunctum, seq. iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni studioq. raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbescentis adhuc, seq. paullatim exserentis ingenij teneritate magnas aliquando uirtutis ac sapientiae fruges exstituras?

ras? Quod si idem, cum se paullum iam corro borasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretq. se a commercio uulgi, & solitariam uitam amplexus nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est perpetuum quoddam inexhaustae fecunditatis seminarium hominum & doctrina, & uirtute praestantium fuit, quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis, ac magis confirmaretur? Iam uero, si multos annos in eodem ordine ita uixisset, ut non aequalibus modo suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae, & integritatis esset, nullam umquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, & tamen alijs omnibus facilius ignosceret, quam sibi: pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus uitijs, tum praecipue prauis, & uerae, ac Catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapsos aut ab alijs in fraudem inductos reuocasset in uiam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis, & omnes uires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusq. rei caussa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem si-

bi

bi umquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & constantiae lumen in excelso aliquo, & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti uirtute commotus eum uirum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adscisceret, isq. se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in aliis uitae partibus praestitisset, quis non ei bonus Pontificatum maximum spe & uotis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesque, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quincte, eũ esse, quem mea iam dudum notaret, ac designaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri diuitias ferunt. Numquam tu honores secutus es: sed re-

cto semper itinere gradientem, & de sola uirtu te sollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod ut tua uirtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac disciplinae seueritatem retinuisti. Vna erat omnium uox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaq. erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in uultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemimi umquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs sublata esse uideatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad Pontificatum muniereunt: eadem illa uirtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & uotis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet

manibus collocauit. At haec quidem omnia omnibus Christianis, & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt: quas autem caussas habuerit Alfonsus secundus cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae Reipublicae intersit, quam optimos Pontifices creari, sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos qui procul positi, etiam si in ijs, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus alijs ue principibus gubernantur: itidemque inter principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima, & nobilissima principum Estensium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperq. ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum interesse. Deinde cum ex alijs multis & praecipue ex illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus secundus de tua praestanti uirtute cognosset: neque nescius

ſcius eſſet quanto opere & eis, & frater ſuus Illuſtriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuae uere atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patruum quem ſemper meritiſſimo plurimi fecit, & fratrem quem aeque amat ac ſe ipſum, tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremo, cum ita natura comparatum ſit, ut eos quiſque ornatiſſimos ac florentiſſimos eſſe cupiat, quorum cauſſa plurimum laborauit, in plurimaq. ſe ac maxima pericula expoſuit, neceſſe eſt inſigniter caram eſſe Alfonſo Ferrariae Duci huius ſanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot diſcrimina adierunt, toties de uita fortuniſq. omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi cauſſa loquar Pater Beatiſſime: ſed id tantum optima fide teſtabor, quod, ſi opus ſit, certiſſimis ac locupletiſſimis auctoribus probare nullo negotio poſſum: ſi ea minutatim perſequi uelim quae a principibus Eſtenſibus pro apoſtolicae Sedis auctoritate, ac totius Italiae ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed uox ipſa uireſq. deficient. Sed, ut omittam ea quae nimis antiqua uideri poſſunt, (ſi quidem mille iam anni, & eo amplius ſunt, cum haec nobiliſſima familia floret, aliosq. aſſidue ex alijs principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certe praetermitti non

ti non poteſt, quod cum Fridericus Ahenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hoſtis iudicatus, ob idq. implacabili aduerſus Eccleſiam Romanam odio flagrans, per Italiam immaniſſimi latronis more baccharetur, uaſtaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non ſexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac ſanguine compleret omnia, adminiſtrumq. ac ſatellitem crudelitatis ſuae haberet Eccelinum, quem non tam inter ſceleratos tyrannos, quam inter taetras, & immanes belluas numerare merito poſſumus, utriuſque copias non tam numeroſo, quam ualido exercitu fudit, ac fugauit Azo nonus Marchio Eſtenſis. Quinetiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini ſororem in matrimonio habebat, eiq. in omni ſcelere geminus erat, Ferrariam ui & armis occupatam & oppreſſam teneret, miſerorumq. ciuium ceruicibus praedo crudeliſſimus incubaret, eiuſdem Azonis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyranni de uindicata eſt. Cuius rei cauſſa primum quidem uniuerſus populus Ferrarienſis Azonem ipſum dominum, ac principem ſuum conſalutauit, deinde uero Pontifices, habita ratione & ſumptuum quos ipſe in liberanda Ferraria fecerat, & beneficij quod ab eo Apoſtolica Sedes accepe rat, eandem illam urbem ei poſteriſq. eius habendam ac regendam conceſſerunt. Neque um-

quam,

quam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusa runt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propu gnarent, se suaq· omnia prompto animo in discri men opponere. Quae omnia aliaq. eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annali bus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum tem porum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, et testata sunt· His uirtutibus domus Estensis ad tantam gloriam iampridem per uenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, alijq. potentissimi principes pulchram sibi ac decoram illius affini tatem iudicarint. Hae caussae sunt, Beatissime Pater, cur Alfonsus secundus, qui neque pietate in Deum, neque obseruantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique uirtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit· Neque quidquam libentius fecisset quam ut ad te primo quoque tempore ueniret, & sanctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, et huic sanctae Sedi deuotus addictusq· sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita euenisset ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: iudicauit te pro tua singulari clemen-

tia non iniquo animo laturum, si prius coepta nu ptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi praestandum ueniret. Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue per uesti gia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suae fratri sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq. pollicitus est, simulatque accersitus esset, sed ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copijs esse uenturum. O uis uirtutis, quid non in pectoribus uere generosis efficis? Non dulcedine patriae, quam abitu suo maestam & pauentem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a uisceribus suis distrahi ac diuelli uidetur, non hostis feritate, non periculi magnitudi ne retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, ualeant alia omnia. ubi Christianae Rei publicae defensio agitur, indignus sum maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat

bitabat fore aut haec excusatio sua a te quoque, Beatissime Pater, non modo acciperetur, uerum etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset praesens facturus erat, idem nunc per hunc Illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo deligere neminem poterat in quo plus inesset uel fidei uel auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime Pater, Alfonsus secundus Ferrariae Dux eam quam debet tibi, et sanctae Sedi Apostolicae obedientiam praestat, se suaq. omnia tibi tradit ac consecrat, semperq. se in tua, atque huius sanctae Sedis potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum uicissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna beneuolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes uires suas ad defendendam tuam, & Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conferet: ita tu eum totamq. una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi, ac conseruandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam iudicato.

D I X I.

ORATIO
VIGESIMA
MANDATV . S . P . Q . R .
HABITA . IN . AEDE . SACRA
B . MARIAE . VIRGINIS
QVAE . EST . IN . CAPITOLIO
IN . REDITV . AD . VRBEM
M . ANTONII . COLVMNAE
post Turcas nauali proelio
uictos
IDIB . DECEMB . ANNO ∞ . . D . LXXI

SI ulla post hominum memoriam parta uictoria est, in qua & admirabilis se diuini numinis potentia ostenderit; & quid fortium uirorum uirtus, quid singularis ductorum prudentia ualeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certe, quam superioribus diebus impera-

tores

tores ac milites nostri ex immanissimo ac taeterrimo Christiani nominis hoste retulerũt, ita haec omnia patefacta sunt, ut numquam maioribus, aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse, aut in posterum illustrari posse uideantur. Quare & immortali ac praepotenti Deo, huius tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae, quantas maximas animus noster capit, agendae sunt; & fortissimis, ac clarissimis uiris, qui periculum a nobis omnibus uitae suae periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita conuerterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam uirtute superarunt, noui atque inusitati honores pro noua ipsorum atque inusitata uirtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri, aut excogitari potest, quod non & in alijs, qui egregiam in hoc bello Reip. Christianae operam nauarunt, & tuae in primis M. ANTONI COLVMNA *uirtuti rebusq. gestis, & ab alijs Christianis populis, & praecipue a Populo Romano debeatur? Cuius uniuersi quod sit erga te studium, quae uoluntas, neque tibi umquam aut dubium, aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus*

ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura peteretur, sedibus suis relictis, obuiam tibi prodire cupere uiderentur. Quacumque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant: omnes redundantem & foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te uno figebatur obtutus: omnes te, non ut unum ex principibus ciuitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Caelum ipsum manifesto fauit honori tuo: cum quod, aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam caelestium iudicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequẽtia hominum compleuerit uides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, ut Christo Iesu uictori & uictoriarum datori, ut beatissimae uirgini, ut ceteris caelitibus, quorum auxilio hanc uictoriam sine ulla dubitatione acceptam ferre debemus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te saluum ac sospitẽ in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent gratiae agunt. Beatum te M. Antoni, propter cuius & abeuntis periculum & redeuntis salutem

templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pauor. Quamuis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat, & praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu uersabantur: tamen eo magis metuebantur uarij bellorum & ancipites casus, quod si quid aut propter uim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio euentu grauius accidisset; nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra tamen exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spolijs onusta: qui & semper alias suopte ingenio feroces, & tum maxime propter recentes uictorias spe atque auimis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri; ea uero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eos Deus alienatae a nobis propter peccata nostra uoluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne

ille

ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a populo suo poenas repetere decreuisset. Sed o caeca hominum iudicia. o abstrusa & recondita Dei consilia. o bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam. Vere dominus est qui uulnerat & medetur; percutit & manus eius sanabunt: qui mortificat & uiuificat; qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna sua misericordia, castigans castigauit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia, ad eleemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae omnia PIVS. V. *& nomine & re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & prae cepto & exemplo suo incitabat. Em senex sanctissime & ueterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, ueteris disci plinae restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lacry marum atque obsecrationum tuarum: tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo uictoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lacrymans seminasti. Te nouo Moyse manus in caelum tollente, nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum cor poribus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuae, & hostilium gladiorum*

Iob 5.
1.Reg.2.
Ps.117.
Ps.125.
Exo.17.

cuſpidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus? Nos timidi uota faciebamus, ut hoſtium claſſis, cum, aduentare noſtram, auditum eſſet, quam celerrime ſe ad ſuos reciperet: quo poſt tot editas ſtrages, timuiſſe tamen, & exſpectare auſa non eſſe noſtrorum impetum uideretur. nam illud prope immodicum uidebatur optare, ut & congrederentur, & ſe barbari, noſtrorum uirtute cognita, in fugam darent. quod ſi ad efficiendam aliquam imaginem ſpeciemq. uictoriae, aliquot illorum naues depreſſae, aliquot captae, numerus aliquis captiuorum liberatus eſſet: abunde omnes non exſpectationi modo, ſed optatis quoque noſtris ſatisfactum fore arbitrabamur. Vt autem ſine magna noſtrorum clade, amplius quadraginta hoſtium millia caederentur: ut decem & eo amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaq. complura nauigiorum genera in noſtrorum poteſtatem uenirent: ut plus quindecim captiuorum noſtrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine uix unus perfidus pirata, & unus item ſaeuiſſimi praedonis Ariadeni filius fugae elaberentur, qui ad ſuperbas immanis illius tyranni aures acerbiſſimum minimeq. ab ipſo exſpectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis umquam noſtrum, non dicam ſperare, ſed propemodum

dum

dum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo uestra spes nostras: quaeq. nos ne frustra optaremus uerebamur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei benificio & uestra singulari uirtute perfectum est. Illud uero memorabile & animaduertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluuie maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum uires maxime despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furentem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ij potissimum, cum ad manus uentum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam uideretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisq. nostris uestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui proelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis uitae suae spatio, si fieri posset, ademptum uelit? Solem ego ipsum, ita uiuam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim aduersus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset uincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere uiderentur, ne prius aduesperasceret, quam omnes hostes

 aut

aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quaenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae trophaea uobis excitari poterunt, uiri fortissimi, quae, non dico paria esse meritis uestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad Naupacteam uictoriam uentum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se uerbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis: uos maria illis clausistis, nostris aperuistis: uos flammam atque ferrum, uos caedem, incendia, rapinas, libidinem, a Christianorum uita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: uos a templis sacrilegia, ab opidis direptionem, ab agris uastitatem depulistis: per uos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt: per uos uincina litora illorum, aut sauciorum, aut morientium inconditis ululatibus personarunt: uobis magistris didicit noster miles uincere, barbarus uinci: uobis Christianorum alij uitam debent, alij libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa opida a nefarijs latronibus capta, tam multa incensa: tam multas regiones uastatas:

abducta in seruitutem tam multa hominum mil
lia: sed, si Christi potentia, si Christianorum for
titudo aliter apud barbaras gentes illustrari,
quam post tot acceptas calamitates, non pote-
rat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe
quidem ut uerni temporis clementia & amoeni
tas minus hilararet animos nostros, nisi eam hie
mis rigor & asperitas antecessisset: ita minus o-
mnes huius uictoriae iocunditatem ac dulcedi-
nem sentiremus, nisi eam cum superiorum tem-
porum tristitia, & acerbitate compararemus.
Neque uero eos tantum, qui ex illo nobis omni-
bus salutari proelio, re bene gesta, incolumes re-
uerterunt, omnibus maximis honoribus debe-
mus afficere: sed eorum quoque memoriam grato
animo amplissimisq. laudibus prosequi, quos in
illo conflictu fortiter dimicantes, non tam uis ho
stium perculit, quam ille ipse, pro quo pugna-
bant, sibi pigneratus est Christus. Qui si, ut
credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac cul
pis omnibus soluti, tunc uero in Deum tantum
intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi,
uitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo
temporis puncto, angelorum legionibus stipati,
triumphantes in caelum euolarunt. O uos bea-
tissimos, qui sanguinem uestrum pro eo fudistis,
qui prior ipse pro uobis suum sanguinem fude-
rat: qui mortem naturae debitam, pro uitae au-

ctore potissimum reddidistis. Illi impij, quos tum concidebatis, cum concidistis, et mortem op petierunt cum ignominia, & mortui poenas nunc ad inferos luunt: uos uero & extremum spi ritum uictores cum gloria effudistis, &, mortali condicione uitae in immortalitatem commutata, piorum estis aeternam sedem & locum conse cuti. Beata uita, quae tali morte conclusa est: beata mors, quae tali uitae principium dedit. Sed ut ad te M. Antoni mea iam reuertatur ora tio, neque Populus Romanus ignorat, neque um quam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, hu ius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro uirili parte deberi. Tu iam inde a principio, cum a sanctissimo Pontifice Pio Quincto huius saluberrimae principum Christianorum coniun-ctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam, plurimum labo-ris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Pontificiae summo cum imperio praefectus esses, in Ciciliam profectus, interea dum Ioannes Au strius non mea tantum, sed omni omnium prae-dicatione maior adolescens, cuius in totam Chri stianorum classem summa erat auctoritas ac po-testas, eodem perueniret, et milites et classiarios studiosissime exercuisti, & ui omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppete ret, perfecisti. Tu, quoties de summa re delibe-

ratum

ratum est, eas sententias dixisti, quae summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu cum offensiones quaedam interuenirent, quae rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissime capto consilio, & graui, atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac perlatus est usque huc tuorum immortalitate dignarum uocum sonus: optimis auspicijs geri quaecumque pro Christiana religione gererentur: barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere: nostrorum & uictoriae & morti immortalem gloriam propositam esse: illo duce atque auspice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, e summo regiae triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo proelij exitu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse de fortissimo uiro, cuius eximia uirtus & saepe alias, et in hoc bello uel maxime spectata est, quique tuorum in hac expeditione consiliorum, ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi, quamq. honorificum testimonium tribuerit diuinus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius diei quo debellatum est: cum aperte praedicaret,

tuum

tuum in hac sancta belli societate conflanda praeter ceteros laborem ac studium; in deliberando, prudentiam et altitudinem animi; in re gerenda, fortitudinem et alacritatem exstitisse: te & committendi proelij consuasorem, & comparandae uictoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse. Quae cum omnia magna & praeclara sint, multo tamen a te maiora, & praeclariora Populus Romanus exspectat. Properant M. Antoni nostra omnium uota: quiq. animis praesentis gaudij magnitudinem capere uix possumus, rerum a te gestarum praestantia, quasi quibusdam alis, sublati, cognitione & spe multo iam ulterius prouolamus. Non satis est impulisse hostem: prosternendus & opprimendus est, antequam se nouis opibus copijsq. renouarit. Extorquenda sunt uobis ex illius belluae faucibus impioq. dominatu ampla illa & opima regna, in quae, a Romano imperio distracta atque diuulsa, nullo iure, iniustissimus possessor inuasit. Tendit uobis Iudaea supplices manus: & palmas, quarum feracissima est, uestris uictorijs triumphisq. despondet: obtestaturq. uos per eum quem ex purissimae matris utero mirabiliter exeuntem excepit; cuius uestigijs impressa, cuius admirandis operibus nobilitata, cuius sparso pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se diutius patiamini indigna Christi hostium ser-

uitute

uitute oppressam teneri. Duce olim columna Iudaei ex dura ac diuturna seruitute extracti sunt. Vtinam nostris quoque temporibus Iudaea ipsa duce Columna ex multo duriori multoq. diuturniori seruitute extrahatur. Proditũ est litterarum monumentis, imperante Constantio, Constantini magni filio, uisam esse in caelo sub specie crucis ingentem columnam coronatam, quae longe lateq. collucens, a monte oliuarum usque ad eum montem ubi Christus pro nobis omnibus morte affectus est pertineret. Declarandum est tibi M. Antoni rebus ac factis, tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam pertinere. An uero gentes quaedam antiquis temporibus propter uiolata maiorum suorum sepulcra grauissima bella susceperunt: nos Iesu Christi domini ac Dei nostri sepulcrum, monumentum salutis nostrae, pignus resurrectionis nostrae, ab immundis canibus tamdiu teneri, eisq. ludibrio esse patiemur? Ite potius optimis omnibus generosae ac fortes animae; ite accensa diuinae gloriae studio pectora: continuate uictorias: connectite triumphos: inuidete posteris uestris gloriam eius terrae, ex qua salus nostra prodijt, ab immanibus belluis recceptae ac recuperatae. Vbi melius sanguis spargi potest? ubi melius uita deponi? ubi uerior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appel

lo

lo. In tua manu bellum & pax; in tua manu uictoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem uim facultatemq. uincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam ueniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperij sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse uoluisti: da PIO *Quincto Pontifici, da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis uictoriae aliquando nuncius adferatur.*

DIXI.

ORATIO
VIGESIMAPRIMA
HABITA . ROMAE
IN . AEDE . D · PETRI . IN . VATICANO
V . ID . MAI . ANNO . ∞ . D . LXXII
in funere Pij V . Pont. Max.

DICTVRVS *ex ueteri consuetudine de Pij Quincti sanctissimi & in omni uirtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoq. consessu, Patres amplissimi, maximopere commouerer ac conturbarer animo, tum ob uirium mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam uim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertracta-*

re ac perſequi uellet. Sed cum & omnibus, & uobis praecipue, qui propius illum cognouiſtis, notum exploratumq. ſit, ijs illum ſupra ceteros mortales uirtutibus floruiſſe, quarum praeſtantiam, non dicam exaequare dicendo, ſed aſſequi cogitando difficile atque arduum ſit. ipſa me animoſiorem, atque alacriorem facit ſuſcepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi neceſſario eueniet, ut & multa memoratu digniſſima praetermittam, & ea ipſa, quae attingam, ieiunius multo, atque exſilius, quam pro ipſorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus addicendum inſtructo homini euenturum fuiſſe. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum ſedes euectum, & cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeq. fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, ſi ipſe, mortali adhuc corpore indutus, praeſens adeſſet: ut & eo genere orationis utar, quo ipſum praecipue oblectari ſolitum nouimus, non pigmentis ac fucis oblito, ſed ſeuero ac ſolido: & ea ſola in ipſo commendem, quae ipſe in rebus humanis ſola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more uixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam ſancto, tamq. Chriſtiano principi nullam laudem conuenire arbitror, niſi

uere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis ueteres plurimi erant, & a quibus fere huius generis orationum principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si uere ac copiose id facere possemus, in talis tamen uiri laudibus numeranda non duceremus. Quanti haec sint, declarauit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi uoluit: rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo uero ij demum gloriosi mihi praeter ceteros, atque illustres uidentur, etiam si haec humanarum rationum momentis ex pendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidijs, sua sibi uirtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab alijs mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumq. proponens, euoluam & explicabo uera illa & diuina bona,

Matth. 13
Marc. 16.
Matth. 8
Luc.

quae

quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis aetatis principio, cum, & diuino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, ijs qui in saeculo uiuerent, difficilem esse in caelum uiam iudicasset, impulsu Spiritus Sancti fugit e patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterq. illud arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius, atque expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post tergum respexit; cum sciret, eos, qui manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Iacob; & in ea demum terra conquieuit, in qua uidit scalas per quas itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tamquam in opimo ac fertili agro, eodemq. bene ac diligenter subacto, & exculto, uiri & doctrinae magnitudine, & uitae sanctitate, praestantes, numquam alij alijs succrescere, alij ex alijs continenter propagari ac proseminari desierunt. In ea ita uixit, ut iuuenis senibus, tiro ueteranis, nouitius exercitatis, tamquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis obedientiae, omnis denique uirtutis proponeretur. Neque uero coepit quidem ita uiuere, sed in eo non perstitit; neque

Gen. 12. Gen. 19. Luc. Gen. 20.

perſtitit quidem, ſed non longius progreſſus eſt; neque progreſſus quidem, ſed in medio curſu defatigatus. immo uero totum uitae ſpatium ita tranſegit, ut, cum iampridem ad ſummam uirtutis perfectionem perueniſſe iudicaretur, ipſe tamen quotidie ſeipſo melior ac perfectior cerneretur. Cum autem alia in hoc uiro admirabilia fuerunt, tum ſingulare ſtudium conſeruandae uerae, ac Catholicae religionis, & aduerſus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium ſemper eluxit. Quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in uita ab eis uexandis, & exagitandis conquieuit. In alijs erratis condonandis atque ignoſcendis quamquam, & ſui & aliorum ſeueriſſimus cenſor, non ita ſe durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Eccleſia diſciuiſſent, niſi aut ipſos erroribus, aut ipſis orbem purgaret, uitam ſibi acerbam atque inſuauem eſſe ducebat. Exedebat animum ipſius zelus Eccleſiae: neque quiſquam umquam uerius idem, quod olim Dauid, dicere potuit. Non ne qui oderunt te domine oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum eſſet, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas uitae ac capitis dimicationes ſibi, dum illos modis omnibus perſequitur,

defugiendas putauit? quas non potius ultro ac cupide appetijt? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter seruatus est? ut de eo dici possit, quod alicui ait Cyprianus, non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Christianam Remp. merita primum creatus Episcopus Nepesinus, deinde a Paulo IV· in uestrum, Patres amplissimi, Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud uos agentem, pluribus uerbis exponere? Quantum ei prudentiae & acuminis ad uidenda ea, quae uera, & recta essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil umquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit: numquam ad cuiusquam uolũtatem orationem suam accommodauit: numquam quidquam ueritate prius, aut antiquius habuit. Itaque uulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse, neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex ueteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes qui quid petituri erant, in quo uel minimum turpitudinis inesset,

tam-

tamquam ſcopulum quendam refugiebant? Vt autem diuino conſilio ueſtris ſuffragijs, in Pij Quarti locum ſuffectus eſt, tanta ſubito exſtitit bonorum alacritas, & exſultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, ut neque illi quidquam ſibi optatius potuiſſe contingere, neque hi uſpiam ſe iam tuto poſſe conſiſtere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, triſtes improbos & abiectos. illos gaudio triumphantes, hos de conſciſcendo ſibi uoluntario exſilio conſilia inter ſe communicantes: illi gratulatum ad templa conuolabant, hi adſpectum hominum lucemq. uitabant. illos ſublatos in caelum, hos amandatos infra terram putares. Neque uero multis edictis aut programmatis opus fuit ad peſtes quaſdam hominum ex urbe pellendas. Vt ſol exoriens nebulas diſiicit, ut uentus aream purgat, ita nomen ipſum noui Pontificis diſſipauit improbos, & urbem taetra illa impurorum hominum colluuione purgauit. Iam in ipſo Pontificatu qualis fuerit ſi quis ſubtilius requirere inſtituat, ita reperiet, multis ſaeculis nullum Pontificem fuiſſe qui ad ueteres illos Silueſtrum, Gregorium, Leonem, eiuſdemq. generis alios uiuendi ratione, & conſuetudine propius acceſſerit. Primum enim, ſi priuata & domeſtica ſpectemus, eandem in uictu cultuq. parcimoniam retinuit, quibus a princi-

pio se, cum adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadem ieiunia erant, eaedem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris uestitus asperitas: neque quisquam umquam intemperans tanto studio uoluptates corporis consectatus est, quanto ille eas perpetuo repudiauit. Immo uero; quarum Ecclesiae constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, ijs ut ipse se solueret, quamquam, & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Numquam ex eius ore uerbum unum prodijt, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quamquam adhuc in terra positus, uersabatur in caelo, & cum hic nobiscum uiueret, iam tamen ciuis erat sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso uestis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distingui ab alijs soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & praecipua quadam sanctimonia

ſtimonia uitae a uulgaribus diſcernerentur. Atque haec priuatim, publice autem quot quantaq. beneficia & in hanc urbem, & in totam Chriſtianam Remp. contulit? Reuocauit ueterem eccleſiaſticam diſciplinam: quae ita iam obſoleuerat, uix ut eius imaginem in ueterum ſcriptis agnoſceremus. Iudiciorum ſeueritatem, quam iam improbiſſimus quiſque, aut eludere, aut perrumpere ſolebat, renouauit: cumque acrioribus remedijs egere hoc ſaeculum iudicaret, propoſitis etiam acerbioribus ſupplicijs, hominum libidinem audaciamq. frenauit. In quo, ſi qui ſunt, qui eum ut nimis ſeuerum, ac rigidum culpare audeant, &, ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non poſſunt, quin eadem opera de ſua nequitia & leuitate fateantur. Nam ſi aduerſus extraneos tantum ſeueritatem adhibuit, in ſe autem, & in ſuos remiſſus, atque indulgens fuit, tum ſane hos reprehenſores audiamus: ſin & domi, & foris, & in ſuos, & in alienos ſui ſe ſimilem praebuit, neque quemquam uſque eo carum habuit, ut ad eius peccata conniuendum duxerit; fateamur, id quod res eſt, ſeueritatem illam ab eximio quodam iuſtitiae ſtudio profectam his temporibus neceſſariam ac ſalutarem fuiſſe. Iam eum & ab omni auaritia ac ſordibus longiſſime abfuiſſe, &

liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriae fauent, confitentur. Cui rei argumento est, & innumerabilium priuatorum inopia sublevata, & infinita illa uis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine ulla cunctatione subuenit. Illud uero immortale, & omnium gentium omniumq. saeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo uniuersam Christianam Remp. affecit, inita & constituta cum Philippo Rege uere Catholico, & cum Venetis belli aduersus Turcas gerendi societate, quis umquam satis pro dignitate laudauerit? Quam in societatem, ut ceteros quoque principes Christianos perduceret, cum alia multa molitus est: tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unice dilexit, sororis suae nepotem, Michaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed uirtutis imitatione propiorem, in cuius adspectu, ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suae praesidium collocarat, eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit: neque eius, quem tantopere a-

mabat,

mabat, uitam in apertum diſcrimen exponere ueritus eſt: dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Chriſti gloriam & ad Chriſtianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres ampliſſimi, uos laudo. Magna enim ueſtra laus eſt, aliorum quidem, quod ex corpore ueſtro talem principem elegiſtis; aliorum uero, quod uos talis princeps in ampliſſimum ordinem adlegit. Singulares principis noſtri uirtutes Deus Optimus Max. ſingulari felicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hoſtium duabus maximis pulcherrimiſq. uictorijs, altera terreſtri de ijs qui in Gallia, & a Chriſto, et a Rege defecerant; altera nauali, cuius recens adhuc memoria eſt, de ſempiterno Chriſtiani nominis hoſte, Turcarum tyranno. Sed & haec & alia plurima, quae ſciens prudenſque, ne longior ſim, praetereo, hiſtoriarum ſcriptores monumentis ſuis commendabunt aeternitati; mihi autem breuiter de ipſius exitu, ac migratione ex hac uita dicendum eſt: ut intelligant omnes, uitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine eſſe concluſam. Duo ſunt, quae, cum ad extremum uitae uentum eſt, etiam ſpectatae uirtutis uiros de gradu deijcere interdum ſolent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et ſunt tamen, qui quamdiu a ſe mortis periculum abeſſe confidunt, do-

lorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis aequo animo exspectant. Qui autem utrumque praestet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque aduentantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui umquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam uim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, numquam tamen ullam uocem parum se dignam emisit: sed illud in ore frequentissime habuit, Domine adde sane ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut uultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq. ostenderet eam a se, ut Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, praesciuisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illustres eius rei significationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie parasceues, hoc est uicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata uer-

borum

borum formula utentem, iussit insistere, & ita uerba concipere, ut in ijs tantum sit, qui sanctissimum illud sacramentum pro uiatico accipiunt, ut paullo post ad aliam uitam commigraturi. Alteram quod cum, ob quandam morbi leuationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa inuisere uoluit, eiusq. itineris, quamquam uiribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, uelle se eorum reliquias postremum uidere, quos se non multo post uisurum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et praecesserunt multa prodigia, terrae fremitus, terraemotus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium uix longo tempore mitigari posse uideatur. Sed nos quidem alienissimo reipub. tempore, optimo & praestantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris, ac uinculis corporis in lucem libertatemq. productus, promissam pijs omnibus possidet hereditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus persequenda sit. Vos uero, Patres amplissimi, quos iam unos maesta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctorita

te

te ac suffragijs, secundum Deum, tranquillitas temporum & salus reipub. pendet, consulite quam primum rebus afflictis, & ex uestro nobilissimo corpore ac Collegio aliquem eiusmodi Ecclesiae rectorem deligite, qui & sedare possit maerorem ex huius morte conceptum, & uoluntate, prudentia, usu rerum, auctoritate, aptissimus sit ad perficienda pulcherrima ac praestantissima opera, quae praepropera huius morte imperfecta atque inchoata manserunt.

DIXI.

ORATIO
VIGESIMASECVNDA
HABITA. ROMAE
X. KAL. IANVAR.
ANNO · ∞ · D · LXXII

SI pro cuius quisque propugnatione ac defensione plura pericula subijt, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est: eo plus gaudij ex ijs quae ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum peruenire creden dum est: dubitare non potes, Beatissime Pater, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tanto ceteros reges eximia quadam percepti ex ea re gaudij magnitudine superauerit, quanto non huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac saeculorum reges graui ac diuturna susceptorum pro Sedis Apostolicae auctoritate laborum

ac discriminum perpessione superauit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die fit eius regis nomine, qui cum, pro incredibili studio atque obseruantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quae omnibus notae sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam diuino consilio contigit, ut possis tu quoque ei uicissim uere ac merito gratulari. Etsi autem, quae proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur: neque locus, neque regio in terris ulla est, quae non plena sit & laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, & uirtutis ac felicitatis, qua nuper usus Karolus rex, maxima ex parte eos in ueterem statum uindicauit: quia tamen neque regis nostri & nomine & re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse uult, ut ex re melius cognosci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse uideatur: peto a te, Beatissime pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocariq. patiaris. Quis igitur in Gallia rerum status

fuerit,

fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quae mali uis iam tum Henrico regnante, in uenis ac uisceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat: cuique optimus ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae mortis euentum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commouere coepisset: & ab eo quoque intempestiua morte praecepto, compressa modo & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset: ad extremum uniuersa se, ingresso regnare Karolo, effudit. Vt autem aquae impetus saxorum lignorumue opposito diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea quae obstabant, aut sublata, aut perrupta & deiecta sunt, multo maior ac uehementior esse consueuit, ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tamquam uinctos infrenatosq. tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, diuina humanaq. omnia caedibus & incendijs miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita

hoc

hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdormuerit, mertissimo huius nominis honore affici potest, regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium uis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & taeterrimum uirus suum longe lateq. spargentes, non ipsi modo regni adhuc puero & regnum & uitam adimere, sed & ex toto regno uerum Dei cultum, quo uno aeternae uitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidem numinis metu iampridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam uastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum caede maculatas: abstractas ex sedibus suis uirgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluuiorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus saeuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius

Chri-

Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot uirorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiae dei praefuerunt, parens. Tu ne illa es, quae susceptam a Christi et Apostolorum discipulis fidem numquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosq. hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quae uiolatam ab alijs Sedis Apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidijs saepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminenti direptionis et excidij periculo tam saepe liberaueras? Vere enim hoc, Beatissime pater, uere & sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuo floruisse, quod & Christianae religionis non conseruandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatos eo dirigebantur, ut & a Deo, & a rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utroque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut

eam

eam a ſummorum Pontificum cultu, & a Roma nae ac catholicae Eccleſiae communione diu elle rent. Hoc praecipue imbiberant: hoc ſpecta- bant: haec eis a principio mens, hoc conſilium ac propoſitum fuit. Neque uero diſſimulanter ferebant, conquieturos ſe, &, ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus au ctoritas e Gallia tolleretur. Quinetiam ſi ſe rex ab hac ſancta ſede diſſociare uellet, promptam ei & facilem uiam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias ſub imperium ſuum ſubiungendas oſtentabat. Sed magnus & a na tura ipſa ad honeſtatem conformatus animus nec aſperitatibus terreri, nec ulla utilitatis ſpe- cie a recto auocari poteſt. Rex fortiſſimus & maioribus ſuis digniſſimus, qui PIETATIS AC IVSTITIAE gloriam ita etiam puer ada- maſſet, ut ipſis earum uirtutum nominibus qua- ſi pro ſymbolo utatur, omnia ſibi prius perferen da ſtatuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra uel minima ex parte uiolari ui deretur. Repudiatis igitur omnibus improbo- rum conſilijs ac ſuaſionibus, magno ille qui- dem cum dolore ac cruciatu animi, ſed tamen, ut qui corruptas ac uitiatas corporis ſui partes, alijs omnibus fruſtra tentatis, urunt poſtremo, aut ſecant, ne earum contagio ceteris obſit: cum iam in lenioribus remedijs nulla ſpes eſſet, ad

acriora

acriora descendere, & uim quodammodo uisceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei aduersus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagaret. Commissa multa proelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis condicionibus acquieuerat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia uidebantur: iamq. spes erat, plerosq. ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponteredituros: Cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasiq. sepelierant, quorum ipsi gladij assuefacti trucidandis insontibus, assidue caedem sanguinemq. sitiebant, parum se anteactae uitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites, & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa aduersus Deum & homines impie nefarieq. commiserant: ijs illi agitati, & a mente consilioq.

deducti, ueriti non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocia facinora non modo ueniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id, quod ipsi in regem et in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua ciuilium bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam maiores undas uoluisse, quo citius illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia pariq. sollicitudine regnum filio, filium regno conseruasset, tum demum secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos: quorum alter, cum, qua aetate ceteri uix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissi

mum

mum uoluit pertinere; alter, quamquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad uirtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae & hilaritatis, quo tu, Beatissime pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & diuo Hludouico regi, cuius haec in ipso peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes pedes obijsti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus taetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae: Beatissime pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore, ut immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare quaeso animo nouum illum Dauidem, caesi ac prostrati gygantis spolijs ac sanguine decorum; eumque hilari uultu ad genua tua prouolutum, ita tecum loqui existimato Ego Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes usque

a Hlodoueo in sinceritate atque integritate reli gionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse: eosdemq. praecipua quadam erga Sedem Apostolicam obseruantia, periculisq. ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primarium inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius, aut adaequare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicarer. Itaque & Pium Quinctum dum inter homines fuit sanctissime ac religiosissime colui; &, eo ad meliorem uitam uocato, cumprimum audiui te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim iampridem de tuis in omni genere praeclaris uirtutibus audiueram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus seueritatem sine superbia; in administrandis negotijs & sine festinatione diligen-

tiam,

tiam, & sine tarditate grauitatem. Mouit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa & explorata opinione uirtutis tuae, neque sine singulari diuinae prouidentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ouile Christi gentes, & quae ueram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quae ab ea desciuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam & tibi & uniuerso orbi, ut arbitror, approbaui: simulq. tibi & Apostolicae Sedi, quam debeo obedientiam praesto atque exhibeo, & praestiturum atque exhibiturum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te uicissim quaecumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conseruentur; sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipse, Beatissime pater, praesens dicere cuperes; quia id non poterat, per hunc illustrem uirum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem ordinis regij, unum ex intimis consiliarijs suis, custodiarum suarum praefectum, Karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & uirtute germanum, significanda censuit. Quam-

quam enim facile intelligebat, haec eadem te ex praestanti uiro, pariq. dignitate praedito Francisco Barone Feralio oratore apud te suo cogniturum; non tamen sibi uisus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi huius rei caussa propriam ad te legationem destinasset.

D I X I.

ORATIO VIGESIMATERTIA

HABITA . ROMAE ANNO . ∞ . D . LXXIV in funere Karoli IX . Gallorum Regis .

HOc igitur unum restabat afflictis ac paene prostratis infelicis Galliae rebus, ut KAROLVS *Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum spes, o incerta uota, o lubrica & ancipitia humanae uitae curricula. Merito lacrymis oculi omnium madent: merito omnia planctibus gemitibusq. circumsonant: merito undiq. querellae & lamen*

tationes exaudiuntur. Tu ipse Beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasq. lacrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq. alijs in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam graui uulnere, tam dubijs ac formidolosis Christianae Reip. temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq. Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse uideretur, sed quanta omnium regiarum uirtutum copia praeditum amisimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamq. crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludricum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteuerterit, quaeq. illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diui-

num

num potius quiddam, quam humanum, uideretur. Est certe, est aliqua uis originis ac sanguinis: quosq. magnis ac nobilibus populis rectores destinauit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque uirtus non exspectat annos: sapientiaeq. semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestiuius adolescunt. Iam quae laus in filijs praecipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praestitit, ut numquam omnino neque priuatis, neque publicis in rebus uoluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit. Quid? in fratres quanta, quamq. se omni ex parte prodens caritas? Quod & semper alias cognitum est, et proxime cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, seq. a uita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aeuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustijs coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quam tibi, Beatissime Pater, uobisq. omnibus Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus con

flictatus

flictatus sit, quae pericula subierit, quibus damnis se Regnumq. suum sponte multauerit, dum quiduis satius esse ducit, quam ut quidquam in Gallia, se uiuo, de Christianae religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnauit, totidem continenter pro fidei defensione pugnauit. Etenim taetra illa ratio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendacijs suis nuper delapsae de caelo & sibi solis patefactae ueritatis nomen obtendunt: qui, quod ad legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conantur: quorum conspirationes sub Henrico II. initae, sub Francisco II. leuiter patefactae, susceptis a KAROLO *Regni habenis, aperte se ac propalam effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliae Regnum omni scelere ac crudelitate lacerarunt, non tam id agebat, quamquam id quoque, ut Regiam auctoritatem conuelleret, quam ut Regnum ab Ecclesiae communione diuelleret. At illi generosi seminis adolescens, qui amorem Dei & Ecclesiae cum ipso nutricis lacte suxisset, totaq. mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset, quam a recta illa regula patriae & auitae religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae & in suam & aliorum perniciem contumacis adsi-*

due renascentia capita amputare conatur: quattuordecim, tot enim regnauit, annos in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac uitae suae dimicatione transegit. Vt, uisi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI *cognomen a maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse sibi posterisq. suis sua uirtute peperisset. Quinetiam, cum capitales quidam ac nefarij homines dicerent, facilem ei esse & expeditam uiam non modo ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo uetustae religionis conseruandae studio uellet: magno animo auersatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit prae illa immortalitatis corona, quam sibi in caelo repositam esse confideret. Cumq. eum exaggeranda hostium multitudine ac uiribus perterrefacere uellent: Dominus, inquit, dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope super uacaneum uideri potest, cum de tam Christiano Principe uerba faciam, quanta illius erga Sedem Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius & religiosius colit, eo studiosius & magis ex animo Vicarios ipsos colat, necesse est. Quo modo ille de* PIO V. *cuius memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non homi-*

nem, sed angelum quendam humana inter mortales specie uersantem uideri dicebat: cuius monitus tamquam caelestia quaedam oracula uenerebatur. Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium uotis expetitus, diuino consilio delectus, tam subita tamq. admirabili totius sacrosancti Collegij consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem: si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos uoluntatesq. deuinxerat, ut, quamquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius uirtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam uitae suae conferre ac contribuere, & annis suis uitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. dum condocefacere nos uult Deus, terram nobis, non pro domicilio, sed pro diuersorio datam: hanc, quae uita dicitur, non tam uitam esse, quam iter ad uitam: in caelo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu suo, &, quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis uertit. Cum uexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, & Dei ac Regis sui per-

duellibus

duellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, uires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attriuit ac labefactauit, ut ad postremum ineuitabilem ei attulerit ex hac uita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus uerberabat; alij interire amores ac delicias Galliae, alij caedere columen religionis, alij Catholicorum praesidium deijci, alij alia, quae diuersis diuersa non diuersus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo exitum diuinae uoluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosq. propinquos ad se conuocari iussisset: primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuneri et Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinae maiestatis ueneratione suscepit: deinde uero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens complecti non posset: ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habi-

turus

turus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata uirtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur: interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaq. prudentia Regnum sibi tot annos conseruasset, eadem fratri suo conseruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre: hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum reuertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent: praecipue, autem, ne quid umquam prius, aut antiquius haberent conseruatione Catholicae religionis: ex ea bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sediam ualete, inquit, et mei memores este: ego enim ad Deum uocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, uestris me omnium adiuuari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam, et moribunda uoce, tuum Christe Iesu nomen inuocans, tuam sanctissima uirgo apud filium opem implorans, ad uos, ut confidimus euolauit. Ac, si quidem ipsum spectamus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus diuinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certauit, cursum consummauit, fidẽ seruauit. Aut iam coronauit eum Deus, aut breui, tuis Beatissime Pater, et

totius

totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit co rona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac cõseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miseran dam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores con secuta, ter iam, et in uiro & in duobus filijs mor tua, uitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praesta ri maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Re ge suo efferri uisa est: quae iacet adhuc perculsa & attonita tanto uulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse uidebantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigi, misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quattuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuilium serie ita & ab alienis et a suis uexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: Residuum erucae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque ut magis intelligatur, id diuina ultione fieri, quoties inibi esse uidetur, ut iam iamq. com

ponantur

ponantur ac tranquillentur omnia, in ipſo, ut ita dicam, portu frangitur nauis. Properarat HENRICVS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catholico quibuslibet condicionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali naſcentis ſemina elideret. In ipſo eius rei conatu ac molitione, inopinata morte ſublatus eſt. Sub FRANCISCO II. conſpiratione detecta, ſpes obiecta erat fore, ut, paucorum ſupplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipſe mortuus eſt, quam de ſontibus comprehenſis ſupplicium ſumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat KAROLVS IX. ut omnes inſtare finem malorum exiſtimarent. Aliter Deo uiſum eſt: qui HENRICO III. Galliae & Poloniae Regi, quem tam multis tamq. illuſtribus argumentis ſibi cariſſimum eſſe declarauit, hanc felicitatem, ut ſperamus, reſeruare maluit. Neque dubium eſt, hoc ita euenturum, ſi omnes nos a uitijs noſtris auerſi, quae Dei placandi certiſſima ratio eſt, tota mente conuertamur ad Deum, eumq. adſidue obſecremus, ut compeſcat iram ſuam: et, quando KAROLVM in ſinum, ut ſperamus, ſuum excepit, HENRICI III. ductu, ſub GREGORIO XIII. raptores quidem lupos interfici, oues autem, quae aberrarunt, in ouile ſuum reduci uelit. Ita eueniat, Ita eueniat, domine Ieſu, cui laus omnis & gloria debetur in omnem aeternitatem.

D I X I.

ARISTOTELIS
ETHICORVM
AD·NICOMACHVM
LIBER . QVINCTVS
IN . QVO
DE . IVSTITIA . ET . IVRE
ACCVRATISSIME
DISPVTATVR

M. Antonio Mureto interprete

M. A

M

AVD

rem. prim
bris explic
ut ne ij qu
rum rude
diendum
sum esse q
men mult
quotidie
tium, cre
teriectu r
planiora
mnia for

M. ANTONIVS MVRETVS

AVDITORIBVS. SVIS

CVm hunc Aristotelis librum uobis explicaturus essem, multis de caussis mihi faciendum putaui, ut eum prius latine a me conuersum ederem. primum quoniam etsi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ij quidem qui graecarum litterarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen multorum sermonibus aures meae quotidie uerberabantur, conquerentium, crebro illo uocum graecarum interiectu retardari intelligentiam suam: planiora sibi multo, & expeditiora omnia fore, si latine dicerentur. horum

igitur ſtudio aliquid tribuendum eſſe duxi. deinde ſubmoleſtum ipſi mihi nonnumquam erat, uerum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddendis ſingulis uocibus ponere: ut mihi quoque ſatius uideretur, ſemel illo labore defungi. Nam cum ſingulae diſputationes noſtrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoq. ipſo aliquid ſaepe multis occaſionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parcimonia eſt, uidendumq. omni ſtudio, ut id ſaltem quod datur, quam poſſumus optime & utiliſſime collocetur. Iam etam breui tempore non multum poteſt tractandis rebus relinqui, ſi aliquid ex eo ſingula uerba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac ſententiarum ſubtilitatem poſtulare quodammodo uidebatur, ut, quo liberiores animi noſtri totos ſe ad eas penitus cognoſcendas darent, illa altera pars laboris & uobis & mihi demeretur. Fuere & aliae huius mei conſilij cauſſae, quas nihil neceſſe habeo pluribus perſequi. Dedi autem operam quantum quidem in me fuit, ut Ari

ſtotelis non ſententiam modo exprimerem, ſed genus ipſum dicendi, quoad liceret, imitarer. Nam cum ſuo quiſque modo, & loquatur & ſcribat, alioſq. anguſta, preſſa, conciſa, alios ampla, copioſa, redundans delectet oratio: non ſatis probo conſilium eorum, qui, cum Ariſtoteles ſiccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam & ubertatem adamauerit, neque quidquam tam diſſimile ſit, quam eorum inter ſe dicendi genus, Ariſtotelem tamen interpretantes, quia ſe, quam poſſunt Ciceronis ſimillimos eſſe cupiunt, quae ab illo & breuiter, & ſub obſcure dicta ſunt, ea huius more dilatant, atque diducunt. Sed ſuum cuique, ut dicitur. Ego an, quod uolui, aſſecutus ſim, neſcio, aut potius id non aſſecutum eſſe me, ſcio: certe quidem, quod in hoc genere optimum eſt, id me ſecutum eſſe, ac propoſitum habuiſſe confido. Neque damno induſtriam eorum, qui aut ante me, aut poſt me (ſi quidem iam duodecim anni ſunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita eſt) in his rebus latine tra-

ctandis elaborarunt: quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo uſos eſſe ſe, non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, poſterior dies prioris diſcipulus eſt, ſed etiam magiſter. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: graecos etiam libros multo pluribus locis deprauatos eſſe uideo, quam tunc arbitrabar. Itaque neceſſe eſt, multa longe ſecus in eorum interpretationibus, quam in mea, legi. De quibus non intelligentes modo, ſed etiam eos, qui ſibi tales uidentur, quorum omnis aetas magnam copiam extulit, iudicaturos eſſe proſpicio. Horum ego neque alteros reijcio, neque alteros extimeſco. eſt eiuſdem ingenij, & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Vbi, & cur a ceteris diſſenſerim, uos quidem quotidie ex me ipſo, ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri ſumus, intelligent.

Romae. Kal. Martij, Anno ∞. D. LXV

ARISTOTELIS
ETHICORVM
AD. NICOMACHVM
LIBER . QVINCTVS

M. Antonio Mureto interprete.

DE *Iustitia autem & iniustitia quaerendum est: tum cuiusmodi in actionibus sitae sint, tum cuiusmodi mediocritas iustitia, & ius quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem uiam rationemq. teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmodi quendam habitum significare uelle, quo homines propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quoque ea & agunt, & uolunt. eodemq. modo iniustitiam dicere habitum quo res iniustas & agunt & uolunt. Quocirca nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. neque enim eodem modo se res habet in*

ſcientijs facultatibuſq· & in habitibus: nam facultas quidem & ſcientia uidetur eadem contrariorum eſſe: at non idem habitus contrariorum. exempli cauſſa, a bona ualetudine ea tantum efficiuntur quae ipſi conuenientia ſunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim ualenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene ualet. Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, ſaepe etiam ipſorum habitum ex rebus quae eis ſubiectae ſunt cognitio capitur. Nam etſi bona corporis habitudo nota ſit, mala quoque nota ſit: & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipſaq. uiciſſim bene habita corpora. Si enim bona habitudo eſt carnis ſoliditas: malam, eſſe carnis raritatem neceſſe eſt, & bene habitum id, quod habet uim efficiendae ſoliditatis id carne. conſequitur autem plerumque, ſi altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque. Vt ſi iuſtum, etiam iniuſtum. Videtur autem multis modis dici iuſtitia & iniuſtitia. Sed quia propinqua eſt homonymia ipſarum, latet: neque ita, ut in ijs, quae longe diſtant, perſpicua eſt, magna enim eſt formae diſſimilitudo, ut conſtat clein uocari homonymos & iugulum & clauim. Sumptum igitur ac poſitum ſit, quot modis dicatur iniuſtus. Videtur autem iniuſtus eſſe & is qui legi non paret, & is qui plus ſibi ſumit quam par eſt, ne-

que conseruat aequalitatem. Vnde constat iustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conseruat aequalitatem. Quare iustum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est: iniustum autem tum id quod aduersum legem committitur, tum quod inaequale est. Quando igitur iniustus pluris quam par est, auidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuslibet: sed in ijs demum in quibus prospera aduersaq. fortuna. quae sunt illa quidem semper simpliciter et absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant & persequuntur, at non ita oportet, sed optare quidem ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoq. bona sint: sequi autem ea, quae sibi bona sunt. At iniustus nõ semper id quod plus est sequitur, sed et id quod minus, in ijs quae simpliciter sunt mala. Verum quoniam uidetur et minus malum quodammodo bonũ esse: pluris autem cupiditatem in bono dicimus, propter ea uidetur tum quoque pluris cupidus esse. est autem iniquus (hoc enim complectitur, et commune est) et contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniustus est, qui uero ei obtemperat iustus: perspicuum est, omnia legitima iusta quadammodo esse. nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt, legitima sunt, & eorum unum quodque iustum esse dicimus. Leges

autem

autem omnibus de rebus publice loquuntur spe-
ctantes, aut id quod communiter omnibus utile
est, aut id quod optimatibus, ijs ue qui principa
tum in ciuitate obtinent, seu propter uirtutem,
seu quo alio tali modo. Quare uno quidem mo-
do iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusq.
partes ciuili societati conficiendas ac conseruan
das ualent. Imperat autem lex & ea facere quae
sunt fortis uiri, ut non deserere ordinem, neque
fugere, neque abijcere arma; & quae temperan
tis, ut non facere adulterium, neque alienae pudi
citiae illudere; & quae mansueti, ut non percu-
tere, neque maledicere: itidemq. in ceteris uir
tutibus ac uitijs illa quidem iubens, haec autem
prohibens: recte quidem ea quae recte posita est,
deterius autem ea quae temere inconsiderateque
lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfe-
cta uirtus, non tamen simpliciter, sed ad alium
relata. Ideoq. saepissime iustitia uirtutum prae
stantissima uidetur; ac neque hesperus, neque lu-
cifer ita admirabilis esse. Et in prouerbio est,
Iustitia in sese uirtutem amplectitur omnem. &
eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae
uirtutis usus est. perfecta autem est, quoniam,
qui ea praeditus est, etiam in alium uirtute uti
potest, non tantum ipse secum. Multi enim
suis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs
autem quae ad alium pertinent, non queunt. &
propterea

propterea recte a Biante dictum uidetur, Magistratus uirum patefaciet. nam qui magistratum gerit, alium iam spectat, & in uitae communione uersatur. Atque ob eam ipsam caussam iustitia una ex uirtutibus alienum esse bonum uidetur; quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quae alij utilia sint, ut principi, aut communi. Ergo pessimus quidem ille est, qui improbitate, & in se ipsum, & in amicos; optimus autem, non qui in se ipsum, sed qui erga alium uirtute utitur. id enim difficile est. Haec igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota uirtus est: nec quae ei aduersatur iniustitia, pars uitiositatis, sed tota uitiositas. Quid autem uirtus, & haec iustitia inter se differant, constat ex ijs quae diximus. est enim eadem quidem, sed non eadem utriusque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, iustitia est; qua talis quidam habitus est, simpliciter uirtus. Quaerimus autem eam iustitiam quae pars uirtutis est: est enim quaedam, ut dicimus, itidemq. de iniustitia ea, quae pars est uitiositatis. Esse autem, id argumento est, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent, iniuste ille quidem facit, sed nihil amplius consequitur. Vt is qui clypeum per ignauiam abiecit, aut asperitate ductus est ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia iuuaret alium, retardatus. cum autem plus ali

quid consequitur, saepe nullo tali uitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen. uituperamus enim eum: idque iniustitiae nomine. Est igitur alia quaedam iniustitia, ut pars quaedam totius: & iniustum quoddam, pars illius totius iniusti, quo quidquid contra legem fit continetur. Praeterea si duorum unus quidem lucri caussa cum aliena uxore rem habeat, & insuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris auidus, esse uideatur; ille autem iniustus, sed non intemperans. constat autem id ex eo euenire, quod lucrum facit. Praeterea omnia alia iniuste facta referimus semper ad aliquod uitium: ut si quis adulterium fecit, ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum uitium, praeterquam ad iniustitiam. Vnde constat, praeter totam illam iniustitiam, aliam quandam esse illius partem synonimam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est: amborum enim uis est in quadam relatione ad alium. sed haec qnidem in honore, aut pecunijs, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur, & in ea uoluptate quae capitur ex lucro, illa uero in ijs omnibus in

quibus

quibus uersatur uir bonus. Non unam igitur esse iustitiam; & esse aliam quandam, praeter eam quae tota uirtus est, constat. quae autem ea, & cuiusmodi sit, intelligendum est. Duobus modis iniustum dici ostendimus: tum quidquid contra legem fit, tum quod ab aequalitate discendit: itemq. iustum et quidquid ex lege fit, & quod aequale est. Cum igitur iniustum priori illo modo accipimus, tum ea de qua prius dictum est iniustitia exsistit. Quoniam autem ab aequalitate discedere, & contra legem facere non est idem: sed eorum alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicumque ab aequalitate discedit: sed non quicumque contra legem facit, ab aequalitate discedit) fit etiam, ut iniustum, & iniustitia non eadem sint, sed alia ab illis: sintq. haec quidem ut partes; illa uero, ut tota. Pars enim est haec iniustitia totius iniustitiae: eodemq. modo haec iustitia illius iustitiae. Quare de ea iustitia & iniustitia, quae partium rationem obtinent, itidemq. de iusto & iniusto dicendum est. Ergo iustitia illa quidem, quae per totam uirtutem pertinet, & iniustitia, quarum illa omnis uirtutis, haec omnis uitij erga alium usus est, omittatur. nam & quae ex eis iusta iniustaq. sunt, quomodo definienda sint, constant. Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur

legibus,

legibus, sunt ea ipsa officia, quae ex omni uirtute ducuntur. Vnicuique enim uirtuti conuenienter uiuere iubet lex: unum quodque otium sequi uetat. Totius autem uirtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina ciuium ea quae rempublicam spectat, ad eamq. dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute uir bonus est, utrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum uirum esse, & bonum ciuem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae uirtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecunijs, alijs ue rebus quae diuidi possunt inter eos qui eiusdem reipublicae communione coniuncti sunt. In ijs enim fieri potest, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem

quae fiunt inuite partim clamdestina sunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, serui alieni, circumuentio, aut corruptio, per insidias allata nex, falsum testimonium; partim uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia. Quando autem & iniustus inaequalis est, & iniustum inaequale, constat esse & medium aliquod inaequalis. id autem est aequale. Quacumque enim in actione est plus & minus, est & aequale. Si igitur iniustum, inaequale est, iustum aequale esse oportet. quod & uidetur omnibus, etiam si ratio, cur ita sit, non afferatur. Cum autem aequale medium sit, iustum quoque medium quoddam erit. est autem aequale quod minimum sit, in duobus. quare necesse est, iustum, quod & medium, & aequale est, & ad aliquid referri, et aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est, quorundam est, ea uero sunt plus, & minus: qua autem aequale est, in duobus cernitur: qua denique iustum, & quibusdam, & ad alios relatum. Necesse igitur est, iustum, quod minimum sit, in quattuor uersari. Nam & quibus iustum est, duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademq. erit aequalitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim aequales non sint, aequalia non habebunt. immo uero inde exsistunt pugnae, & expostulationes,

cum

cum aut qui aequales ſunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex diſtri, butione conſequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in diſtributionibus, id quod iuſtum eſt, pro dignitate eſſe oportere. Ipſam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidem qui popularem ſtatum reipublicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in diuitijs, aut in nobilitate; qui optimatum, in uirtute. eſt igitur iuſtum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium eſt numeri monadici, ſed omnino, numeri. analogia enim eſt aequalitas proportionum: idq. quod minimum ſit, in quattuor. ac diiunctam quidem in quattuor eſſe, manifeſto apparet. ſed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli cauſſa, ut prima ad ſecundam, ſic ſecunda ad tertiam. bis igitur dicta eſt ſecunda. Itaque ſi bis ponatur ſecunda, quattuor erunt analogā. eſt autem, & iuſtum, quod minimum ſit, in quattuor: & eadem ratio. diſtant enim ſimiliter quibus & quae. erit igitur, ut primum extremum ad ſecundum, ſic tertium ad quartum. & uiciſſim igitur, ut primum ad tertium, ſic ſecundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem diſtributio copulat. ac ſi quidem ſic componantur, iu-

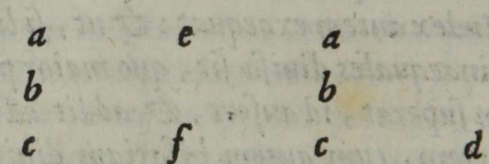
ste copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto, est ius illud, quod in distributione uersatur, ac medium. analogum enim medium est. ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogian geometricam. in geometrica enim euenit, ut & totum ad totum eandem rationem habeat, quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. non enim fieri hic potest, ut idem numero sit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum est: iniustum autem, quod non est analogum. est autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipsis. Nam qui iniuriam facit, plus boni consequitur; qui accipit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. est enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum est autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur unum iuris genus est. Reliquum est alterum, in corrigendo situm: cui locus est in iis, quae homines inter se tum sponte tum inuiti contrahunt. Huius aucem iuris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est, semper retinet cam quam diximus analogian. Et enim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio seruanda erit, quam inter se habent

 bent

bent ea quae a quoque illata sunt. & iniustum il
lud quod huic iuri aduersatur, est, quod non re-
tinet proportionem. Hoc autem ius quod in con
trahendis negotijs situm est, aequale quidem est
quiddam, & iniustum, inaequale. non ad illam
tamen analogiam, sed ad arithmeticam. nihil
enim refert, uir bonus hominem nihili, an ho
mo nihili uirum bonum fraudauerit: neque a-
dulterium fecerit uir bonus, an is, qui nulli rei
est. Sed in ipsam tantum damni differentiam
intuetur lex: utiturque ijs ut aequalibus: si ille
quidem iniuriam facit, hic autem iniuria affi-
citur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus
est. Itaque iniustum illud, cum inaequale sit,
ad aequalitatem perducere conatur. si quidem,
& cum hic percussus est, ille percussit, aut et-
iam interfecit, hic autem mortuus est, diuisa
est perpessio, & actio in partes inaequales. at
conatur eam damno ad aequalitatem perducere,
de lucro detrahens. Dicitur enim proprie lo-
quendo etiam in eiusmodi rebus (quamquam qui
busdam satis proprium, & ad eam rem aptum
nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percus
sit, & damnum in eo qui percussus est. sed tum
demum cum dimensa est perpessio, uocatur alte-
rum quidem damnum, alterum autem lucrum.
Itaque pluris, & minoris aequale medium est.
lucrum autem & damnum alterum plus est, al-
terum

terum minus, contrarie. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium est aequale, quod iustum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi uim habet, medium est inter damnum, et lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuersantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem est, ad ius ipsum ire. Iudex enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere uult, est quasi ius animatum. & quaerunt iudicem medium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, si medium assequantur, ius suum assecuturi. Ius igitur medium quiddam est: si quidem, & iudex. Iudex autem exaequat: & ut, si linea in partes inaequales diuisa sit, quo maior pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam diuisum est totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium est maioris & minoris ad analogiam arithmeticam. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam est, dicha, id est duas in partes aequales diuisum. ut si quis dicat dichaon, & ab iis dem iudex uocatur dicastes quasi dichastes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius sit alterum. si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum ma

ius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oporte ei qui minus habet: quo autem medium superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales AA BB CC. ex linea AA detrahatur pars AE, & addatur ad CC, sitque CD. Ita tota linea DCC lineam EA superat parte CD & parte CF. ergo, & lineam BB parte CD.

Tralata autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in uenditione, & emptione, alijsq. quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in ijs, quae non

sponte

ſponte contrahuntur : quod tantundem habeat
uterque contrahentium poſterius, quantum prius
habuerat. Videtur autem quibuſdam antipe-
ponthos, id eſt talio, ſiue reciproca quaedam per
peſſio, ius eſſe ſimpliciter, & abſolute, ut Py-
thagorei dixerunt: definiebant enim ſimplici-
ter ius talionem. talio autem neque ad id ius,
quod in diſtribuendo, neque ad id, quod in corri-
gendo ſitum eſt, accommodari poteſt. quam-
quam uolunt Rhadamanthyos quoque id ius fuiſ
ſe, Tum fuerit lex recta, ferat ſi quiſque quod
egit. multis enim locis conſonum non eſt. Vt ſi
quis magiſtratum habens percuſſit alium, non
oportet eum uiciſſim percuti. & ſi quis magi-
ſtratum percuſſit, non percuti modo eum oportet,
ſed & puniri. Praeterea multum intereſt id,
quod ſponte fit, & quod inuite. ſed in commu-
nitatibus rerum ultro citroque permutandarum
id ius, quod talio dicitur, continet ſocietatem
analogia, non autem aequalitate. Factis enim
proportione reciprocis manet coniunctio ciuita-
tis. Aut enim quaerunt, quod ſibi mali factum
eſt reponere : ſin minus, ſeruitus eſſe uidetur:
aut quod boni : ſin minus, tollitur officiorum ui
ciſſitudo. officiorum autem uiciſſitudine fit, ut
una maneant. quo circa, & Gratiarum tem-
plum in propatulo ſtatuunt, ut ſit remuneratio.
Id enim gratiae proprium eſt. uiciſſim enim offi

cio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam coniunctio per diametrum. uerbi caussa sit architectus ubi A, sutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

a	b
Architectus	Sutor
c	d
domus	calceus

OPORTET igitur architectum a sutore opus illius accipere, & uicissim ei suum dare. Ergo si primum exaequata fuerint haec ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id est mutua acceptio, erit quod dicitur: sin minus, non aequum est, neque consistere potest. nihil enim prohibet praestantius esse unius opus opere alterius: oportet igitur haec exaequari. hoc autem locum habet etiam in alijs artibus. tollantur enim funditus, nisi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non enim ex duobus medicis constat societas, sed ex medico & agricola, omninoque alijs, & non

aequalibus. ſed eos exaequari oportet. quare oportet omnia, quorum permutatio eſt, quodammodo comparabilia eſſe, cuius rei cauſſa nummus in uſum uenit: qui quodammodo menſura efficitur omnium rerum. omnia enim metitur. Ergo, & quanto quaeque res pluris minoris ue ſit: & quot calcei domum, aut alimentum adaequent. Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari. niſi enim id fiat, non erit permutatio, neque communitas. id autem non erit, niſi quodammodo aequalia ſint. quare oportet unam aliquam eſſe communem omnium rerum menſuram, ut prius dictum eſt. ea autem eſt reuera quidem indigentia, quae omnia continet: ſi enim nullius rei indigeant, aut non ſimiliter, aut non erit permutatio, aut non eadem. Succeſſit autem nummus quaſi compacto in indigentiae locum: ob idque uocatur nomiſma, quod non natura, ſed nomo, id eſt lege, ualet, & in nobis eſt mutare eum, atque inutilem efficere. erit autem mutua illa acceptio, cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus ſutoris ad opus agricolae. In figuram autem analogiae ducendi ſunt, cum permutaturi erunt. alioqui alterum extremum utranque exſuperantiam habebit. ſed cum ſua habent, ſic ta-

men sunt aequales, & ad communitatem apti: quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agricola	*sutor*	
a	*b*	
alimentum	*opus sutoris adaequatum*	
c	*d*	*(cum alimento*

SVBLATA *autem hac accipiendi uicissitudine, tolleretur uitae communio. Indigentia autem contineri societatem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo intelligi potest, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget, non permutant: ut cum eius, quod quis habet, alter indiget, uerbi caussa, uini, exportandi frumenti fit potestas. hoc igitur exaequari oportet. In permutationem autem futuram si nunc non indiget, fore eam, si indiguerit, nobis quasi sponsor est nummus. Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam nummo. neque enim semper tantundem ualet. stabilior tamen uidetur esse. Quare oportet esse omnibus rebus pretia constituta. Ita enim semper erit permutatio, & quae eam consequitur, communicatio. Nummus igitur symmetra omnia*

efficiens,

efficiens, adaequat. Neque enim communicatio ſine permutatione, neque permutatio ſine aequalitate, neque aequalitas, ſine ſymmetria eſſe poteſt. Reuera igitur ea, quae tantopere diſtant, ſymmetra fieri non queunt, ſed quantum ad uſum ſatis eſt, queunt. Vnum igitur aliquid eſſe oportet, idque hominum inſtituto, unde, & nomiſma uocatur. Id enim omnia efficit ſymmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minae: lecti autem mina una: lectus igitur ipſius domus quincta pars erit. Quare conſtat, quot lecti domum exaequent: nempe quinque. Hanc autem ante nummi uſum fuiſſe rationem permutandi, perſpicuum eſt. nihil intereſt enim, dentur ne lecti quinque pro una domo, an quanti ſunt lecti quinque. Quid igitur iuſtum iniuſtumq. ſit, & mutua illa perpeſſio, quae antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iuſtum affecta ſit, dictum eſt. His autem definitis, conſtat iuſtam actionem faciendae & accipiendae iniuriae mediam eſſe. alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo, quo uirtutes illae, de quibus antea diſputauimus, ſed quia medij eſt, iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt habitus, ex quo iuſtus dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod iuſtum eſt, & ad ius tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat, tum

alteri

alteri cum altero contrahenti, non ita, ut ſibi plus eius quod expetendum eſt, minus autem alteri, & eius quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & alijs id quod ad analogian aequum eſt. Contra iniuſtitia ad id quod iniuſtum eſt. Id autem eſt nimium, & parum commodi et damni non ſeruata proportione. Itaque iniuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & eius quod nimium eſt, & eius quod parum. In ſua quidem cauſſa nimium ſibi tribuens eius, quod ſimpliciter utile eſt, eius quod noxium eſt, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: diſcedit autem a proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum eſt iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iuſtitia igitur & iniuſtitia, quae utriuſque natura ſit, itemque de iuſto & iniuſto, hoc modo a nobis uniuerſe diſputatum ſit. Quando autem fieri poteſt, ut quis iniuſtum quiddam faciat, neque dum tamen iniuſtus ſit, quae nam ſunt illae iniuſtae actiones, quas qui ſuſcipit, iam iniuſtus eſt in uno quoque iniuſtitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit ✣ nam & fieri poteſt, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quaenam ea ſit, neque tamen a ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed a libidinis motu actio illa tamquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniuſtum quiddam,

neque

neque tamen iniustus est : ut neque fur, & si furatus est : neque adulter, & si adulterium fecit. eodemq. modo in ceteris . non est autem ignorandum, totam hanc quaestionem esse de eo iure quod simpliciter ius est, id est de iure ciuili . id autem est inter eos qui uitae societatem inierunt, ne qua re ad uiuendum necessaria egerent, liberi & aequales, aut ad analogiam, aut ad numerum. Itaque quibus hoc non est, eis inter se non est ius ciuile : sed ius quoddam & tantum ex quadam similitudine ita uocatum . est enim ius inter eos quos inter etiam lex . lex autem inter eos in quibus iniustitiae locus est . iudicium enim iusti & iniusti disceptatio est. In quos autem cadit iniustitia, ij etiam iniuste facere possunt. Id autem est plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt, minus eorum quae simpliciter mala. Quare non hominem imperare sinimus, sed rationem. quoniam sibi ipsi id facit, & efficitur tyrannus . est autem magistratus custos iuris. quod si iuris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius consequi, si quidem iustus est : neque enim plus sibi tribuit eius quod simpliciter bonum est, nisi sibi proportione debeatur, ideo alij laborat . ac propter eam caussam aiunt iustitiam alienum bonum esse : ut & antedictum est. Danda igitur ei aliqua merces. ea uero honor est & decus. Quicumque autem

ijs

ijs contenti non ſunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in ſeruos, & patris in liberos non idem eſt atque haec, ſed ſimile. neque enim pro prie dicitur iniuſtitia in ea quae ſua cuiuſque ſunt. Mancipium autem & filius uſque eo dum adoleuerit, ſeiunctusque ſit, tamquam pars pa tris eſt. iam nemo eſt qui laedere ſe conſulto uelit, quare nullius in ſe ipſum iniuſtitia eſt. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim conſtat, & in ijs eſt qui eam naturam habent, ut inter ipſos communis lex eſſe poſſit. Eos autem eſſe dicebamus quibus eſt inter ipſos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum ſeruis, eſt iuris com munitas. Id enim eſt ius oeconomicum: quod ta men ipſum quoque aliud eſt a ciuili. Ciuile au tem ius partim naturale eſt, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicumq. terrarum idem ualet, non quod ita ſtatutum ſit aut ſecus. legiti mum autem, quod a principio quidem nihil intereſt ſic fiant an ſecus: ubi autem conſtitutum fuerit, intereſt. ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de ſingulis rebus lege ſanciunt. ut Braſidae ſacra facere, & quaecumque populi ſuffragijs ſci ta ſunt. Videntur autem quibuſdam omnia talia eſſe. quia quod naturale eſt, immobile eſt, & quocumque in loco eandem uim habet. ut ignis

urit

urit & hic & apud Persas. iura autem mutari uident. neque tamen omnino id ita se habet: sed aliqua tantum ex parte. quamquam apud Deos quidem fortassis nulla ex parte ita se habet, apud nos autem est quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, sed nihilo minus aliud natura ualet, aliud non natura. Quod autem eorum, quae aliter habere se possunt, naturale sit, quodque non natura, sed lege & consensu hominum ualeat, etiam si utraque peraeque mutabilia sint, constat. eademq. distinctio etiam ad alias res accommodari poterit. Natura enim dextra manus fortior est: etsi euenire potest ut omnes homines aeque utraque manu utantur. Ea autem iura quae ex consensu, & utilitate nata sunt, similia sunt mensuris. non enim omnibus in locis aequales sunt uini frumentiq. mensurae: sed ubi quidem emunt, maiores: ubi autem uendunt, minores. Eodem modo quae iura non naturalia sed humana sunt, non quocumque in loco sunt eadem. quando ne reipublicae quidem status. etsi unus tantum est omnibus in locis natura optimus. Vnum quodque autem ius, & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam uniuersum ad singula. nam ea quidem quae aguntur multa sunt. illorum autem unumquodque unum. uniuersum enim est. Differunt autem iniuria & iniustum: itidemq. dicaeoma, id

est,

est, iuste factum & iustum. nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum post quam factum est, iniuria est. prius autem quam fiat, nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicaeoma. sed tamen commune nomen quo quidquid iuste factum est uocatur, est potius dicaeopragema; dicaeoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi uersentur in rebus, posterius quaerendum erit. Cum iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum demum quis iniuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. at cum inuitus, neque iniuste neque iuste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iusta iniusta ue sint, accidit. iniuriam autem & iuste factum id demum esse definiuimus, quod sponte fit. si enim sponte factum sit, tunc demum uituperatur, simulq. iniuria est. Quare erit quidem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei caussa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob caussam. atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per uim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium uerberet, is, cuius est manus, non agit sponte.

te. neque enim in ipso situm est. Fieri autem potest, ut pater sit is qui percutitur: qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat. eademq. distinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, sed in ipso situm non est, immo per uim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert, scientes & agimus & patimur, quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis inuitis fieri dicendum est: qualia sunt senescere, aut mori. Vt autem iniusta, ita iusta quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione. Nam & si quis inuitus ac metu depositum reddat, neque iustum facere, neque iuste facere dicendus est, nisi ex euentu: & eodem modo is qui necessitate subactus atque inuitus depositum non reddit, ex euentu tantum dicendus est iniuriam inferre, & iniustum facere. Eorum autem quae sponte fiunt, partim capto prius consilio facimus; partim non capto. ac capto quidem consilio ea, de quibus prius deliberauimus; non capto autem, cum deliberatio nulla antecessit. Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta sunt uocamus errata: cum quis

neque

neque ſcit quem, neque quid, neque quo inſtrumento, neque cuius gratia ſe quid facere putabat, id euenit, ſed quod non putaſſet. exempli cauſſa, non ut uulneraret, ſed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum eſt, infortunium eſt: cum autem non praeter opinionem quidem, ſed tamen ſine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipſo eſt principium cauſſae. infortunatus autem eſt, cum extra. Cum autem ſciens quidem, ſed nulla antegreſſa deliberatione, iniuria eſt. ut quaecumque per iram aliosq. omnes animi motus neceſſarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulſi laedunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: ſuntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniuſti, neque improbi ſunt. neque enim damnum eſt per improbitatem datum. Qui autem capto conſilio laedit, iniuſtus eſt, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta ſunt non iudicantur facta conſulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, ſed qui iraſcendi cauſſam dedit. Praeterea uero ne ambigitur quidem factum ſit nec ne ſit, ſed an iure factum. Ira enim opinione iniuſtitiae commouetur. Neque in ijs quae per iram facta ſunt in controuerſiam uenit, factum ſit nec ne: ut in contractibus, ubi neceſſe eſt alterum im-

probum

probum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de facto inter ipsos conueniat, de iure tota contentio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod si quis capto consilio alium laedat, iniuriam facit: & qui tales iniurias facit, iniustus iam est: cum aut ab analogia discedit, aut ab aequalitate. Itidemq. iustus est, qui capto ita agendi consilio id, quod iustum est, facit. Vt autem iustum aliquid facere dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum quae inuitae fiunt, quaedam uenia digna sunt, quaedam non sunt. Nam quaecumque non inscientes tantum, sed etiam per inscientiam peccant homines, ignoscenda sunt: quae autem non per inscientiam, sed inscientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi, neque humanam, ignoscenda non sunt. Quod si satis iam distincte a nobis de accipienda inferendaq. iniuria disputatum est, dubitare posset aliquis, primum quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius illud est sane admirabile, & abhorrens ab opinione communi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.
Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

VTRVM enim reuera fieri potest, ut quis suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest?

ſed ut quiſquis iniuriam facit, ſponte facit, ita quicumque accipit, inuitus accipit? & numquid, ut omnis iniuria ſponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerſe alterutrum dicere poſſumus, aut omnem ſponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam ſponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademque dubitari poſſunt de ratione obtinendi iuris ſui. Nam quiſquis agit iuſte, ſponte agit. quare conſentaneum eſt, eorum, quae utrique opponuntur, ſimilem eſſe rationem: ut aut & ſponte accipiant iniuriam homines, & ſponte ius ſuum obtineant, aut utrumque inuiti. Sed illud admirabile uideri poteſt, ſi quiſquis ius ſuum obtinet, ſponte illud obtinere dicatur. ſunt enim quibus ius ſuum non ſane ſua ſponte tribuitur. Nam id quoque dubium eſſe alicui poſſit, utrum quiſquis iniuſti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, ſic in perpetiendo quoque ſe res habeat. In utroque enim poteſt aliquis ex euentu tantum quodam iuſti particeps eſſe, ſimiliſq. iniuſti ratio eſt. neque enim idem eſt, iniuſtum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniuſtum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idemque dicendum eſt de ratione iuſte agendi, & obtinendi ius ſuum. Fieri enim non poteſt ut quis afficiatur iniuria, niſi ſit qui iniuriam facit; neque ut quis ius ſuum obtineat, niſi ſit qui iuſte agat.

Quod

Quod ſi iniuriam facere nihil aliud eſt, quam ſponte aliquem laedere: ſponte autem laedit, qui ſcit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem ſponte ipſe ſe laedit: ſequitur, ut & ſponte accipiat iniuriam, & ut quis ipſe ſibi iniuriam facere poſſit. eſt autem hoc quoque unum ex ijs quae in quaeſtionem uocari ſolent, fieri ne poſſit, ut quis ipſe ſe iniuria afficiat. praeterea poteſt quis ſuapte ſponte propter incontinentiam ſuam ab alio laedi, qui ſponte eum laedat: ut ſponte iniuriam accipere poſſe uideatur. An uero recta non eſt ea, quam ſupra poſuimus, definitio: ſed ad illa, laedere ita, ut ſcias, & quem, & quo, & quomodo: addendum praeterea eſt, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniuſtum aliquid perfert ſuapte ſponte: ſed ſua ſponte iniuriam accipit nemo. nemo enim id uult, ne incontinens quidem: ſed praeter uoluntatem ſuam agit. neque enim uult quiſquam, quod bonum eſſe non cenſet. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem ſua dat; ut Homerus ait Glaucum dediſſe Diomedi aurea pro aereis, quaeq. centum bobus aeſtimarentur, pro ijs, quae nouem, ei nulla fit iniuria. In ipſius enim arbitrio eſt dare. iniuria autem affici non in ipſo eſt, ſed eſſe oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur ſponte quidem non accipi conſtat.

Restant duo explicanda ex ijs, quae proposuimus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus habet: & possit ne quis sibimetipsi iniuriam facere. nam si illud est, quod priore loco diximus, facitq. iniuriam, non qui plus habet, sed qui tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & sponte plus alteri, quam sibi tribuat, iniuriam ipse faciat sibi, quod quidem moderati homines facere uidentur. etenim uir bonus facile de suo iure decedit. An ne hoc quidem simplex est? fieri enim non potest, ut alterius boni plus consequatur, ut gloriae, aut eius, quod simpliciter honestum est. Praeterea dissoluitur hoc ea, quam tradidimus, faciendae iniuriae definitione. nihil enim patitur praeter suam uoluntatem. Quare iniuria non afficitur propterea: sed, si forte, laeditur solum. Constat autem fieri iniuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo, qui plus habet. neque enim, ut cuique inest, quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo inest sponte id facere: id est, unde est actionis principium, quod quidem est in eo, qui distribuit, non in eo qui accipit. Praeterea quando facere multis modis dicitur: & quodammodo etiam inanima interficiunt, & manus, & seruus eius qui mandauit: haec iniuriam quidem non faciunt, etiam si res iniustas faciant. Praeterea

terea si quis ignorans iudicauit, non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neque iniustum iudicium est: sed tamen quodammodo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. at si sciens iudicauit iniuste, plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum ulciscitur. Vt igitur, si quis partem ferret eius, quod iniuste tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando secutus est plus habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudicauit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant iniuste agere: quocirca, & facile esse, iustum esse. id autem secus est. Nam facile quidem est, & in ipsis situm, cum uxore uicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: sed certo quodammodo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse, nosse quae iusta, quaeq. iniusta sint: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea iusta non sunt nisi ex consecutione: sed ita demum iusta, si certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & uinum, & elleborum, & ustionem, & sectionem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad

 sanita-

ſanitatem adhibenda ſint, & cui, & quando, ita difficile eſt, ut medicum eſſe. Ob id autem ipſum etiam iuſti hominis eſſè exiſtimant nihilo minus iniuſte agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, poteſt iuſtus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & uir fortis clypeum abijcere, & in fugam uerſus utramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuſte agere, non haec facere eſt, niſi ex conſecutione: ſed ea facere certo quodam modo affectum. Vt medicare & ſanare, non aut ſecare, aut non ſecare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere eſt, ſed certo quodam modo ea facere. In ijs autem iura locum habent, qui participes eſſe poſſunt eorum quae ſimpliciter bona ſunt, quique praeterea eorum & plus & minus quam ſat eſt, conſequi poſſunt. Nam alijs quidem nimium tribui non poteſt, ut fortaſſe dijs: alijs autem nulla eorum particula utilis eſt, ut inſanabilibus, & malis: immo eis obſunt omnia. alijs autem uſque ad aliquem modum. idque humanum eſt. Sequitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iuſtitiam, quam aequum bonum ad ius habeat, diſſeramus. Inſpicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere uidetur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum eſt, & eiuſmodi hominem laudamus.

damus. Itaque Graeci nomen epijces, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae lau dant transferunt, & epijces uocant quod bonum est, & nomine epijcestron significant aliquid me lius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum atque absurdum uidetur, si aequum bonum, cum sit quiddam biuersum a iure, laudabile est. aut enim ius bonum non est, aut epijces non est bonum, si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodammodo uere dicuntur, neque inter se dissident. Nam & aequum bonum ita quodam iure melius est, ut ipsum quoque ius sit: neque ita est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius quidem est; non tamen ius legitimum, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec caussa est, quod lex omnis generalis est. Quibusdam autem de rebus uniuerse & generaliter recte praecipi non potest. Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id, quod plerumq. fit, non illa quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est. culpa enim non in lege, neque in legis latore, sed in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum

 agen-

agendarum materia. Cum igitur lex quidem uniuerse loquitur, accidit autem postea aliquid praeter generale illud, tunc rectum est, qua parte praetermisit aliquid legislator, atque aberrauit, uniuerse locutus, corrigere quod omissum est: quod & legislator ipse diceret si praesens adesset, & si sciuisset, lege cauisset. Quare ius quidem est, & iure aliquo melius. non tamen iure simpliciter. sed eo peccato quod ex generali sermone natum est. Atque haec est natura aequi boni, correctio legis, qua parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caussa est cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest. Quocirca psephismate opus est. Interminatae enim rei interminata est & regula: ut & aedificationis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur, & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae aguntur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid ius, & quo iure melius, constat. Ex quo perspicuum etiam est, quis sit uir aequus & bonus. qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque summum ius in deteriorem partem persequitur, sed de suo concedit, tamenetsi lex a se facit, aequus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid autem sibimetipsi aliquis iniuriam facere pos-

ſit, necne poſſit, ex ijs, quae diximus, conſtat. Nam eorum, quae iuſta ſunt, partim quidem omni uirtuti conuenientia legibus conſtituta ſunt. exempli cauſſa, lex non iubet, quemquam ſibi mortem conſciſcere; quae autem non iubet, uetat. Praeterea cum quis cui contra legem nocet, neque uiciſſim nocet, & ſponte nocet, iniuriam ei facit, ſponte autem, qui ſcit, & cui, & quomodo. At qui ſe per iram interficit, ſponte id facit, contra rectam legem, quod lex non ſinit. iniuriam igitur facit. at cui? an non ſibi, ſed ciuitati? ſponte enim patitur. iniuria autem ſponte afficitur nemo. Quare etiam eum ciuitas multat: & ignominia quaedam inuritur ei, qui ſibi necem conſciuit: ut qui ciuitatem iniuria affecerit. Praeterea qua ratione iniuſtus eſt is tantum, qui iniuriam facit, non qui omnino uitioſus eſt, fieri non poteſt, ut ſe quis iniuria afficiat. eſt enim hoc aliud ab illo iniuſtitiae genus: quo qui iniuſtus eſt, ita uitioſus eſt, ut ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus eſt. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam facit. ſequeretur enim, ut idem eidem ſimul & detrahi, & adijci poſſet. quod fieri nequit. ſed ſemper in pluribus eſſe iuſtum & iniuſtum neceſſe eſt. Praeterea ut quis iniuriam facere dicatur, & ſponte faciat oportet, & capto conſilio, & prior. qui enim, quod ſibi factum eſt, idem ui-

ciſſim

cissim facit, iniuriam facere non uidetur. at qui ipse se laedit, eadem simul & patitur & facit. Deinde sequeretur fieri posse, ut quis suapte sponte acciperet iniuriam. Accedit, quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. at nemo cum uxore sua adulterium facit, nemo parietem suum perfodit, nemo sua furatur. Denique dissoluitur hoc, sibi quemquam iniuriam facere, ijs quae iam definita & constituta sunt de eo, possit ne quis sua sponte iniuriam accipere. Constat autem, utrumque malum esse, & accipere iniuriam, et facere. alterum enim est minus, alterum plus medio habere: quod quidem est, ut in medicina salubre, in arte exercendorum corporum bene habitum. Sed tamen peius est iniuriam facere. est enim cum improbitate coniunctum, & uituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quidquid sponte fit cum iniustitia coniunctum est. at accipere iniuriam, sine improbitate & sine iniustitia est. Quare per se quidem minus malum est iniuria affici: ex consecutione attem nihil prohibet, quin sit maius malum, sed de hoc ars non laborat. quin immo lateris dolorem maiorem morbum esse dicit, pedis offensione. Etsi contra interdum euenire potest ex consecutione: si eueniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab

tur ab hostibus, & moriatur. Translatione autem quadam et similitudine est ius quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. neque uero quodlibet ius: sed quale est quo dominus in seruum, aut pater familias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est, ab ea quae caret. quae intuentibus uidetur esse aliqua iniustitia erga se ipsum. quod in ijs fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Vt igitur imperanti, & parenti, sic his quoque ius inter se quoddam est. De iustitia igitur, ceterisque uirtutibus moralibus hoc modo explicatum sit.

F I N I S